

МУҲАММАД АЛИ

АБАДИЙ СОҒИНЧЛАР

Роман-хроника

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт жамғармаси”
нашриёти Тошкент— 2005

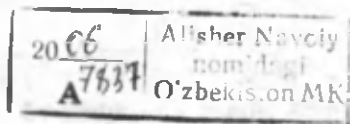
Муҳаммад Али. Абадий соғинчлар. *Роман-хроника.* Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт жамғармаси” нашриёти. Тошкент— 2005 й. 216 б.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг ушбу янги китоби хорижга кетишга мажбур бўлган ватандошлар қисматидан ҳикоя қилади. Унда асли чушлик ватандошимиз Ихвалибод Саид Маҳмудхон Тўранинг Кобул, Макка, Мадина ва Туркиянинг Адана шаҳридаги ҳаёти ҳақида сўз боради.

Роман-хроникада буюк боболаримиз Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Имом ал-Бухорий, Маҳмуд аз-Замахшарий, Маҳдуми Аъзам, Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий каби таббарук зотлар ҳаётларидан лавҳалар ҳам келтирилади.

© Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт
жамғармаси” нашриёти Тошкент— 2005

НО 32085
283

Она юртим — олтин бешигим
Мақол

I. МУҚАДДИМА

Дунёда шундай эзгу бир макон борки, у ҳақда ўйлаганингда кўнглинг фараҳларга тўлади. Сен шу маконнинг қай бир еридадир, қай бир бурчагида паноҳ топаётганингдан, топганингдан бошинг осмонларга етади. Бу шундай маконки, чегарасининг поёни йўқ. У беш томонлама ўлчовга ҳам бўй бермайди. Унда истиқомат қиладиган инсонлар ҳисобсиздир, улар саноғига етиш учун кўп риёзат чекмоқ керак бўларди. Бу ерда буюк бобомиз Муҳаммад ал-Хоразмийга мурोजсаат этишимизга тўғри келарди, албатта. Яна таъкидлашни истардим: бу чиндан-да ғаройиб қутлуғ макон. Уни биргина сўз билан тарих деб атаймиз... Ватан тарихи, халқ тарихи, шу Ватанда яшагувчи инсонлар тарихи, балки ҳар бир инсон тарихи, тақдири гўзал уммонга - ўша улуг Тарихга бориб уланади.

Ватан тарихи деганда нимани тушунамиз? Ватан тарихи деганда, шу ватан тупроғи, унда истиқомат қиладиган, унинг соҳиби бўлган халқ кечмиши, қадим-қадим замонлардан бошлаб юз берган воқеалар қаймоғи, давлатларнинг парвозию инқирози, халқнинг улуг фарзандлари ҳаёти саҳифалари, босқинчиларга қарши ҳаёт-мамот курашлари, яхши замонларга умид боғлаб чорасизлик оқибатида юртдан кўнгиш узолмай кетишлар, қувғину бадарғаларга дучор бўлишлар, мусофирчилик заҳматлари ва ҳоказолар мужассамидан иборат бемисл изтиробларни назарда тутамиз. Бемисл изтироблар, беадад армонлар, абадий соғинчлар...

Хориж сафарларида бўлган чоғларимда ёки Ватанда кезиб юрган пайтларимда кўнлаб ватандошлар билан учрашаман, суҳбатларда бўламан, шу мавзуда битилган китобларни мутолаа қилишни ёқтираман. Яқиндан танишув асносида шу нар-

са маълум бўладики, ватандошларимиз ҳеч қачон ўз хоҳишлари билан юртни тарк этиб кетмаган эканлар. Буни комил ишонч билан айтиш мумкин, чунки ўзбек халқи ўз тупроғига ёпишган халқ, туққан жойини дунёда ҳар нарсадан ортиқроқ кўргувчи, жони-дилидан суйгувчи, «Бошқа юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл» мақолини кўнгил лавҳига ўчмас қилиб битиб қўйган танти халқ. Айтганларим муболаға эмас. Қачонлардир ота-боболари ҳар турли сабабларга кўра ўзга мамлакатларга йўл олишга мажбур бўлган ватандошларимиз зорланиб кутган она-юртга келганларида боболар тупроғидан бир сиқимни халтага солиб, эъозлаб олиб кетганларини ва қайтганларидан сўнг уйлариининг тўрига осиб қўйганларини, унга вақти-вақти билан термулиб армонли соғинчларига таскин топиб юпанганларини яхши биламиз... Фарзандлар туғилганда, эсини таниганда халтачадаги Она-Ватан тупроғини муқаддас билиб кўзга суртадилар: «Бу боболар юртиниинг табаррук парчасидир, Ватанингниинг тимсолидир, мусофирчиликда юрганлигимиздан сен билан ҳамиша бирга, у Аллоҳ янглиғ қалбингниинг тубиндадур», дея насиҳат айлайдилар. Бу ошлада қутлуғ одат бўлиб қолади ва авлоддан авлодга ўтаверади... Фарзандлар қалбида Она-Ватанга бўлган меҳр ўтини ёқаверади... Бу узлуксиз, тиним билмас бир жараёндир.

Ажаб, инсон боласи туғилганида, муштини маҳкам туккан ҳолда туғиларкан, қўлларида эса фоний дунёдаги ризқ-насибаси сиқимланган бўларкан. Ушк бор қўлларини очиб юборганда, ундаги ризқ дунёга сочилиб кетар экан. Ризқ қаерга тушган бўлса, одам бориб уни териб ер экан... Бу инсон зоти инкор эта олмайдиган ҳақиқатдир. Инсон боши сой тоши, дейдилар ёки яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда, уни палахман тошига ўхшатадилар. Уйлаб қаралса, ризқнинг турли жойларга сочилиб кетиши ақл бовар этмайдиган нарса, унинг туб маъносини англаб етишга инсон идроки ожизлик қилади. Бамисли

Мавлоно Жалолiddин Румий айтмоқчи, «ичиндаги ичиндадир». Лекин тошнинг тошдан фарқи бор, албатта. Ўша палахман тошидай отилиб кетган ватандошларимиз, дунёнинг қайси ерида бўлмасинлар, шу қадимий Ватаннинг жигаргўшалари ҳисобланадилар, зеро уларнинг тарихи-тақдирлари улкан тарихимизнинг дардли парчаларидир. Тарихимиз саҳифалари ва-рақланганда уларни ҳам эъзоз ила ўқиб-ўрганишимиз лозим.

Ўтмиш эртақларига қўлоқ солсак, жуда кўп боболаримизнинг чет мамлакатларга ўтиб кетганликларини кўрамиз. Улар ҳақида кейинроқ батафсилроқ тўхталиш ниятим бор. Ҳозирча шуни айтаманки, боболаримизнинг кўплари билим олмоқ учун, қомил инсон бўлиб етишмоқ учун ўзга мамлакатларда мусофирчилик машаққатларини тортганлар. Масалан, Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Форобий ва бошқа номларни айтиш мумкин. Йигирманчи аср бошларида ҳам кўп ёшлар хорижга, дейлик, Туркияга, Германияга ўқишга юборилган эдилар. Жадид маърифатпарварчилигининг етук намояндаларидан бири Абдурауф Фитрат 1909-13 йилларда Истамбулда таҳсил олган эди.

Ватанимиз озодликка чиққандан сўнг ёшларнинг билимларини ошириш ва Ватанга содиқ инсонлар қилиб етиштириш мақсадида «Умид» жамғармаси ташкил этилди. Жуда кўп ёшлар синовлардан ўтишиб, ҳар йили илғор чет мамлакатларга таҳсил олиш учун жўнаб кетадилар. Бу бағоят қўлғў ва шарафли ҳодисадир. Сирасини айтганда, буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий 1911 йилда ёзган, ўзбек драмачилигининг ilk намунаси ҳисобланадиган «Падаркуш» саҳна асаридаёқ, ёшларнинг Туркия, Фарангистон ва Амиқога бориб ўқишларини орзу қилган эди. Худди шу ғояни улғў шоир Абдулҳамид Чўлпон ўзининг «Кеча ва кундуз» романида такрорлаганди. Бунга фақат мустақилликка эришганимиздан сўнггина имконлар пайдо бўлди. Иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан Ўзбекистон барча харажатларни ўз зиммасига олиб, кўп ёшларни Америка Қўшма Штатларидан тўртиб Япониягача турли мамлакатларга таҳсил олиш учун йўллади. Дастлабки қалдирғочлар бир йил хорижда бўлишиб, билим олиб қайтдилар ва бугунги кунда мамлакат ҳаётининг тур-

ли жабҳаларида юрт равнақи йўлида ҳормай-толмай меҳнат қилишмоқда. Буларни кўриб ғурурланасан, қувонасан киши... Аммо айрим олисни кўролмайдиган ёшлар турли ўткинчи ҳой-ҳаваслар гирдобиди қолишиб, уларга юклатилган вазифани, улардан кути-лаётган умидларни англаб ета олмаётганлари афсусланарлидир. Гап баъзи ёшлар ўртасида ўқишга борган ерида қолиб кетишга уриниш ҳоллари учраётгани ҳақида бормоқда. Бир лаҳза хорижга мажбуран йўл олиб, Она-Ватан ҳажрида изтироблар чеккан не-не ватандошлар, не-не авлодлар қисмати ҳақида ўйлайлик.

Дарвоқе, Маҳмудхўжа Беҳбудий ўзининг Қуддуси Шарифга қилган сафари вақтида бўлиб ўтган қизиқ воқеани келтиради. Шаҳардаги зиёратгоҳларни айланиб чиқар экан, адиб рус ка-лисосига келиб қолади. Калисо таърифини бергач, адиб шундай ёзади: "...Калисонинг олдида тошкентлик ёш аттор бор экан-ки, ҳожси ва завворлар (яъни, зиёратчилар) олатурғон нимар-салар сотадур. Дўконига биров ўлтурдук. Мамлакатдан сўра-ди. Қўлига бир неча нусха "Ойна" (Самарқандда нашр этилган ўзбек тилидаги илк журнал. 1-сон 1913 йил 20 августда боси-либ чиққан — М.А.) ва "Туркистон харитаси"ни бердим. Аҳли савод экан. Тошканд шаҳрини кўрсатдим. Беихтиёр харита устиндаги Тошкандни ўпиб, кўзига суртди. Хуббул Ватани минал иймон. Хусусан, ватан ва аҳли диёрнинг қадри мусофи-ратга маълум бўлур. Ҳақиқатан Ватан муқаддасдур. Қадрини билмоқ керак. Сотмасга ва ўлгунча айрилмасга керакдур..."

Ўзим ҳам шундай бир ҳодисанинг шохиди бўлган эдим. Қарийб чорак аср илгари Узоқ Шарқда бўлиб ўтган адабиёт байрами-да иштирок этдим. Владивосток билан Находка йўлидаги қишлоқлардан бирида бир неча ватандошимиз истиқомат қилар экан. Уч ватандошимиз ҳарбий хизматга бориб хизматини битиришгач, уларга ўша ер яхши кўриниб қолиб кетишган, ўша ерлик аёлларга уйланишган, рўзғор тебратишиб келишар эканлар. Биздан хабар топишиб, меҳмондорчиликка таклиф этишди. Бордик. Ўнг томондаги дераза тоқчасида тувакчада бир дона атир гул очилиб турарди. Уй эгаси бу гул она юрти Ўзбекистонни эслатиб туришини, вақти-вақти билан унга ти-килиб томоша қилишни яхши кўришини алоҳида урғулаб гапир-

ди. Она юртдан сўради, соғинишини бир неча марта такрорлади, қайтиб бориш иложи йўқлигини, бола-чақа қилганлиги, рўзғори катталигини айтди, кўзларида эса ёш ғилтиларди...

Буларнинг бари бизларга сабоқ эканлигини асло унутмаслигимиз лозимдир. Ҳа, “шириндир Ватаннинг аччиқ тутуни...”

Шундоқ, хориждаги ватандошлар ҳақида кўп хаёлларга бериламан. Уларнинг мусофирчиликда кечирган турмушларини, юртни соғинганликларини кўз олдимга келтираман. Юртга ташириф буюрганларида, - айниқса, бу шўролар даврида аниқ кўринар эди — тилимизнинг софлигига бераётган эътиборлари бизникидан кучлироқ эканлигига қойил қолардим. Урф-одатларимизни ҳам биздан кўра яхшироқ сақлашган... Тан олиш керак, у даврларда тилимиз тўрт девор ичига қамалиб қолган эди. Хуллас, ўша йиллар ватандошлар — улар ватандорлар, яъни, Ватани бор, беватан эмас, дейишади, бу аслида тўғри, - ҳақида кенгроқ ёзиш истаги туғилганди менда. Аммо бунинг мушкул томонлари бор эди, шўро мафкураси бунга йўл қўймасди. Хориждаги ватандорлар мавзуида жасорат билан асарлар ёзган адибларимиз бошларида турли “гап-сўз”лар айлангани айланганди. Жумладан, адабиётимизнинг улкан вакили Шухратнинг “Жаннат қидирганлар” номли романи бошига тушган воқеаларни эслаб ўтиш кифоя.

Яна бир орзуим бор эди — бу ватандорлар билан боғлиқ эмас-ку, ҳарқалай, мантиқан халқимизнинг тарихи билан боғлиқ мавзу — шажаралар ҳақида қалам тебратмоқ ҳаваси менга тинчлик бермасди. Бу, албатта, даставвал тарихга, тарихий мавзуларга қаттиқ қизиқишимдан эди. Ўша паллалар — бу 1970 йиллар, - бир куни раҳматлик отам Аҳмадқул сўфи Бекназар сўфи ўғлидан шажарамиз ҳақида сўраб қолдим. Отам жуда қувониб кетдилар: “Қадимдан халқимизда шажара удуми бўлиб келган, ҳар оилада шажара тутилган. Аммо бизда, ўғлим, афсуски, шажарамиз қоғозга туширилмаган, - деди-

лар, - мен етти пуштимизни сенга айтиб бераман, ёзиб оласан. Шунини ўйлаганингдан бошим осмонга етди, хайрият! Майли, шажарамиз шундоқ бошлансин..." Чиндан ҳам қачондир бошланиши керак-ку, деб ўйладим мен. Отам тарихдан ҳикоя ва қиссаларга уста эдилар, аجدодлардан турфа ҳикоялар сўйлаб берардилар. У ҳикоя ва қиссаларнинг кўплари менга кейин асарлар ёзишимда қўл келди. Отамнинг нақлларида илҳомланиб кетиб, ўшанда "Етти пуштим" деган достон ёзиш ҳаракатига тушиб қолдим, режасиз тўздим... Аммо достон негадир ёзилмай қолиб кетди. Шажарамиз ҳақида кейинроқ тўхталиш ниятидаман. Алқисса, турли сабабларга кўра менинг бу ижодий орзуларим ҳали амалга ошмай келар эди.

Ҳар нарсанинг ўз вақти-соати бор, дейдилар. Бирнеча йил аввал Туркиядан келган ватандошимиз жаноб Насруллоҳ Тўра билан танишиб қолдим. Ўша кунини бор-йўғи ярим соатча суҳбатлашдик. Аммо менинг назаримда ҳам, кейин у кишининг эътирофи этишича, Насруллоҳ Тўра назарида ҳам, биз гўё қадим-қадимлардан бир-биримиз билан танишдай эдик, фақат орадан маълум фурсат ўтгану турли сабаблар ила имкон бўлмаганидан учраша олмадик холос. Шундай бўлиши мумкинми?.. Дабдурустан бунинг сабабини англай олмадик. Кейинроқ фаҳмимиз етди: гарчанд у киши Туркия фуқароси бўлса-да, мен Ўзбекистон фуқароси эсам-да, томиримизда битта қон тепарди — бу, ўзбекнинг қони! Ҳа, бизни қон бирлаштириб турар эди, ўзбекнинг ҳаётбахш қони!

Бу ҳали ҳаммаси эмас. Жаноб Насруллоҳ Тўра билан бўлган кейинги суҳбатларимизда, у кишининг саргузаштлари, олис ва яқин аجدодлари, етти пуштидан кўпроқ бўлган шажараси ҳақида ҳикоялар эшитар эканман, кўнглимга туккан ижодий орзуларимдан бирининг рўёбга чиқиш фурсатлари етганини юракдан ҳис этдим. Ватандошларимиздан бирининг қисмати, шу баҳона, халқимиз тарихининг бир парчаси бўлган шажара ҳақида ёзиш ва бундан ўқувчиларимизни баҳраманд этиш имкони туғилганидан бағоят хурсандлигимни таъкидлаб ўтаман.

Ҳужжатларга асосланган ушбу китоб шундай қутлуғ ниятда қоғозга туширилди...

II. КОБУЛ

Воқеамиз кўҳна Афғонистоннинг пойтаҳи Кобул шаҳридан бошланади.

Жаҳонга донғи кетган машҳур “Бобурнома”ни тез-тез варақлаб туришни яхши кўраман. Умуман, юртимиз, Шарқ тарихи ҳақида асар битмоқчи бўлган адиб ёки тарихимизни тадқиқ этмоқчи бўлган ҳар қандай олим ушбу қомусий китобсиз бир иш қилиши мушкулдир. Алишер Навоий таъбири билан айтганда, “замон ва расм аҳли тариқидин чиқмоғни муносиб кўрмаган” жуда кўп миллатдош олимларимиз, тарихчиларимиз ҳам ўз асарларини форс тилида битиб турган бир пайтда, бобокалони Амир Темурнинг “Тузуқлар”и ва Алишер Навоийнинг асарларидан илҳомланибми, ноёб ёдгорлигини она тилимизда ёзгани, она тилимизнинг бемисл бойлиги ва гўзаллигини намоён этгани чексиз таҳсинларга лойиқ бир жасоратдир. Шу важдан ҳам биз авлодлар жаноб Заҳириддин Муҳаммад Бобурдан абадул абад миннатдордирмиз, шу важдан ҳам ўзбек халқининг муҳтарам сиймога иззат-икромии ортса ортиб бора-верадики, асло қамаймайди..

Мен ҳам нечанчи бордир “Бобурнома”ни қўлимга оламан... Унда шундай сатрларга кўзим тушади:

“...Кобул вилояти тўртинчи иқлимдиндур. Маъмуранинг ўртасида тушубдур. Мухтасар вилоятдур. ...Бисёр латиф ҳавоси бор. Кобул ҳавосидек ҳаволик ер оламда маълум эрмаским, бўлғай. Ёзларда кечалари пўстинсиз ётиб бўлмас. Қишлар агарчи қори аксар улуғ тушар, вале муфрит совуғи йўқтур. Самарқанд ва Табриз ҳам хушҳаволикқа машҳурдир, вале муфрит совуқлари бордур... Кобул вилояти берк вилоятдур, ёт ёғий бу вилоятқа кирмаги мушкулдур. Балх ва Кундуз ва Бадахшон била Кобул орасида Ҳиндукуш тоғи тушубтур...”

Заҳириддин Муҳаммад Бобур бу шаҳарни жуда ёқтирар эди, шунинг учун вафотидан кейин табаррук хокини ўзи қилган васиятга кўра Кобулга олиб келиб дафн этдилар. Кобулнинг сўлим жойларидан ҳисобланадиган Заҳириддин Муҳаммад Бобур мангулик уйкуга чўмиб ётган боғ, буюк ватандошимизнинг қабри бугунги кунда зиёратгоҳга айланган...

1881 йил.

Наврўзи айём кунлари эди.

Тахтга чиққанига ҳали бир йил ҳам бўлмаган Афғонистон подшоси Амир Абдураҳмонхон кўринишхонада аъёнлари билан давлат ишлари, хусусан, пойтахт шаҳар Кобулни обод этиш ҳақида кенгашиб ўлтирарди. Подшо Кобулнинг барча даҳалари, мавзе-маҳаллалари борасида сўз юритди. Гап номи юқорироқда зикр этилган Заҳириддин Муҳаммад Бобур қабри жойлашган боққа келиб қолди. Подшо бироз хаёлга чўмди-да, ушбу боғни ҳамда унга яқин бир қанча ҳовли-жойларни шу даврада ўлтирган, Қўқон хони Худоёрхон синглисининг ўғли, яъни жияни Саид Акрамхон Тўрага инъом этар экан, мамнуният ила бундай деди:

- Сиз Туркистондансиз, Тўра жаноблари, хонлар авлодидансиз, Туркистон подшоҳларидан бири шавкатли Бобуршоҳдан мерос қолган боғни сизга беришга фармон қилурмиз, иншооллоҳ, обод этурсиз!

Даврада “Муборак бўлсин!”, “Қутлуғ бўлсин!” деган овозлар янгради. Ҳамма ўнг томонда жим ўтирган барваста одамга ҳавас билан қарарди.

- Илтифотингиз учун қуллуқ, подшо ҳазратлари! — дея бош эгди Саид Акрамхон Тўра. Амир Абдураҳмонхоннинг вазири аъзами, ноиби ва энг ишончли кишиси шундай юксак мурувватга муносиб кўрилган эди.

Улуғ подшо Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳовли-жойларининг унга ҳадя этилиши кўнглида ҳам қувончли кай-

фиятни, ҳам аллақандай маъюс туйғуларни уйғотди. Ҳарқалай, Қўқон хонлари ўзларини машҳур Олтин Бешик воқеасига бориб улайдилар, Бобур Мирзога меросхўр санайдилар, демак буюк Амир Темур Кўрагон авлодларидандурлар. Аммо бугун замон бошқа... Эй, буқаламундай турланувчи дунё, эй чархи кажрафторнинг аччиқ шеvasи!.. Шу палла масъуд онлар, жонажон Қўқон, тоғаси Худоёрхон салтанати, ўрис босқини, хонликнинг хароб бўлиши, юртнинг ёт оёқлар остида топталиши, ўрис подшосининг найранг-бозликлари, сарсону саргардон бўлган Худоёрхон, алдоқлар тўрига тушган Насриддинбек, фатарот топган улкан хонадон қисмати, - бари-бари Саид Акрамхон Тўра кўз олдидан бир-бир ўтди. Сўзи ўткир шоир дўсти Фурқат лақабли Зокиржон Холмуҳаммад ўғлининг “Муҳаммад Худоёрхон тилидан” мухаммасидан ушбу сатрларни эслади:

*Демиш хон бир куниким, давру давронлар қаён қолди?
Сарири салтанатда ҳукм-фармонлар қаён қолди?
Мунаққаш хоналар, заррин намоёнлар қаён қолди?
Равоқу пештоқу қасри кайвонлар қаён қолди?
Муқарнас, шахнишин заркор айвонлар қаён қолди?..*

*Саёҳат айлар эрдим ҳар йили атрофни чандон,
Ки аввал Марғинону Андижону сўнгра Шаҳрихон.
Насими “Шаҳрободим”дин топар эрди фароғат жон,
Чиқиб андин шикор айлаб борардим Чуст ила Косон,
Эсиз, ул Тўрақўрғону Намангонлар қаён қолди?..*

*Қабул айлаб худо бу тавба бирла оҳу зоримни,
Яна Фарғонага бир йўл етургайму гузоримни,
Қувонса нотавон кўнглим кўриб ёру диёримни,
Дуогўйлар ичинда яхши билган эътиборимни,
Дариғо, Фурқатийдек дийда гирёнлар қаён қолди?..*

Ҳа, барчаси қаён қолди?.. Хон хонадони, тўпланиб чугурлашиб турганда ногаҳон тош тушган қушлардай ҳар

қаёққа тарқалиб кетди, кимлардир қатли омга учради, ким-дир қочиб жон сақлади, кўплар қамоққа тушди. Йигирма беш-йигирма олтилардаги Саид Акрамхон Тўра паҳлавон келбат, ақлли, фаросати ўткир бир йигит эди. У иложини топиб, яширин йўллар билан хорижий элларга кетиш чораларини ўйлай бошлади. Хўжандга етса бас, ундан Зомин орқали Самарқандга, кейин Термизга ва Амударёнинг Паттакесар гузарига чиқиб оларди. Дарёдан ўтиши билан Мозори Шарифга боради, у ерда хешу ақраболар бор...

Саид Акрамхон Тўра сафарга жўнашдан бир кун олдин бозорга кириб саррофга учраб пулини майдалаб олмоқчи бўлди, ҳарқалай йўлда шунга зарурат туғилиши шубҳасиз, бу ишни шу ернинг ўзда битириб олгани яхши. У ишини ўринлатиб бозор дарвозасидан чиқаётган ҳам эдики, болаликдан бирга ўсган маҳалладоши Қамбар қавчин орқасида икки ўрис аскар билан рўпара келди.

“Ўрислар Қамбарни тутиб олишибди-да, икки ўрис олиб келяпти. Уни қутқариш чорасини қилишим керак...” — Саид Акрамхон Тўранинг хаёлига дабдурустан келган фикр шу бўлди. У сўзга оғиз очиб улгурмади. Қамбар қавчин аскарларга ўтирилди-да:

- Тез тутингиз! — деб ишора қилди. — Сиз қидириб юрган Саид Акрамхон Тўра шу киши бўладилар!.. Хоннинг суюкли жияни!..

У ўрислар тутиб олган одамга асло ўхшамасди. Аскарлар тездан ҳанг-манг хон жиянининг қўлларини орқасига қилиб боғладилар. Саид Акрамхон Тўра ҳар қандай жазога, қамоққа тушишга, ҳатто дорга осилишга ҳам рози эди, аммо мана бундай эл кўзи олдида куппа-кундузи қўли орқасига боғланиб шарманда бўлишга асло чидай олмасди.

- Ие... Қамбар... — бошқа сўз айта олмади у.

- Тоғангиз мени зиндонга солганида ҳолимдан хабар олмадингиз, тўрам. — истехзоли жулди Қамбар қавчин. — “Ҳап сеними!” деб қўйгандим. Тўрт йил захга ботиб ётдим. Сиз ҳам қамоқда бургалар қандай талашини бир кўрингиз...

Саид Акрамхон Тўра эслади: чиндан ҳам Қамбар қавчин уч-тўрт йил аввал каттароқ бир қинғир ишга аралашиб қолиб қамоққа ҳукм қилинган эди. Энди ўзича ўшанинг ҳиссасини чиқариш пайида... Саид Акрамхон Тўра ғазабдан: “Ноинсоф, бу нима қилганинг?” демоқчи эди, аммо сўзларини нокасу ножинсга ҳайф кўрди-ю индамай қўя қолди.

Уни, хон авлоди бўлгани учун, ҳушёрликни ўн карра оширишиб сақладилар ва тезда кўриқчилар қуршовида Россия империяси таркибида янги ташкил бўлган губерна-торлик маркази Тошкентга юбордилар. Тошкентда уни би-ров сўроқ ҳам қилмади, суриштирмади ҳам. Бир йил қамоқда ётди, худди уни эсдан чиқариб қўйгандай эдилар. Саид Акрамхон Тўра қисмати қандай кечиши ҳақида ўйлаб, ўйининг тагига етмас эди.

Кун кетидан кун келарди...

Тақдир тасодифларга тўладир.

Кунларнинг бирида афғонистонлик қандайдир йигит-нинг қамоққа тушгани ҳақида хабар тарқалди. Маҳбуслар уни тезроқ кўришга ошиқар эдилар. Ўттиз беш ёшлардаги бу йигит тўладан келган, бақувват, тутумидан аслзодалардан экани кўриниб турарди. Йигит ўзбекча билмасди. Саид Акрамхон Тўра негадир ўзини унга яқин олди, форсча билгани ҳам қўл келди. Айни пайтда йигитда ҳам дўстона майл, интилиш сезди. Танишдилар. Йигитнинг исми Абдурахмонхон экан... Суҳбат асносида Саид Акрамхон Тўра кўп нарсаларни билиб олди.

Абдурахмонхон 1834-63 йилларда Афғонистон подшоси бўлиб турган Амир Дўстмуҳаммадхоннинг набираси бўлади. Бобоси вафотидан кейин мамлакат тахтига унинг ўғли, Абдурахмонхоннинг амакиси Амир Шералихон ўтирди. Амакиси уни ўзига рақиб билиб, ҳар қанақасига қисишти-ра бошлади, киши билмас суиқасдлар ҳам уюштирилди. Ўн

беш йилдирки аҳвол шу. Абдурахмонхон олдида юртдан вақтинча бирон ёққа кетиб туриш ва шу билан жон сақлаш муаммоси кўндаланг бўлиб қолди. Онаси унга Туркистонга кетишни маслаҳат берди. Лекин унинг олти яшар ўғлидан ажралиб кетгиси келмасди. Аммо бошқа чора йўқ эди. У ҳамма жойда ўзининг кимлигини сир тутиб Амударёдан ўтиб олди. Самарқандга келганида ўрис айғоқчилари хабар топишган эканми, уни тутиб олдилар. Шундан кейин, мана, Тошкент зиндонига тушиб турибди...

Бор гап шу.

Саид Акрамхон Тўра янги танишининг саргузаштини эшитиб ғамгин бўлди. У ҳам ўзининг кимлигини, қаерданлигини, бошига қандай савдолар тушганлигини, тоғаси Худоёрхон қисматини, бу зиндонда бир йилдан буён сўроқсиз-жавобсиз ётганлигини айтиб берди. Ажабо, уларнинг тақдирлари томчи сувдай бир-бирларига ўхшаб кетарди. Ўхшатмагунча учратмас, деганларидай, униси Афғонистон подшосининг набираси, буниси Қўқон хонининг жияни, иккиси ҳам қувғину қийноқда, иккиси ҳам қамоқда... Бу нарса уларни бир-бирларига ҳамнафасу ҳамлард этди, дўстликлар ортди. Бошга оғир кунлар тушганда пайдо бўлган дўстлик, биродарлик Аллоҳнинг бандасига беадад илтифоти эканлигини ҳар иккиси ҳам кейин ўз кўзлари билан кўрдилар.

Орадан бир неча йил ўтди.

Бир куни эрталаб Абдурахмонхонни олиб кетишга келишди. Буни кўриб икки дўст ҳайратда қотиб қолишди: қаерга олиб кетишади, қандай ниятлари бор, Абдурахмонхон қайтиб келадими, яна кўришишадими, йўқми?.. Бу саволларга жавоб топиш керак эди, жавобини Аллоҳдан бошқа ҳеч ким билмасди. Қадрдон ва сирдош бўлиб қолишган пошшозода билан хонзода кўзларида ёш, бир-бирларига яхши тилаклар билдиришиб, худодан омонлик сўрашиб хайрлашдилар, чунки бу ёғи нима билан тугаши дарғумон эди.

Уч-тўрт ош пишиғича ўтдими, ёки кўпроқми, - ўз ёғига ўзи қоврилиб ётган Саид Акрамхон Тўра буни аниқ билолмади, - бир пайт Абдурахмонхон қайтиб келди. Хонзода

бемисл қувонди, аммо дўстининг юзларида унчалар хафачилик ифодаси кўринмаганига ҳайрон бўлди.

- Эсон-омонмисиз, амир жаноблари? Тўрт мучангиз соғми? — сўради у пошшозоданинг елкаларини, қўлларини ушлаб қўяркан. — Нима гап экан, сўйлангиз!

- Кўп аломат ишлар кутиб турган экан, Саид Акрамхон! — маънодор жилмайганча жавоб берди Абдурахмонхон. — Парвардигорнинг чеварлигига тан бермай илож йўқ...

- Ҳа-ҳа, Аллоҳга шукур, Аллоҳга шукур... Парвардигор чевар...

- Юқоридаги хонада мен билан маъмурлар бошлиғи сўзлашди... — деди Абдурахмонхон. — Отини ҳам билмайман. Бир тилмоч ҳам бор...

- Хўш, хўш?.. Нима дейди?.. — шошиларди Саид Акрамхон Тўра.

Абдурахмонхон бўлиб ўтган суҳбатни гапириб берди.

Гап бошқа ёқда экан...

Россия императори жаноби олийлари ҳамиша Афғонистон мамлакатига хайрихоҳлик билан қарайди, ҳамиша ёрдам қўлини чўзмоққа тайёр. Энди чегаралар ҳам умумийлик касб этмоқда. Россия ҳамиша Афғонистонда тинчлик-омонлик бўлишини истаб келган, тинчлик бўлишини истайди. Аммо Буюк Британиянинг империалистик гуруҳлари Афғонистонни ўз таъсир доираларига киритмоқчилар, у ерда Ҳиндистондагидек маҳкам ўрнашиб олмоқчилар, мамлакатни қарам қилмоқчилар... Бу Афғонистон учун ҳам, Россия учун ҳам хавфли. Албатта, Россия бунга йўл қўя олмайди. Ҳеч қачон! Буни яхши англаш керак. Иккинчидан, энг муҳими, жаноб Абдурахмонхон чиндан ҳам Афғонистон подшоси бўлишга муносибу мустаҳиқдур, Россия буни тан олади, унга дўст сифатида қарайди. Абдурахмонхоннинг ҳозирги афғон подшоси Амир Шералихон томонидан турлича тазйиқларга дучор этилаётгани ҳам Россия императори ҳазрати олийларига яхши маълум, бундан Абдурахмонхоннинг кўнгли тўқ бўлсин. Бас, Россия Абдурахмонхонга тахтга чиқишига ёрдам беради, маблағ ва аскар билан таъминлайди. Ўзи ҳам юртда

тарафдорларини жамлаши зарур бўлади. Фақат бир шарт — инглизларга ён бермаслик керак, уларни Афғонистон сиёсатига аралаштишларига йўл қўймаслик муҳимдир... Агар шу шартларга қўнса, Абдурахмонхон тезда юртига жўнаши мумкин, балки жўнаши керак...

- Албатта, жўнашингиз керак, амир жаноблари! — деди Саид Акрамхон Тўра...

Абдурахмонхон дўстининг кўзларида маъюслик кўрди:

- Саид Акрамхон! Менга ҳамроҳ бўлмайсизми? — сўради бирдан. Кейин жавоб кутиб ўтирмай давом этди: - Ҳа, сиздан сўрамай бир иш қилиб қўйдим... Маъмурлар бошлиғига айтдимки, мен айтганларингизга розиман, агар кўмак берсангиз, аскар берсангиз бораман, дедим. Лекин қандай ёлғиз бораман? Менинг шеригим Саид Акрамхон Тўрага ҳам жавоб берасизлар, дедим. Мен билан бирга кетади, бу ишларда ёрдамчи бўлади... Шартингизга шарт, дедим...

- Улар нима дейишди?... — Абдурахмонхон сўзини шошапиша бўлди Саид Акрамхон Тўра... — Розилик беришдими?..

- Улар розилик беришди. Бизни чиқариб юборишиб, душманларни чалғитиш учун: “Афғонистон шаҳзодаси Абдурахмонхон билан Худоёрхон жияни Саид Акрамхон Тўра фалон куни фалон соатда қамоқхонадан қочиб кетибдилар...” деб жар ҳам солмоқчилар...

- Аллоҳ умрингизни узоқ қилсун, илоё! — миннатдорчилик билдирди Саид Акрамхон Тўра. — Бир умр қарздорман, амир жаноблари! Уларга шарт қўйиб теран ақлингизни яна бир бор намоён этибсиз!

Саид Акрамхон Тўра шундай деди-да, мамнун Абдурахмонхоннинг қўлларини қисди, сўнг қаттиқ бағрига босди.

Кўзларига қувонч ёшлари тўлиб келганини сезмасди. Пошшозода билан хонзода тақдирнинг симобдай ўзгаришидан ҳайратда бир-бирларига боқиб тўймасдилар.

Йўл-йўлакай улар Мозори Шарифда, ўзбекларнинг нуфузли бир каттакони уйида тўхтадилар. Каттакон Саид Акрамхон Тўранинг қариндошларидан эди, у азиз меҳмонлар пойи қадамидан ниҳоятда хурсанд бўлди. Бу ерда Абдурах-

монхон билан яқинлашишга яна бир қадам қўйилди. Саид Акрамхон Тўра сабаб, аввали тақдир тақозоси, Абдурахмонхон шу оиланинг бўй етган қизига унаштирилди, тўй ҳам бўлиб ўтди. Шундай қилиб, Абдурахмонхон, бўлажак Афғонистон подшоси ўзбекларга куёв бўлиб қолди.

Абдурахмонхон Кобулни олиб тахтни эгаллагач(бошқа тафсилотлар, муҳораба ва ҳоказоларни четлаб ўтамиз, улар мавзумиз доирасига кирмайди) садоқатли инсон Саид Акрамхон Тўрага яна ҳам қаттиқроқ боғланиб қолди. Уни худди қадрдон укасидай, синашта дўстидай яхши кўрарди. Тегли-тахтли хонадон фарзанди, кўнгли тоза инсон, бир томони Худоёрхоннинг жияни... Амир Абдурахмонхон ҳеч иккиланмай унга вазири аъзам лавозимини берди. Шу палла Афғонистон подшоси ўттиз олти, вазири аъзам эса йигирма етти ёшда эдилар... Қанча йиллар ўтиб кетди-я...

...Саид Акрамхон Тўра ичида ўзини Амир Темур авлоди ҳис этиб, Заҳириддин Муҳаммад Бобурдан қолган меросга ворис ҳисобларди, шунинг учун Амир Абдурахмонхоннинг фармонида бағоят миннатдор бўлди. Бироз ўтмай вазири аъзамни нуфузли афғон каххудоларидан бирининг қизига уйлантириб қўйди. Саид Акрамхон Тўра Бобуршоҳ боғи ёнидаги ҳарамсарой-у ҳовли-уйларда яшар экан, ўзини бамисоли боболар чироғини ёқиб тургандай ҳис қилар эди.

Вазири аъзам Саид Акрамхон Тўра Афғонистон подшоси Амир Абдурахмонхонга сидқидил хизмат қилиш асносида, тотган тузини оқлаш лозимлигини асло эсидан чиқармади. Мамлакатда вазири аъзамнинг обрўси баланд эди, ҳамма уни эъзозларди. Пошшоликда ҳар бир иш унинг таклифлари, мушоҳадалари, маслаҳатлари ҳосиласи сифатида амалга ошириларди. Жумладан, мамлакатда юрт тинчлигини сақлаш учун мунтазам ҳарбий қўшинлар ташкил этилди, подшо девони тартибга солинди, солиқлар тўғрисида тегишли фармонлар

эълон қилинди. Мамлакатда чет эл тижорат сармояси кучли нуфузга эга бўлиб, кенг фаолият олиб борарди, уларнинг ҳаракатларини бироз чеклашга эришилди. Шаҳарлар обод бўлди, савдо ва ҳунармандчилик тараққий топди...

1901 йил Саид Акрамхон Тўра учун мусибатли келди, дўсти ва суянчиги Афғонистон подшоси Амир Абдурахмонхон эллик етти ёшида дунёдан кўз юмди. У йигирма бир йил мамлакат маснадида ўтирди. Тахтга талабгорлар кўп эди, шулардан бири Амир Абдурахмонхоннинг йигирма тўққиз ёшли ўғли Ҳабибуллохон бўлиб, у ақлли фарзанд сифатида ном қозонганди. Саид Акрамхон Тўра кўз олдида катта бўлиб вояга етган Амир Ҳабибуллохоннинг отаси тахтини эгаллашида қаттиқ саъи ҳаракат кўргизди ва у Афғонистон подшоси деб эълон қилинди. Бироз вақт ўтгач, Саид Акрамхон Тўра сал ўзини четроққа тортмоқчи бўлди-да, истеъфога ижозат беришларини сўраб подшога мурожаат қилди. Подшо бунга рози бўлмади, Саид Акрамхон Тўрани вазири аъзам мансабида қолдирди...

Мана шунга ҳам ўн етти йил бўлибди! Ўн етти йил... Саид Акрамхон Тўра назарида Амир Ҳабибуллохон худди кечагина тахтга мингандек эди. Ё, фалак!..

Бу орада жаҳон муҳорабаси бўлиб ўтди. Худоёрхон салтанатини хароб этган ўрис подшоси асфаласофилинга равона бўлибди, лекин ўрнига бир болшавой деган зиндиқлар юрт бошига келган эмиш. Болшавой дегани — йўқсул, ялангоёқ дегани экан... Ёки охирзамон яъжуж-маъжужлари шулармикин?..

III. МУСОФИРХОНАДА

Ана шундай кунлардан бирида Кобулнинг мусофирхона-насига Ҳиндистондан Саид Маҳмудхон Тўра деган нафаси ўткир алломаи замон, донишманди даврон келиб тушгани хабари вазири аъзам Саид Акрамхон Тўра қулоғига чалинди. Меҳмон асли Туркистондан экан.

Мусофирхона, уни ҳожихона ҳам дер эдилар, доим ҳажга бораётган, ҳаждан келаётганлар билан гавжум бўларди, у ерда Афғонистоннинг ҳамма томонидан ҳожилар тўпланишарди. Ҳожихонага келган янги одамлар хабарини ҳамиша вазири аъзамга етказиб турардилар. Вазири аъзам янги келган меҳмонни танимас эди. Аммо унинг Туркистондан эканлиги Саид Акрамхон Тўра кўнглини банд қилган барча саволу шубҳаларга таскин берар эди: у — ватандош...

Вазири аъзам ўзининг аробачиси қўқонлик Уста Маҳаммад Аминни зудлик билан ҳожихонага бориб, Ҳиндистондан келган меҳмондан ҳол сўраб, саройга таклиф этишни буюрди. Аробачи шу заҳотиёқ отланиб кўчага чиқди ва аробасини елдай учириб кетди. Ҳамма бу ароба кимга тегишли эканлигини яхши билар, дарров унга йўл бўшатарди.

Уста Маҳаммад Амин мусофирхона эшигидан ичкарига кирди-да, салом бергач, баланд овозда:

- Ҳиндистондан келган Саид Маҳмудхон Тўра деган ҳожи бормилар? — деб сўради, кейин қайдан садо чиқаркин, дея атрофга олазарак қаради. Кимдир жойида ўтирар, кимдир ётибди, баъзилар эса ўзаро суҳбатлашишмоқда, гангир-гунгир авжида... Ҳамма бир лаҳза тўхтаб аробачига тикилди. Аммо ҳеч кимдан садо чиқмади.

- Ҳиндистондан келган ҳожи борми? Саид Маҳмудхон Тўра?... — саволини такрорлади аробачи...

Бироздан кейин чап томондан шикаста бир овоз эштилди:

- Мен бўламан...

Аробачи овоз чиққан томонга қараб юрди.

- Сизмисиз, Саид Маҳмудхон Тўра?.. Ассалому алейкум!

- Ва алейкум ассалом...

Саид Маҳмудхон Тўра йўл азоби — гўр азоби, деганларидай, сафар машаққатларидан ҳориб-толиб, бироз ўзини нохуш сезиб, чеккароқда кўрпага ўраниб ётарди. У, мени ким сўради экан, Кобулда ҳеч кимим йўқ эди-ку, дея ҳайратланарди.

- Вазири аъзам, ноиб Саид Акрамхон Тўра жаноблари сизни саройга таклиф этадилар... — деди Уста Маҳаммад Амин таъзим бажо келтириб. — Тезда олиб келишимни буюрдилар. Ароба ҳам ташқарида тайёр турибди...

- О... зарурати йўқ эди-ку... — дея олди холос меҳмон қўлини кўксига қўйиб. — Вазири аъзам жаноблари катта илтифот қилибдилар... қуллуқ...

Саид Маҳмудхон Тўра билдирилаётган иззату икромдан бағоят мутаассир бўлди, дарди аригандай, мусофирхонанинг тунд деворлари чекилиб, кенгликка чиққандай сизди ўзини.

Кўзларида ўт чақнаган, боодоб, очиқ чеҳрали ўттиз ёшлардаги ўрта бўйли бу мулло йигит Саид Акрамхон Тўрага ёқиб қолди. Суҳбатлардан маълум бўлдики, Саид Маҳмудхон Тўра водийдан, Наманганнинг Чуст шаҳридан экан. Илм йўлида риёзатлар чекмоқни кўнглига тугиб, аввал Бухорога, сўнг Маккаи мукаррамага борибди, сўнг Мадинаи мунавварани зиёрат этибди. У ерда машхур шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавий қўлида шогирдлик мақомига эришиб, етти йил қуръон илми, ҳадис илми, фикҳ ва бошқа илмлар сирини ўрганибди. Етти марта ҳаж қилибди. Чамаси, ҳалигача сўққабош экан. Ватанга қайтиш илинжи бўлганидан рўзғор қилмаган кўринади. Агар Саид Маҳмудхон Тўра сингари олим бир йигит Кобулда қолса яхши

бўларди, бу ерда туркистонликлар сафи кўпайса айни муддао... Ўзи ҳам ҳозирча юртга қайтмоқчи эмас шекилли.

Саид Акрамхон Тўранинг Аҳмадхон деган ўғлидан бир қиз набираси бор бўлиб, бу палла бўй чўзиб даражаи камолга етиб қолган, битта-яримта оғиз очгувчилар ҳам чиқиб турарди. Вазири аъзам бир куни ҳеч иккиланмай Саид Маҳмудхон Тўрани ҳузурига чақиртирди ва бундай деди:

- Аллоҳ бандасига ҳамиша савоб ишлар қилишни буюради, Маҳмудхон. Мана илм риёзатини чекиб бир даражага эришдингиз, илло илм олмоқнинг, билмоқ ва ўрганмоқнинг чеки-чегараси йўқ.. Бу умр бўйи давом этади. Лекин бандасига юклатилган бошқа вазифалар ҳам бордурки, уларни ҳам адо этмоқ фарз... А, лаббай?

- Албатта, албатта... -жавоб қилди Саид Маҳмудхон Тўра дабдурустдан гап нимада эканлигини фаҳмлай олмай. — Аллоҳ томонидан буюрилган вазифаларни бандалар адо этмоқлари шартдур, вазири аъзам жаноблари...

- Сизни ўзимга ўғил қилиб олсам, дейман. Гулдай набирам бор Моҳихон бегим отлиғ... Шуниси сизга раво кўрсам, дейман...

Саид Акрамхон Тўра гапнинг пўскалласини айтиб қўя қолди.

Саид Маҳмудхон Тўра чарсиллаб ёнаётган олов ёнида узоқ тургандай қип-қизариб кетди. У ҳар нарсани кутган бўлса ҳам, бу қадар меҳрибончилигу мурувватни кутмаган эди. Ҳалигача рўзгор қилиш ҳақида ўйлашга фурсат топилмади. Ё, фалак! Бу таклифни мамлакатда нуфузи кучли Саид Акрамхон Тўрадек бир валлакатнинг ўзи қилаётир. Агар ушбу қутлуғ иш амалга ошса, у Худоёрхон авлодига куёв бўлади... Ватандан узоқда, мусофирчиликда азиятлар чекиб юрган бир ғарибга бундан ортиқ толе борми? Саид Маҳмудхон Тўра идрок этди: Саид Акрамхон Тўра, кўп оқибатли инсон, дунё кўрган кадхудо ватандошлик бурч-оқибати юзасидан бу ишга қўл урмоқда. Орада қариндош-уруғчилик риштасини маҳкамроқ боғлаш ниятида беғараз саъи-ҳаракат кўргизмоқда... Шуларни ўйлар экан, юраги ҳаяжондан

тобора қаттиқроқ тепа бошлади. Уялганидан бошини ердан кутара олмас, тилига ҳеч бир калима келмасди...

Саид Маҳмудхон Тўра ҳолатидаги ўзгаришларни зимдан кузатиб турган Саид Акрамхон Тўра ичида, тўғри ишга қўл ураётганига яна бир бор иймон келтирди.

Дунёда янги келин-куёвдан ортиқ бахтли инсонлар бўлмаса керак. Аллоҳнинг марҳамати билан Саид Маҳмудхон Тўра ва Моҳихон бегим ана шундай бахтга муяссар бўлган эдилар.

Тўйдан кейин бир ой ўтгач, Саид Акрамхон Тўра куёвини подшо Амир Ҳабибуллохон ҳузурига олиб кирди. Подшо заррин тахтда ўнг томонга ёнбошлаб ўтирар эди вазири аъзамни кўриши билан ўнгланиб олди.

- Подшойи олам! — тахтдан анча берида тўхтаб қўл қовуштирганча деди вазири аъзам. — Даромаддан сўнг, мухтасар сўз шулдирким, бу йигит, отлари Саид Маҳмудхон Тўра, куёвимиз, куёв эмас, балки ўғлимиздир. Мадинаи мунавварада етти йил машаққат чекиб машхури офоқ шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавий каби улуг зоти бо-баракотдан фатво-ю иршод олиб уламолар сафидан муқим жой эгалламиндир. Кобулда иқомат этмак ниятлари бордир. Бирга сиз жаноби олийларини зиёрат этмакка келибдурмиз...

Шу сўзларни айтгач, вазири аъзам Амир Ҳабибуллохонга юкунгали тахт пойига йўналди. Саид Маҳмудхон Тўра саломхонага кирганча, остонада турар эди. У вазири аъзам нима қилса шуни такрорлади — изма-из бориб подшо ҳазрати олийларига таъзим бажо келтирди ва юкунганча ортга чекинди...

- Подшо ҳазрати олийлари! — деди яна Саид Акрамхон.

Тўра. — Сиз ҳамиша фуқароларингизга меҳрибондурсиз, жуда кўп бор бундай меҳрибончиликларингизнинг шоҳиди бўлганмиз... Офтоб янглиг марҳаматингиздан жумлаи мўмин баҳраманддурлар. Раҳму шафқатингизни бизлардан дариг тутмассиз, деб умид қиламан. Куёвимизни раоёнгиз сафига қабул қилишингизни ўтиниб сўрайман. Булар ёш рўзгордирлар, кулба-хоналари ҳам йўқ ҳозирча...

Подшо Амир Ҳабибуллохоннинг зиёратдан мамнун эканлиги кўриниб турарди. Муомалалардан Саид Маҳмудхон Тўра вазири аъзамнинг подшо олдида ҳурмати баланд эканлигини фаҳмлади. Биринчидан, сўзлаганда вазири аъзам ўзини ниҳоятда эркин тутди, иккинчидан, подшо унинг биронта ҳам сўзига эътироз билдирмади, аксинча маъқуллаб бош ирғаб ўтирди.

- Вазири аъзам жаноблари! — буюрди Афғонистон подшоши. — Кобулнинг мақбул жойларидан, шимол тарафдан бўлсин, куёвингиз Саид Маҳмудхон Тўра оиласи учун кенгроқ майдон, ер ажратиб бериш чораси кўрилсин. Бу фармонни ўзингиз назорат қилурсиз. Зудлик билан иқтоъ фармони тайёрлансин. Сониян, Саид Маҳмудхон Тўранинг уламо сафидан жой олганлиги таҳсинга сазовор ишдир. “Дорулмуаллимин” мактабимиз бор, “Ҳабибия” мадрасамиз бор... Ҳар икки мактаб ҳам илми ўтқир уламога муҳтож. Мактабу мадрасада мударрислик лавозимига тайин этилсунлар! Узукка кўз қўйгандек бўлур, иншооллоҳ! Подшолликнинг илми, зеҳни ўтқир кишиларга эҳтиёжи кўпдур...

- Давлатингиз, илоё, дунё тургунча турсин, подшо ҳазрати олийлари!

Саид Акрамхон Тўра ва куёв Амир Ҳабибуллохонга такрор қуллуқ қилдилар. Чиндан ҳам подшонинг марҳамати катта бўлган эди. Орқага чекинишар эканлар, Саид Маҳмудхон Тўра подшо жаноби олийларига ўз миннатдорчилигини фақат “Қуллуқ!”, “Қуллуқ!” сўзлари билан ифода қилди, ортиғига журъати етмади...

Саид Маҳмудхон Тўра “Дорулмуаллимин”да катта мударрис лавозимида ишлай бошлади. Унга бу табаррук масканда узоқ йиллар хизмат қилиш насиб этди. Дорулмуаллимин мактаби ва Ҳабибия мадрасаси бевосита подшо назоратидаги юксак мақомдаги ўқув юртлари эди. Уларда мам-

лакатнинг гуллари - аҳли аён, бўлгувси давлат кишилари, амирлар, вазирлар, генераллар, мударрислар, фақиҳлар, муфтилар ва бошқа нуфузли кишилар таҳсил кўрар эдилар. Ўз фарзандларини бу мактабларда ўқитмоқ кўплар учун юксак мартаба, обрў саналарди. Табиийки, улар барчаси Саид Маҳмудхон Тўра сабоқларидан баҳраманд бўлишиб, билим олардилар, уни ўзларига устоз деб билардилар. Шогирдлар орасида турли авлод вакиллари учратиш мумкин. Мисол учун, Афғонистон подшоси Нодиршоҳнинг ўғли, кейинроқ узоқ йиллар Афғонистонга подшолик қилган Муҳаммад Зоҳиршоҳ ҳам етти-тўққиз ёшларида Дорулмуаллиминда Саид Маҳмудхон Тўра қўлида таҳсил кўрганлиги. Ҳатто, бир куни уйга берилган вазифани адо этмаганлиги учун Муҳаммад Зоҳир устози томонидан “қулоқ чўзиш”га раво кўрилганлигини ҳали-ҳали кулиб эслайдилар.

Алқисса, ёш келин-куёвларга подшо фармони билан катта ҳовлида ўн танобча ер ажратиб берилди. Бу жой ҳозирги Кобул аэропорти ҳудудида эди. Саид Маҳмудхон Тўра, юқорида таъкидлаганимиздек, қуръон илми, тафсир, илми ҳадис, фикҳ ва бошқа илмлардан теран билимга эга бўлганидан, ҳамда ўзининг Аллоҳга ҳам, бандасига ҳам ёқадиган феъл-атвори-ю инсоний фазилатлари, ҳалол ва покиза меҳнати туфайли саройда ҳамда авомуннос олдидан катта обрў-эътибор қозона бошлади. Оқила ёстикдоши Моҳихон бегим билан рўзгор аробасини юргизиб, ҳовли-боғларини обод этиб умргузаронлик қилдилар. Худо бир ўғил берди, унга Аҳмадхон деб от қўйдилар. У Худоёрхон авлодининг Саид Маҳмудхон Тўра оиласидаги биринчи вакили эди. Афсуски, Моҳихон бегимнинг умри қисқа экан, рўзгор қилганларининг тўртинчи йили оламдан кўз юмди... Биз Саид Маҳмудхон Тўранинг 1920-1930 йиллардаги ҳаёти тасвирига кейинроқ қайтамиз ва ўшанда батафсилроқ баён этамиз.

Саид Маҳмудхон Тўра шундан кейин Моҳихон бегимнинг синглиси Хосиятхонга уйланди. Уч йил рўзгор қилдилар. Афсуски, Моҳихон бегим билан Хосиятхон ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди. Кибрларга берилган Хоси-

ятхон эрига қарашдан кўра кўпроқ ўзини ўйлар, ўзининг роҳатини, жонининг тинчини биринчи ўринга қўяр, ишни уч марта буюрилгандан кейин ҳам оғриниб адо этадиган, уйқучи бир аёл эди. Устига устак, турмуш қурганларидан кейин уч йил ўтган эса-да, фарзанддан дарак бўлмади. Натижада майда-чуйда гаплар, жанжаллар келиб чиқа бошлади, “сен-мен”га боришлар кўпайди... Улар оқибатда ажрашиб кетишга мажбур бўлдилар.

IV. ЯНГИ РЎЗҒОР

Тақдир экан, Саид Маҳмудхон Тўра шу воқеалардан ўн беш-ўн олти йиллар кейин яна рўзғор қилди. Қайлиғи андижонлик Иноятуллоҳ Тўра деган кишининг дилбанди бўлиб, Муаззиз хоним отлиғ оқила, эс-ҳушли, ҳусни-жамоли ўзига муносиб бир қиз эди.

Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида даҳшатли қатағон шамоллари эса бошлади. Қатағоннинг этни жунжиктиргувчи совуқ изғиринлари кириб бормаган ўзбек хонадони йўқ эди ҳисоб. Балю-офатнинг яқин-ўртада бошларга ёғилишини олдиндан кўра олган айрим ақл соҳиблари вақтнинг борида хорижий элларга кетишни ўйладилар. Ва бу тўғри қўйилган қадам эканлигини кейин замон кўрсатди. Хорижга кетмаган оилалар эса мислсиз азоб тортдилар, ўз ерида сургунларга дучор этилдилар. Хусусан, Фарғона водийсидан Сурхон воҳасига, Мирзачўл ерларига кўчирилиб бесаранжом бўлган жуда кўп оилалар тақдири ҳақида аччиқ қиссалар ўқувчиларга яхши маълум...

Мисолни йироқдан излаб юришнинг ҳожати йўқ. Масалан, машъум қатағон бизнинг оилани ҳам четлаб ўтмади. 1932 йилда “қулоқлар”сиёсати авжга миниб, юзлаб, минглаб оилалар Украинага қувгин қилинди. Ажабо, бу ҳукумат фуқаролари бой бўлса ёмон кўрар, камбағал бўлса олқишлар эди, шу важдан ҳам унинг номини “йўқсуллар мамлакати”, деб атардилар. Қувгин қилинганлар орасида она томондан бобом Эгамназар сўфи ва энам Хосият отин Қобил қизи оиласи ҳам бор эди. Улар уч норасида қизлари — Турдихол(бўлажак онам, шу пайт тўққиз ёшда эдилар) ва сингиллари Ўғилой билан Унсинойлар Украинанинг Херсон вилоятидаги Каховка қишлоғида мусофирчиликда ўн олти йил умр кечирдилар. Қизларга қўйилган

исмларнинг ўзига хос тарихи бор. Фарзандлари турмаган-лигидан, қизларини “Турдихол”(яъни турсин, ўлмасин маъносида), кейингисини ўғил кутган эдилар, шунинг учун “Ўғилой”, учинчиси яна қиз бўлганлиги учун, майли, унсин-ўссин, маъносида “Унсиной” деб аташган эканлар... Онамлар еттинчи синфни битиришгач, бобом, бизнинг энди пешонамизга мусофирчилик битган экан, болаларимиз биздан кейин бу ерларда қолиб кетишмасин, Ватанга қайтишсин, дея, Украинада ўзбекча юқори синфлар бўлмаганини баҳона қилиб 1938 йилда ўқишни давом этдириш учун Ўзбекистонга қайтариб юборганлар. Бобом ғурбатда ғарибликнинг оғир юкини кўтара олмай ўша ерда қазо қилдилар. Энам Хосият отин — у киши саводли, чуқур диний билимга эга оқила аёл бўлиб, кейинчалик менга кўп китоб ўқиб бергандилар, китоблари кўп эди. Адабиётга қизиқишим, балки, шу Хосият отин энам туфайли пайдо бўлгандир, деб ўйлаб юраман. Хосият отин икки қизлари билан бошқа ватандошлар қатори 1948 йилдагина Ватанга қайтиб келдилар... Булар мамлакат ичида кечган минглаб саргардонлик воқеаларидан бири холос.

Бошқа мисол.

Муаззиз хонимнинг отаси андижонлик Иноятуллоҳ Тўра оиласи эса ўша даврда шўролар зулмидан азоб чекиб Ватанни бутунлай тарк этишга мажбур бўлди. Саргардон оила 1932 йилда кўчиб келганича Кобулда истиқомат қила бошлади. Муаззиз хоним вояга етгач, уни Саид Маҳмудхон Тўрага узатдилар. Умуман, Иноятуллоҳ Тўра ўша вақтда Шарқий Туркистондаги туркчиликнинг таниқли сардорларидан бири, балки етакчиси Алихоңтўра Соғунийга қариндош бўлади, улар орасида, тақдир уларни қайси мамлакатга отмасин, хеш-ақраблик алоқалари асло узилган эмас, бир-бирларидан хабар олиб турардилар.

Парвардигор Саид Маҳмудхон Тўра билан Муаззиз хонимлардан ўз марҳаматини дариг тутмади: уларга олти фарзанд — беш ўғил ва бир қиз ато этди. Биринчи фарзандлари ўғил эканлигини билганларида Аллоҳга шукрлар қилдилар, зеро ўғил - авлодлар давомчиси: Ватанга душман бостириб келса даставвал ўғил қўлига қурол олади, дунёнинг оғир ташвишларига даставвал ўғил забардаст елкасини тутади, Амир Темур соҳибқирон айтганларидай, “миллатнинг дардларига дармон” бўлади, номингни ўчирмай авлодларга етказади. Туркистон дардларини аритиш учун даставвал ўғиллар керак, ақлли ўғиллар, мард ўғиллар!.. Ана шундай ўғилларни дунёга келтирмоқ ва тарбиялаб вояга етказмоқ учун оқила қизлар, доно аёллар лозим, меҳрибону мушфиқ оналар керак!.. Бунда тарбия, тарбия, яна тарбиянинг муҳимлигини эсда тутмоқ зарур. Билишимиз лозимки, ўғилни тарбия қилсанг бир одамни тарбия қилган бўласан, қизни тарбия қилсанг бир авлодни тарбия этасан...

Саид Маҳмудхон Тўра шулар ҳақида ўйлаганида негандир хўрсиниб қўяди, кўз олдига Туркистон, она тупроқ, кечмишнинг турфа хил манзаралари келади. Тахт учун таллашиб қирпичоқ бўлган оға-инилар, фарзандлар камолини ўйламаган оталар, билиб-билмай англашилмовчилик орқасида фитначилар тузоғига илиниб, суюкли набираси Мўмин Мирзони қатл қилдирган Султон Ҳусайн Бойқаро каби подшолар, “бу беш кунлик ўтар дунё учун андоқ донишманд ва қари отасини шаҳид қилган” (Заҳириддин Муҳаммад Бобур таърифи), яъни Улуғбек Мирзони ўлдирган падаркуш Абдуллатиф каби ноқобил ўғиллар... Мана, Афғонистон подшоси Амир Ҳабибуллохонни ҳам “фарзанди аржуманди” Омонуллохон шаҳид этди... Тарихда Абдуллатифлар, Омонуллохонлар оз эмас. Сосонийлар сулоласидан бўлган шаҳзода Шеруя ҳам падари бузруквори Қубод Биринчини(498-531 йилларда яшаган) ўлдириб, тахтни эгаллади, аммо салтанати олти ойдан нари ошмади, вабога учраб оламдан ўтди. Аббосийлардан Мунтасир ҳам 861 йили отаси Мутаваккилни шаҳид қилиб халифа бўлди, аммо

қисматни қарангки, у ҳам олти ойдан ошмай дунёдан кўз юмди. Бу “беш кунлик ўтар дунё” падаркушларга вафо қилдими? Кимга вафо қилди ўзи?.. Амир Омонуллохон ҳам охир-оқибатда мамлакатдан қувилиб, элнинг қаҳридан қочиб зўрға жон сақлади.

Аммо қисматдан қочиб қутула олмади: яна тахтга қайта минишни ўйлаб, ўйининг тагига етолмай, 1960 йилда Цюрихда мусофирчиликда хор-зор бўлиб қазо қилди...

Беихтиёр бир нарсa Саид Маҳмудхон Тўранинг ёдига тушди. Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи ва-саллам машҳур Уҳуд жангига кирганларида қўлларида тутган қиличда шундай сўзлар ёзилган экан:

*“Фил жубуни орун ва фил иқдоми макруматун,
Вал маръу би жубуни ло янжу минал кадари”.*

Яъни: Кўрқоқлик номус келтирур, ботирлик давлатга еткарур, Кўрқиб қочмоқ билан ҳеч киши тақдирдан қутула олмас..

Ҳабибия мадрасасининг мударриси Расулиллоҳнинг бу ҳикматли сўзларини сабоқларда тез-тез такрорлаб турар эди.

Саид Маҳмудхон Тўра худодан сидқидилдан ўғил тилангани, юртини севгувчи, у юрт учун жон тортгувчи, миллатнинг оғирини енгил қилгувчи бир инсон бўлса деб умид қилади. Қайси ота шундай умид қилмайди ўзи?.. Умиддан умид туғилади. Не бўлса ҳам, умиддан умид... Шукурким, ўғил туғилди. Биринчи ўғилга Нусратилло Тўра деб от қўйдилар, у 1940 йилда таваллуд топди. Кейинчалик Насруллоҳ Тўра деб атаб юбордилар, хуллас, ҳар икки номда мурожаат қилсалар ҳам, “лаббай” деб жавоб берадиган бўлди.

Саид Маҳмудхон Тўра ёстикдошидан, шифтга эҳтиёт қилиб осиб қўйилган гулдор халтачадаги тупроқни сўраб қолди. Бу “хоки пок” она тупроқ Фарғона водийсидаги Намангандан, Чуст заминидан олиб келинган эди. Муаззизхоним ундан докага бир кафт солиб, учини боғлаб чақалоқни “турпоқлай” бошлади.” Илоё, она тупроқ сени бало-қазолардан асрасин, тўрт мучангни соғ-саломат қил-

син!” дер эди онаизор Насруллоҳнинг баданига суюб тупроқ сепар экан. Ота чақалоғига тўймай қараб турарди. Ушбу гулдор халтачадаги тупроқ ўз вақтида Саид Маҳмудхон Тўранинг ҳамма болаларига ҳам асқотди, уларга “хоки пок” вазифасини адо этди.

Биринчи ўғил туғилган паллалар Ватан тарафидан келган “тиқ” этган хабарга ҳам ташна Саид Маҳмудхон Тўра бири-биридан хунук хабарлар эшитар, эшитган сайин кўнгли эзилар эди. Мана энди фурсат ҳам келиб қолди, тез кунларда она юртимга қайтаман, дея умидларга боғланиб яшаётган одам учун бу нарсалар бағоят нохуш ҳодиса эди. Ўзбекистонда даҳшатли қатағон замони ҳукм сураб эмиш. Сталин деган бир баттоли лаъйин сиёсатидан қўп оилалар нотинч, Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов каби раҳбарлар, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон сингари миллатнинг гуллари бўлган адиблар ҳибсга олинган эмиш... У Бухорода бир йил истиқомат қилган вақтида Маҳмудхўжа Беҳбудий муфтий, Абдурауф Фитрат номлари одамлар оғзида юрганлигига шоҳид бўлганди.

Хабарлар орасида озгина бўлса-да кўнгилга нур бергувчилари ҳам бўларди. Жумладан, Катта Фарғона канали қурилганлиги ҳақидаги хабар ана шундайлар сирасига кирарди. Бир пайтлар Худоёрхон Улуғнор ариғини, уни Хонариқ ҳам дейишади, қаздирган эди, аммо сув Қўқонга етиб бормаганди шекилли... Энди бутун Ўзбекистон халқи жам бўлиб, тумонот одам Норин дарёдан катта сув оладиган ариқ, сой қазибдилар, номи канал эмиш. Бутун водийни кесиб ўтадиган бу канал бор-йўғи қирқ беш кунда қазилиб, ишга туширилибди. Салламно! Халқнинг оғирини енгил қилади. Энди водийдаги чўл-данг ерлар сув келиб боғроғларга айланади...

V. САИД МАҲМУДХОН ТУРА

Бироз олдинроққа қайтамиз...

Фаргона водийсининг шимолида Сирдарёдан тепароқда Чуст деган ажойиб шаҳар бор. Кўп азиз-авлиёларга табаррук қадамжо бўлган бу шаҳарда, ҳозирги Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий боғи ўрнидаги ҳовлида Саид Исҳоқхон Тура деган кишининг оиласи истиқомат қиларди.

1887 йилнинг баҳори, оилада икинчи ўғил дунёга келди. Унга Маҳмудхон деб исм бердилар.

Маҳмудхон болалигиданоқ ўзининг ғаройиб саъжияси, тутуми билан ота-она-ю қариндош-уруғларини ҳайрон қолдирарди. У камгап, хаёл суришни яхши кўрар, тенгқур болаларга ҳам кўпда қушилавермас, ўйин-кулгуларга унча ҳуши йўқ, аксар ҳолларда уйга кириб олиб китоб варақлашни ёқтирарди. Ҳарф танибдики, иши шу: қаерда китоб бўлса топиб келиб ўқийди, китобдор одамларга яқин бўлишга тиришади, бировдан китоб сўраб олишдан ҳеч тортинмайди. Баъзилар унинг китобга бўлган иштиёғини кўришиб битта-яримта китоб ҳам совға қилишарди, унда-бунда қўлига бошқа китоблар ҳам тушиб қоларди.

Бир куни шаҳардаги муъжазгина китоб дўконига кириб, Низомиддин Мир Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” рисоласини топганидан боши нақ осмонга етди. У кўпдан ушбу китобни излаб юрар, уни мазза қилиб ўқиб чиқиш орзусида эди. Шундай қилиб юриб унинг ўзида ҳам бир неча китоб жам бўлиб қолди. У китобларини кўриб беҳад қувонарди. Маҳмудхоннинг китоб мутолаасига бунчалар қизиқишининг яна бир сабаби, онаси Адибахон аянинг диндор, ўқимишли аёл бўлганидан ҳам эди. Аянинг сандиғида анча-мунча китоблар сақланарди. Ўзи Чустда адибалар қаторида саналар, исмига муносиб отинлардай кўп

китоб мутолаа қилар, газаллар ёзиб турарди. Она-бола кўпинча бирга китоб ўқишарди, Адибахон ая ўқиб берарди, ўғли тингларди. “Ҳафтияк”, “Чор китоб”, “Мавлуди шариф”, “Нурнома”, “Маликаи Дилором” китобларини ана шундай бирга мутолаа қилишди. Бу Маҳмудхоннинг энг масъуд онлари эди. Ая, айниқса, Ҳазрат Али билан Биби Фотима тўйлари ҳақидаги китобни қироат қилиб ўқишни ёқтирарди. Биби Фотимани узатиб бораётганларида айтиладиган ёр-ёрларга келганда ҳаяжонлари яна ҳам ортар, кўзларига ёш келиб кетарди. Чустлик аёллар давраларида бўлган китобхонликларда ҳам у ёки бу китобни ўқиб беришни ҳамиша хушовоз Адибахон аядан ўтинар эдилар.

Бироқ китобларга бўлган қизиқиш кутилмаганда оилада низо келтириб чиқарди. Гап шундаки, Маҳмудхон уззукун фақат китоб ўқиш билан банд бўлар, уй ишларига эса қўли тегмасди. Бундай аҳволдан даставвал унинг акаси Аҳмадхон норизо бўлди.

- Нима учун сен ҳеч уй ишларига қарашмайсан? — деб сўради бир куни у Маҳмудхонга жиддий тикилиб.

- Вақтим йўқ... — жавоб берди соддагина қилиб Маҳмудхон. — Кўп китоб ўқишим керак...

- Кўп китоб ўқиш билан бир иш бўладими? — жаҳли чиқди Аҳмадхоннинг. - Ҳамма иш менга қолиб кетди. Бундай ёрдам берай демайсан ҳам...

- Айтдим-ку, кўп китоб ўқишим керак, деб...

- Тентакмисан, соғмисан, нимасан ўзи? Тавба... Бўлмаса ўн саккизга кириб қўйдинг, ука... Ёш болага ўхшамай ўзингни ўнгла-да энди!

- Китобни яхши кўраман... — бўлаётган гапларни эшитмагандай пинагини бузмасдан деди Маҳмудхон. — Уларда кўп маъно бор. Фақат ўқиш керак холос... Оҳ, уларнинг завоқи бошқача...

Укасининг бундай тутумидан Аҳмадхоннинг фигони фаллакка чиқди. У бирдан югуриб Маҳмудхоннинг китоблари турадиган хонага кирди. Йигирмага яқин китоб дераза тоқчасида тахланиб ётарди. Китоблардан қўлига сиққанича олиб

шафқатсизлик билан йирта бошлади. Ҳар йиртганда: “Мана сенга!”, “Мана сенга!..” дер эди. Аҳмадхон қилаётган ишини англамаётгандай кўринарди кишига. Маҳмудхон жон ҳолатда акасига ташланди, ака-ука китоб тортқилаша кетдилар. Аҳмадхон ёши катталигига борди, укасига бўй бермади, ҳашпаш дегунча учта-тўртта китобни йиртиб ташлади...

Маҳмудхоннинг ранги докадай оқариб кетди! У бу қадар шаккокликни кўриб ҳайратда қотиб қолганди.

- Китобни йиртмангиз, ака!!!.. — қичқириб юборди у ҳансираганча. — Китобни йиртмангиз!.. Китоб уради! Қўрқмайсизми? Китоб ёмон уради!..

Аҳмадхон бирдан тўхтади, қўлига олган навбатдаги китобни қайтариб жойига қўйди-да, индамасдан чиқиб кетди. Маҳмудхон йиғламсираб йиртилган китобларни битта-битта йиғиштира бошлади.

Низо шунинг билан тинмади, аксинча катталашиб, гап ота-оналар қулоғига етиб борди. Аҳмадхон Маҳмудхон масаласини кўндаланг қўйди:

- Маҳмудхондан норозиман, - деди шартта у отаси Саид Исҳоқхон Тўрага қараб. — Уни тартибга солиб берингиз, эй падари бузруквор! У дангаса, китоб баҳона ишга қўл урмайди, ҳеч нарса қилмайди. Бу қанақаси бўлди?.. Уйдаги ҳамма ишни мен бажараман. Сув ташийман, мол-ҳалга қарайман, ер чопаман, ўтин ёраман, тегирмондан ун кўтариб келаман, тандирга ўт ёқаман; боғнинг ҳамма иши ҳам менга қараб туради... Гап шу: Маҳмудхон ё уй ишларига менга қарашсин, ё уйдан...

- Ҳой болам, ундай дема! Ундай дема!.. — деди Алибахон ая. - “Ё уйдан...” деганинг нима деганинг? Ака укасига бундай демайди. Шарт қўйма, болам, шарт қўйма! Яхши эмас-да... Маҳмудхон нима қипти...

- Сиз аралашмангиз, аяси. — деди босиқ Саид Исҳоқхон.

Тўра. - Доим қўшилишиб турасиз... Ҳў куни ҳам шундай воқеа бўлиб ўтганди... Аҳмадхон тўғри айтаётир. Акаси-да, тергашга ҳаққи бор. Китоб ўқимасин, демайман, ўқисин, лекин бундай уй ишларига ҳам қарашиб турсин-да! Инсоф сари ба-

рака, деганлар. Кейин қандай тирикчилик қилади? Ахир китоб ўқиб ётавериш қорин тўйғазмайди-ку! Бундай иш қилиб ўргансин-да. Эл-юрт олдида ахир уят, уй қилса бўладиган капкатта йигит китоб варақлашдан бошқани билмаса...

Орага жимлик чўкди. Маҳмудхон бошини эгганча, индамай ерга қараб ўтирарди.

- Йўқ, бундай бўлмайди. — давом этди Саид Исҳоқхон Тўра-Ўзингни тузат, ўғлим. Вақтни кеткизма!

- Китоб ўқиса ёмон эканми?.. — Адибахон ая яна гап қўшганини билмай қолди. Одатда, шундай низоларда онаизор доимо, айбдор бўлса ҳам ёлғиз қолган фарзандининг ёнини олади, ҳимояга шошилади. Ахир қандай қараб турсин? Рўзи азалдан оналарнинг насибаси шу...

- Майли, аяжон, ташвишланмангиз... — деди шу пайтгача жим ўтирган Маҳмудхон Адибахон аяни юпатгандек. — Хаёл қилдимки, олдимда узоқ йўл турибдир. Ўкинчимни ичимга ютаман, бошқа ҳеч нарса дея олмайман...

Адибахон ая ўглининг катта одамлардек гапирган гапларидан ҳайрон эди. Бошқалар ҳам ҳайратга тушдилар. Қанақа узоқ йўл турибди экан олдида?.. Нега турар экан? Бу нима дегани?..

Аразчи ўғилнинг кейинги тутуми бундан ҳам ғаройиброқ бўлдики, ота-она ёқа тутиб қолдилар. Маҳмудхон индамай жаъми китобларини олиб, худди дарвишлардай гузардаги хароботи чойхонага кўчиб кетди... Бу ер ҳамиша аҳли харобот — дарвишлар, қаландарлар, девоналар билан гавжум эди. Маҳмудхон кимсага парво қилмай чойхонанинг бир бурчагида қаттиқ мутолаага берилди. Энг кўп мутолаа қиладиган китоби Қуръони карим эди. Ўқиганда, Аллоҳнинг каломи унинг бутун борлигини сеҳрлаб ташларди. Гўзал оятларнинг теран маънолари бамисли тубсиз уммондай унга бўй бермас. Маҳмудхон эса уммон тагидаги дурни олмоққа

қатъий бел боғлаган ғаввосдай ҳаракатдан қолмасди. У “Ҳаж” сурасига бағоят мафтун эди, айниқса сўнгги уч оят унинг дил-дилини ифода қиларди. Аҳд этдики, шу уч оятни ҳамиша айтиб юрсин. Шундан сўнг ҳар намозда ушбу оятларни такрорлайдиган бўлди. Ибодати ўша оятлар ўқилиши билан тугал бўлар эди унинг назарида.

Маҳмудхон хароботи чойхонада бир кунгина бўлди холос...

Акаси эртасигаёқ уни йўқлаб келди. Саид Исҳоқхон Тўра шитоб бориб Маҳмудхонни қайтариб келишга буюрганмишлар. Аялари Адибахон Маҳмудхоннинг уйдан чиқиб кетишига бепарво қараб турган оталаридан норози бўлибдилар, гап билан узиб-узиб олибдилар, бироз “сен-мен”га ҳам борилибди. Аялари: “Маҳмудхонни қайтариб олдириб келмасангиз, ўзимни бир нарса қилиб қўяман”, деб йиғлаб берибдилар. Хуллас, кўнгилхирачилик бўлиб ўтибди. Аҳмадхон уни олиб кетгани келибди...

- Китобларингни йиғиштир, тезроқ борайлик, ука... — Аҳмадхон шундай дер экан, аввал юз берган гап-сўзларга ишора ҳам қилмади, ўзини гўё Маҳмудхон билан ораларида ҳеч нарса бўлмагандек тутди. — Аямлар қаттиқ интиқ бўлдилар, болам хароботи чойхонада қандай ётдийкин, деб...

Маҳмудхон ҳеч нарса демади.

Ака-ука уйга отландилар...

Уйда бамисли байрам бўлиб кетди.

Ўша кунларда нимадир бўлиб, ҳовлидаги омборнинг калити йўқолиб қолди. Чунон изладилар, калит ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ эди. Бундан хабар топган Саид Маъсумхон эшон, шайхулислом, Маҳмудхоннинг бобоси, бундай маслаҳат берди:

- Агар омборнинг олдига бориб Ҳазрати Мусо алайҳиссаломнинг волидаи муҳтарамалари номларини айтсангизлар, қулф ўз-ўзидан очилиб кетади...

Шайхулислом бу сўзларни жиддий айтдими ёки бир хоҳиш сифатида дедими, буни била олмадилар. Ҳаммани паришонлик чулғади. Сўнг барча фурсатни ўтказмай, калит қолиб Ҳазрати Мусо алайҳиссалом оналарининг ис-

мларини излашга киришиб кетди. Исм топиш калит топишдан ҳам мушкул эди, уни ҳеч ким билмасди. Ҳамма энди, сен кўп китоб ўқигансан, биласан, қани топиб бери, дегандай Маҳмудхонга умид кўзларини тикди.

Муборак исми излаб топиш гапи чиқиши биланок, биров айтмаса ҳам Маҳмудхоннинг фикри-зикри ушбу қутлуғ вазифани адо этишга қаратилганди. Аммо унинг мутолаа қилган китобларида, қиссаларда Исо алайҳиссалом, Муҳаммад алайҳиссалом оналарининг табаррук исмлари бор эди-ку, бахтга қарши, Мусо алайҳиссалом волидаи муҳтарамаларининг номлари учрамасди. Балки бу ном умуман китобларда қайд этилмагандир ҳам, ким билсин? Валлоҳи аълам биссавоб.

Маҳмудхоннинг тутуми яна ҳаммани ҳайратда қолдирди. У бироз ўйланиб турди-да, қатъият билан омбор олдига келди ва чўк тушди. Ҳамма уни кузатиб турарди. Қўлларини фотиҳага очаркан, ўзича нималарнидир пичирлаб, сўнг “Аллоҳу акбар” дея юзига тортди. Кейин хотиржамлик билан “Ҳаж” сурасининг доим ардоқлаб ўқиб юрадиган охириги уч ояти қироатига киришди:

- Аъзу биллоҳимин-аш шайтонир рожийм, бисмилла-хир роҳманир роҳийм...

Маҳмудхоннинг овози қориларники сингари ширали эди. Бутун ҳовлини Қуръон каломлари тутди. Саид Исҳоқхон Тўра ўғлининг чиройли қироат қилаётгандан ичида мамнунлик ҳиссини туйди, меҳри товланиб “Умрингни берсун!” деб қўйди. Алибахон аянинг эса чиройли кўзлари қувончдан аста-секин ёшга тўлиб борарди...

Қироат тугаб, фотиҳага қўл тортилгач, Маҳмудхон акасига деди:

- Қулфга уриниб кўрингиз, иншоолло, зора очилса...

Аҳмадхон, қўлида мих, истар-истамас қулф томон йўналди, аммо бир иш чиқишига ҳеч ишонмасди, чунки кўп ҳаракатлари зое кетганди. Ажабо! У михни қулфга солиши билан қулф очилиб кетса бўладими! Қулф очилган эди!

Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади.

- Қандай қилиб очдингиз, ўғлим? — сўради Саид Исҳоқхон Тўра.

- Ҳа-ҳа, қандай қилиб очдинг, болам? — савол берди Адибахон ая ҳам.

- “Ҳаж” сурасидан тиловат туширдим. Аллоҳнинг қудрати билан шу иш юз берди... — хотиржам жавоб қилди Маҳмудхон.

- О, сиз кароматли бола экансиз-ку! — дея олди холос падари бузруквор.

- Вой болажоним-ей! — Адибахон ая эрига юзланди. — Айтдим-ку сизга...

- Тушундим, тушундим... — Хотинини тинчлантирди Саид Исҳоқхон Тўра, унинг гапхонаси очилиб кетишининг олдини олиб.

— Аяси, кулоқ берингиз. Маҳмудхон ажойиб илм соҳиб бўлади, иншооллоҳ. Унинг мутолааси учун алоҳида шароит керак. Хў-ў-ўш... Ҳовли этагидаги уйни сента бераман. Ўша ерда бемалол китобхонлик қилаберасан, болам...

Саид Исҳоқхон Тўра боғнинг бурчагидаги, қачонлардир, балки бобокалони Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий замонларидами қурилган айвони бор, бир хонали пахса уйни кўрсатди.

- Барака топингиз, дадаси! — Адибахон ая шодликдан ўзини қайга қўйишни билмасди.

Маҳмудхон бундай илтифотни кутмаганди, валинеъматларидан бағоят миннатдор бўлди, шитоб бориб падари бузруквор тўнининг пешини ўпди. Ҳамма хурсанд эди.

Маҳмудхон ихлос билан ўша уйни оросталашга киришди. Аҳмадхон ҳам ўз ёрдамини аямади.

Тақдир тасодифларга тўладир.

Кунлардан бир кун қизиқ ҳодиса рўй берди.

Ҳалигача Маҳмудхон бундай синоатни бошидан кечирмаганди.

Чоштгоҳ маҳали...

Маҳмудхон одатдагидек Куръони каримни мутолаа қилиб ўлтирарди. Дарчадан боғдан нари ҳовли юзида акаси Аҳмадхоннинг қандайдир ишлар билан куймаланиб юрганлиги

кўриниб турарди. Осмон тип-тиниқ, дарахтлардаги қушлар валфажр айтиб чучут отардилар. Маҳмудхон “Бақара” сура-сини ўқиб тугатгач, бироз кўзи кетгандай бўлди... Бирдан қаршисидаги девор ёрилиб, ундан оқ ридога чулғанган оппоқ соқолли бир нуроний мўйсафид чиқиб келди! Маҳмудхон таниди: бу мўйсафид, у аниқ билади, Хизр алайҳиссалом эди! Ҳа, ҳа!.. Хизр алайҳиссаломни ҳамиша шундай таъриф қиладилар, Маҳмудхон бу ҳақда кўп бор ўқиган...

Кўрқувдан ҳангу манг Маҳмудхон ўтирган жойида қотиб қолди! Ажабо, бу не сир-синаот? Тушмикин? Тушга ҳам ўхшайди, ўнгга ҳам... Хизр алайҳиссалом унга: “Ўқи! Кўпроқ Ўқи! Узоқларга бориб ўқи! Офарин сенга!”, деди. Кейин қандай пайдо бўлган бўлса шундай кўздан ғойиб бўлди...

Бунинг бари бир лаҳзада юз берди.

Маҳмудхон бутун аъзои баданида қалтироқ сезд. У гўё сеҳрланиб қолгандай эди. Баъзур ўрнидан турди-да, ота-онаси олдига йўналди. Бораркан, кўнглидаги фикр яна ҳам қаътий-лаша бошлади: ҳа, таҳсил олмоқ учун, илм изламоқ учун албатта номи чиққан катта шаҳарларга, масалан, Бухоройи шариф, Маккаи мукаррама, Мадинаи мунаввара каби шаҳарларга бориб ўқиб келиши зарур. Ҳозирги ғаройиб ҳолиса ҳам ана шунга ишоратдир. Аллоҳнинг ўзи йўл кўрсатмоқда...

Адибахон ая ранги оппоқ оқариб кетган ўғлини кўриб кўрқиб кетди. Онаизор кейинги пайтларда ҳамиша ўғли билан боғлиқ турли сир-синаотлар, ғаройиб воқеалар юз беришини кутиб юрадиган бўлиб қолди. Энди ажабланмай ҳам қўйди. Ишқилиб, тинчлик, омонлик бўлсин...

У ўғлидан ҳол-аҳвол сўрашга шошилди:

- Нима бўлди, ўғлим? Нима бўлди? Рангингда ранг йўқ...

Шу пайт ичкаридан Саид Исҳоқхон Тўра ҳам чиқиб келди. Ўзини анча босиб олган Маҳмудхон ҳозиргина хароба қулбасида аён бўлган нарсаларни ҳаяжонланганча, оқизмай-томизмай айтиб берди. Кейин қўлини кўксига қўйиб босиқ деди:

- Эй, падари бузрукворим! Эй волидаи муҳтарама! Тушимдамас, ўнгимда Хизр алайҳиссаломни кўрдим... У менга, ўқи, узоқларга бориб ўқи, деди. Ўқишим керак. Хаёл

қилурменки, истиқболда узоқ йўл турибдир... Илм сирларини чуқур ўрганмоқ учун Бухоройи шарифга бормоқни истайман. Барчаси анинг ишоратидир...

Ота-она эшитганларига ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмай бир-бирларига ҳанг-манг қараб қолдилар. Ўғлимиз савдойи бўлиб қолмадимикин, деган фикр ҳам гоҳ-гоҳ уларнинг хаёлларини бўлар эди. Яна қандайдир узоқ йўл ҳақида гапиряпти... Қанақа йўл?... Водариғо!..

Шу палла Маҳмудхон ота-она хаёлларини бўлиб, кутилмаганда қатъий бундай деди:

- Менга ризолик билан оқ фотиҳа берсангиз, сафарга отлансам, айти муддао бўлур эди...

Саид Исроҳон Тўра билан Адибахон ая чунон уринсалар ҳам тақдир ҳукмига қарши бора олмасликларига кўзлари етиб турарди. Ҳа, фарзанд бамисли қуш: палапонлигида бағрингда бўлади, болупари бақувват тортгач, бағрингда олиб қололмайсан. Унга энди парвозлар керак, юксак, юксак парвозлар... Ҳаётнинг шафқатсиз ва адолатли ҳақиқати шу. Буни Аллоҳнинг буюргани, деймиз ва кўнглимизда бироз таскин пайдо бўлгандай туюлади...

Адибахон аянинг ташвишлари кўпайди. Боласига сафар анжомларини тайёрлаши лозим, кийим-кечак дегандай... У иккита муллавача ёқали оқ шоҳи кўйлак тикди, - шундай кўйлаклар Адибахон аяга жуда ёқарди, айтиқса, ўғлинг шундай кўйлак кийиб юрса қандай яхши! Яна кўк мовутдан камзул қилди. Сурмаранг шоҳи салла мўлжаллаган эди, ўйланиб қолди: Маҳмудхонга бундай саллани ўрашга ҳали эрта... Унга, яхшиси, мисқоли оқ салла қийиб қўйгандай ярашади. Асосан китоблар билан тўлган хўржинга, шунингдек, иккита чит яктак-лозим ҳам солди, Чуст бозоридан мазангдан сотиб олган чиройли икки кўзмунчоқни ҳам қадаб қўйди. Саид Исроҳон Тўра сафарга етадиган ақча ҳозирлади. Шу орада Чустдан бир қарвоннинг Бухорога бораётгани ҳақида хабар топдилар...

- Соғ-саломат бўл! Аллоҳ ўз паноҳида асрасин! Ўқиб олим бўлиб қайт, ўғлим! — деди кўнгли эзилган падари бузруквор, секин дастрўмолига қўл чўзиб...

- Ой бориб омон қайт, болажоним! Кўзларимиз йўлин-гда бўлади, унутма! — зорланиб қолди волидаи муштипар рўмол учи билан кўз ёшларини артиб...

- Хуш қолингиз, валинеъматиларим! — ингради дили пора-пора бўлган фарзанд. — Дийдор кўришгунча! Тезда қайтиб келурман, худо хоҳласа!...

Маҳмудхонни ота-онаси, акаси, бошқа қариндош-уруғлар кучоқлашиб кўзларида ёш билан кузатиб қолдилар.

Бу хайрлашув тақдир тақозоси билан уларнинг сўнгги дийдорлашувлари эканлигини шу палла на Саид Исҳоқхон Тўра, на, боламни узоғи билан бир йилдан кейин кўрман, деб умид қилган Адибахон ая ва на Маҳмудхоннинг ўзи билар эдилар.

Шу кетганча Маҳмудхонга она юртга қайтиб келиш на-сиб этмади...

VI. ҲИЖОЗ САРИ

Маҳмудхон Бухорода узоқ турмади. У Бухоро мадраса-сида бир йилга борар-бормас таҳсил олди холос. Бу ердаги уламо-ю мударрислар ёш муллаваҷчадаги илмга бўлган куч-ли интилишни, ҳақимликка бўлган рағбатни ҳамда авлиё-лик аломатларини илғаганларидан кейин унга Ҳижозга, Каъбатуллоҳ томонларга боришни маслаҳат бердилар. Кимки Аллоҳ йўлида риёзат чекиб илмда даражаи камолга ети-шини орзу этса Макка ва Мадина шаҳарларига борсин, чунки бу шаҳарлар ҳозир чинакам илм марказларидир. Иқти-дори буюк, нафаси ўткир алломалар ҳам ўша ерлардадур-лар, асл сабоқни ўшалардан олмоқ мақсадга мувофиқдир. Бунини ёш муллаваҷча ҳаминиша ёдида тутсин...

Маҳмудхон бу маслаҳатларга қулоқ осди. Ҳа, ўша му-сулмонлар умр бўйи интилиб ўтадиган муборак маскан-ларга боришга мушарраф бўлмоқ керак. Ҳаж қилмоқ эса мусулмончиликнинг бешта шартидан биридир...

Мавжуд вазиятни, шароитни ақл тарозисига солиб кўрган Маҳмудхон Ҳижозга отланишга қарор қилди. Мўлжалланган маблағ жамғарилгач, ҳажга бораётган бир карвонбошига учрашиб унга ўз мақсадини билдирди. Кар-вонбоши ёш муллаваҷчанинг сафар харажатларини тўлаш-га қодир эканлигини сўраб қаноат ҳосил қилгач, карвонга олишга розилик билдирди.

Бухородан чиққан карвон Насаф йўли билан, Чағони-ён, Термиздан ўтиб Паттакесар гузари орқали аввал Мозо-ри Шарифга, кейин Кобулга етиб келди. Маҳмудхон учун бу сафар шу қадар қизиқ эдики, у ҳориб-толганини ҳам сезмасди. Олдинда муборак Байтуллоҳ билан бўладиган улут дийдорлашув ҳаёли завқ берарди унга...

Кобул хушҳаво шаҳар экан. Дарҳол азиз-авлиёлар қадам-жоларини бориб кўрдилар, Заҳириддин Муҳаммад Бобур-

нинг қабрини зиёрат этдилар. Маҳмудхон барчадан кейин бир муддат қолиб машҳур ватандош руҳи поклари ҳаққиға алоҳида тиловат туширди ва охирида “Ҳаж” сурасининг уч оятини ўқишни ҳам унутмади.

Ёш муллавачча авваллари Кобулнинг ажойиб таърифга эга шаҳар эканлиги ҳақида кўп эшитганди. Чиндан ҳам шундай экан. Ҳикоя қилишларича, шаҳардан бир кунлик йўл босилса, ҳеч қор ёғмас жойларга етилар эмиш. Бошқа бир тарафга қараб икки соатгина юрилса, мудом қор эримас ерларни кўриш мумкин экан. Шаҳарни хушманазара ўтлоқлар, майсазорлар ўраб олган, айниқса ҳозир улар баҳор нафасидан ям-яшил тусга кирган, жуда фусункор эди. Маҳмудхон бу кўҳна шаҳарни ҳайрат билан томоша қилар экан, унинг ризқи шу ерларга ҳам сочилганлигини, бир пайтлар келиб шу шаҳарда ўттиз йилдан зиёд умр кечиришини, ҳаётининг энг қизиқ паллаларини шу ерда ўтказажанин ҳаёлига ҳам келтирмасди...

Афғонистонда йўл чарчоқлари чиқар даражада бир муддат тўхталгач, карвон яна сафарини давом этдирди. Йўл Ҳиндистон (ўша пайтда, кейинчалик бу ерлар Покистон, деб атала бошланди) орқали ўтарди. Ҳиндистонда ҳам йўл-йўлакай азиз-авлиёлар қадамжоларини, шайху уламоларни зиёрат этиб бордилар. Йўлларда кишилар уларни хайрихоҳлик билан қарши олар эдилар.

Ниҳоят Карачидан воқурга минишиб Ҳиндистондан узоқлашдилар ва Арабистон денгизидан ўтиб Қулзум(Қизил) денгизига кириб бордилар. Ўнг томонда ниҳоят орзиқиб кутилган Ҳижоз қирғоқлари кўринди... Карвоннинг биринчи қўнган шаҳари — Жидда эди.

Маҳмудхон Ҳижоз тупроғига қадам қўйиши билан ўзини рўёлар, тушлар палласига киргандай ҳис этди. Ҳамма нарса унинг учун янги, нотаниш йўллар, хурмозорлар, саҳролар, одамлар... Йўлда борар эканлар, ҳали Маккаи мукаррамагача бироз бор эди, бир неча бадавийлар уларга рўбарў келдилар. Бадавийлар хотиржам ўзларининг қандайдир юмушлари билан борардилар. Маҳмудхоннинг уларга ҳаваси келди: оҳ, улар ҳазрати рисолатпаноҳ, пайғамбари саллаллоҳи

алайҳи васаллам таваллуд топган тупроқда дунёга келганлар, шу ерда яшайдилар, истасалар ҳар куни Каъбатуллоҳни зиёрат қилиш имкониятига эгадирлар... Бахтли инсонлар... Аммо улар ҳозир қаерга кетишмоқда? Наҳотки ҳозир ҳаж қилишдан ҳам муҳимроқ иш бўлса? Маҳмудхонлар карвон бўлиб узоқ мамлакатлардан ҳаж зиёратига келсалар-у, бу бадавийлар бошқа ёққа кетаётган бўлсалар?.. Ёш мулла-вачча назарида, ҳозир Арабистонда барча каттадан кичик ҳаж қилишлари, Каъбатуллоҳ сари боришлари жойиз эди...

Маккаи мукаррамага яқинлаша бошлаганда карвонлар сафи куюқлаша бошлади. Бироздан кейин умуман олдинга силжиш мушкул бўлиб қолди. Ниҳоят шаҳарга кириб бордилар.

Шаҳарнинг чиндан ҳам фариштали, саранжом эканлиги шундоққина кўриниб турарди. Кўчалари ҳам, атрофдаги бино-иморатлар ҳам худди аввалдан танишдек... Маҳмудхон кўз олдида салобатли манзара намоён бўлди. Кўчаларда одамлар дарё-дарё бўлиб оқиб бормоқда. Ҳар бир кўнгилда чексиз фараҳ, шодлик жавлон урмоқда. Каъбатуллоҳ томон вазмин силжиётган ҳайбатли одамлар денгизи Маҳмудхон ақлини шошириб қўйди. Ёраббий! Ана одаму мана одам! Бу чиндан ҳам денгиз эмас, маҳобатли уммон эди, Хожайи коинотга шукроналик, сидқу садоқат, бемисл ихлос, Аллоҳнинг ҳабибига, сарвари оламга чексиз меҳру муҳаббат билан тўлиб-тошган уммон! Маҳмудхон ҳам томчи денгизга қўшилгандай, ушбу уммон қаърига сингиб кетди...

У беадад ҳожилар сафига қўшилиб ҳаж арконини адо этмоққа киришди. Ҳожилар Байтуллоҳни етти марта айланиб тавоф қилдилар, Сафо ва Марва тоғлари орасида саъий¹ қилдилар, Арофатдан қайтгач, Муздалифада тўхтадилар. Бу ерда ҳожилар шом ва хуфтон намозларини бир азон ҳамда икки такбир билан қўшиб ўқидилар... Мино тоғига етиб келганларидан сўнг, шайтонни акс эттирган тимсол томон бордилар ва унга етти донадан тош отдилар. Тошлар нўхатдай-нўхатдай келар эди. Муҳаммад алайҳиссаломнинг мадиналиклар билан

¹ Саъий — юрдилар, ҳаракат қилдилар, маъносида.

илк байъат қилган табаррук жой — Жамратул Акаба худди шу ердадир. Ҳожилар бу ерда бир кеча тунаб қолдилар. Эрталаб яна зиёратни давом этдирдилар. Ҳамма жойда ҳожилар гуррас-гуррас бўлиб юрар эдилар...

Маҳмудхон турли мамлакатлардан келган ҳожилар му-сулмончилик бурчларини ўз зиммаларидан соқит этишиб, бахтиёр юртларига қайтганларидан кейин ҳам бир ой ўзи танҳо табаррук макон зиёратида бўлди. Икки нарсадан қаттиқ ҳайратга тушди. Биринчиси, Макка шаҳрига қадам қўйганидан бери сира ҳам қорни очганини сезмагани эди. Ажабо, қорни очмас эди ҳам, устига устак бир лаҳза бўлсин, нима ейман, деб овқат топиш ташвишини чекмас эди ҳам. Таом маҳали бўлса, эртадир, кечдир, худо қайдандир албатта бирор егулик ато қилар эди. Таомни ким олиб келди, қаердан келди — таом эгаси ҳам бунни айтмасди, Маҳмудхон ҳам суриштирмасди, суриштириш хаёлига ҳам келмасди. Иккинчиси. Макка шаҳрида ҳаво ниҳоятда иссиқ, офтоб еру осмонни ёндирай дерди. Бундай пайтларда ёмғир жуда кам ҳоллардагина ёғади. Шаҳарга тўлиб-тошиб кетган чумолидай беадад одамлар ҳожатхоналар етишмай гоҳда зарурат жиҳатидан — бандачилик-да, — унда-бунда кўча четлари, пана-пастқам жойларга ҳам бавл² қилмоққа мажбур бўлдилар...

Алишер Навоий иншо этган “Насойим ул-муҳаббат” китобида мағриблик шайх Абу Усмон Мағрибий қиссаси келтирилганди. Маҳмудхон уни катта қизиқиш билан ўқиб чиққанди. Ҳозир ўшани эслаб қолди. Абу Усмон Мағрибий, тўлиқ исми Саид бинни Салом Мағрибий, саййидул замон ва машойихнинг ягонаси эди. Узоқ йиллар Маккаи мукаррамада мужовирлик³ қилди. Танг қоладиган жойи

² Бавл — ҳожатга чиқиш, маъносида.

³ Мужовирлик — бир жойда муқим бўлиб яшашлик.

шундаки, Абу Усмон Мағрибий ўттиз йил Маккаи мукаррамада яшаб, Ҳарам ҳурмати юзасидан, бавл қилмоқ учун шаҳар четига чиқиб келар экан...

Бирдан муъжиза юз берди: қуёшнинг олов пуркаши билан атроф қайнаб ётган бир паллада чарақлаб турган осмонда қасқандир қора булутлар пайдо бўлди, шамол турди, кейин шаррос ёмғир ёға бошлади! Ёраббий! Ёмғирнинг шиддатидан ҳеч ким юра олмай қолди. Борлиқни қоронғилиқ боса бошлаган, ҳамма ўзини пана жойларга урар, кўчаларда сув ариқ-ариқ бўлиб оқарди. “Ё, парвардигор!” — дер эди холос оби ҳаёт томчиларига юз-кўзлари чўмилган ёш муллавачча дамбадам ёқа ушлаб... Шовуллаган ёмғирга ҳанг-манг боқар экан, Маҳмудхон Аллоҳнинг меҳрибончилигига, карами кенглигига, монанди йўқ кучқудратига ич-ичидан иймон келтирарди.

Ёмғир шомга бормай тинди. Осмонда бир парча ҳам булут йўқ, ҳаво ёришиб кетган, тип-тиниқ осмон кўзларни қувнатар, кўнгилларни яшнатарди.

Энг қизиғи шу эдики, Аллоҳнинг оби раҳмати худди чақалоқни авайлаб ювинтирганларидай, Маккаи мукаррамани чўмилтириб, кўча-ю майдонларни оқ ювиб, оқ тараб, топ-тоза қилиб кетган эди...

Маҳмудхон бу муъжиза сирини билмоқчи бўлди. Аммо унга-бунга савол берганда фақат: “Аллоҳнинг карами-да. Ёлғиз ўзи билади...” қабилида жавоб ололди холос.

Йигирма уч ёшида ҳаж қилишдек юксак мартабага сазовор бўлган Маҳмудхон яратганнинг беадад илтифотидан бахтиёр эди. У ҳали Кобулда турган вақтларидаёқ Ҳижозда султони уламо, бурхони урафо⁴, жаҳонда ягона, замонда фарзона бир зот борлигини, ул зотнинг исмлари шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавий эканлигини эшитганди.

Ўшандаёқ ғойибона ул зоти бо-баракот ҳузурларига бориб мурид бўлишни, холисанилло пири комил хизматларини сидқидилдан адо этишни кўнгилга тугиб

⁴ Бурхони урафо — орифлар ҳужжати, шахсни улуғловчи сифатлардан.

қўйганди. Яхши ният қилсанг етарсан муродга, деганларидай олис Чустдан келган муллаваччага ҳам мақсадига етишга яқин қолган эди. Шайх Деҳлавийни қаердан топиш ҳақида сўраб суриштирганда, маълум бўлдики, машҳури офоқ зот иқоматлари Маккаи мукаррамада эмас, Ясриб, яъни Мадинаи мунавварада қарор топган экан. Икки муборак шаҳарнинг ораси беш юз чақирим йўл бўлиб, карвонда ўн-ўн беш кун юрилар эди.

VII. МАДИНАИ МУНАВВАРАДА

Мадинаи мунаввара ҳам бағоят гўзал, фариштали бир маъво экан. Маҳмудхонга жуда ёқди. Макка шаҳридан чоғроқ, аммо жозибаси ундан қолишмайди. Шаҳарда саккиз дарвоза мавжуд. Эҳ-ҳе, дунёнинг турли мамлакатларидан зиёратга неча-неча ҳожилар бу дарвозалардан кириб келмадилар экан, адади йўқ. Шаҳарнинг бир-бири билан кесишадиган икки катта кўчаси бунга гувоҳ... Ислом оламининг ардоқли масканларидан бири. Уни «Мадинати Расулиллоҳ», «Мадинат ан-набий» деган номлар билан улуғлайдилар. Гап шундаки, Муҳаммад пайғамбар саллалоҳи алайҳи васаллам, ҳазрати рисолатпаноҳ милодий 622 йилда Макка шаҳридан Мадинага кўчиб ўтдилар. Кўчиш арабчада «ҳижрат» дейиларди. Шу кун ислом тарихида йил боши қилиб белгиланган, йил ҳисоби «ҳижрий» деб аталади.

Ривоятларда шундай келтирилади:

Пайғамбаримиз Мадинадан беш-олти чақирим масофадаги Кубо қишлоғида бир неча кун турганларидан кейин, Мадина томон юрдилар. Ўзларининг «Жалъо» деган хос туяларида борар эканлар, туяни ўз ихтиёрига қўйган эдилар. Атрофларини саҳобалар, қурол-яроғ тутган бир кўп халқ, катта-ю кичик, эркагу хотин-халаж ўраб олганди. Борлиқда фавқулодда бир шодиёна, издаҳом ҳукм сурарди.

Мадиналиклар, худонинг пайғамбари қайси уйга тушар эканлар, балки бизнинг кулбаи вайронамизга қадам ранжида қилиб кўнгилларимизни обод этарлар, деган орзуда кўз тикишар, илтижо айлар эдилар ҳам.

“Бизникига тушингиз!”,

“Бизникига!”

“Бизникига!..”

Таклиф этганларга Муҳаммад алайҳиссалом бундай жавоб берардилар:

- Туя маъмурдир, қай ерга тўхташимиз ушбу туя ихтиёридадир, бу юмуш унга буюрилгон. Қаерда тўхтаб чўкса, ўша ерни манзил этурмиз...

Ҳамма жонивори хокисор туянинг қадам олишига кўз тикиб қолди. Туя лўкиллаб қайси кўчага бурилса, ўша кўча аҳли шодликдан қийқириб сурон кўтарарди. Бироқ туя бирон ерда тўхтамасди. Шундай қилиб туя кўп кўчаларга кириб чиқди.

Ниҳоят юриб-юриб Адий ибн Нажор маҳалласидаги бир дарбоза олдида тўхтади-да, оҳиста чўкди... Қувонч садолари борлиқни тутиб кетди. Ҳамма ушбу дарбозали уйнинг эгаси Абу Айюб Ансорийга ҳавас билан боқарди. Ҳайратга тушадиган жойи шунда эдики, бу маҳалла кишилари пайғамбарга тоға мақомида эдилар — боболари Абдул Муталлибнинг оналари мадиналик бўлиб, шу маҳаллада туғилиб вояга етганди. Туянинг чўккан жойи ҳозирги масжиди шариф ўрнидир...

Ислом оламида биринчи масжидни қуришга киришар эканлар, кенгашиб масжид биносининг узунлигини олтамиш саккиз газ, энини эллик тўрт газ қилиб белгиладилар. Маккадан келган саҳобаларни “муҳожир”, мадиналик саҳобаларни “ансор” деб атай бошладилар. Қизғин иш бошланиб кетди. Ансору муҳожирлар кечани кеча, кундузни кундуз демай, қўлни қўлга бериб ишлашар, бириси гишт қуяр, бошқаси таширди... Ҳазрати Рисолатпаноҳнинг ўзлари ҳам тинмадилар, уларга қўшилишиб гишт ташидилар, лой қордилар... Ора-орада чиройли сўзлар билан маслаҳатлар бериб, саҳобаларни илҳомлантириб турдилар. Муборак ҳадисларда келтирилишича, саҳобаларнинг кўнгилларини кўтариш, руҳлантириш учун ушбу шеърни айтар эканлар:

*Аллоҳумма ло ҳайра илла ҳайрул охира,
Фар жамил ансора вал муҳожира...*

*Яъни: Охират яхшилигидан йўқдир ўзга яхшилик,
Ансор муҳожирларни ўзинг қўллагил билиб...*

Масжид билан ёнма-ён пайғамбаримизга атаб икки уй ҳам бино қилиндики, булар ҳақда бироз тўхталмоқ жоиз.

Биринчи уй ҳазрат онамиз Савда бинту Замъага аталди, иккинчи уйда бошқа хотинлари — онамиз ҳазрат Ойиша истиқомат қиладиган бўлдилар. Бу иккинчи уйнинг алоҳида тарихи бор. Пайт етиб, Аллоҳнинг хоҳиш-иродаси билан Расули Акрам айна шу уйда, ҳужраи саодатда онамиз ҳазрат Ойиша кучоғида, бошларини ардоқли рафиқаси кўксига қўйиб жон таслим қилдилар...

Саҳобалар ўртасида худонинг пайғамбарини қаерда дафн этиш ҳақида кенгаш бўлди. Баҳс-тортишувлар кучая бошлади. Биров дафн у ерда бўлиш керак, деди, иккинчиси эса далиллар келтириб, бошқа ерда дафн этиш лозимлигини исботлашга уринди.

Шунда саҳобалардан бири баҳсларни лаҳзага тўхтатиб бундай деди:

- Пайғамбарлар қай ерда дунёдан кўз юмсалар, ўша ерда дафн этилувлар, дер эдилар Муҳаммад алайҳиссаломнинг ўзлари. Ўз қулоғим билан эшитганман...

Атрофдан: “Эшитганмиз!”, “Худди шундай деганлар пайғамбаримиз!”, “Тўғри! Тўғри!” деган овозлар ёғилди. Ҳамма шунга иймон келтиргандан кейин, худди шу уйда, яъни ҳазрат Ойиша уйларида жаноб пайғамбарнинг ётган тўшаклари остидан қабр қаздилар ва шу ерга дафн этдилар...

Мусулмонлар учун худо расулининг қабрлари Каъбадан сўнг иккинчи муқаддас жой, зиёратгоҳ ҳисобланади. Дарвоқе, пайғамбаримизнинг оталари Абдуллоҳнинг қабрлари ҳам Мадинаи мунавварададир. Алқисса, Расулиллоҳ Маккаи мукаррамада таваллуд топдилар, Мадинаи мунавварада фоний дунёдан боқий дунёга риҳлат қилдилар, турбатлари шу ердадир...

Маҳмудхон даставвал ушбу табаррук даргоҳни тавоф қилди, манғдайига шундай қутлуғ кунлар ёзилганидан Аллоҳ таолога беадад шукроналар келтирди, бахтиёрликдан ўзини нақ осмонда сезарди. Ўша Ҳижоз тупроғига қадам қўйган кунидан бошланган гўзал рўёлар кўз ўнгида давом этарди...

Пайгамбаримиз раҳнамолигида ансору муҳожирлар тарафидан бино бўлган масжиди шарифни бориб зиёрат қилди, айни жума куни эди, намозни жамоат билан бирга адо этди. Масжиди шариф ҳамиша одамлар билан гавжум бўлар, зиёратга келгувчиларнинг кети узилмасди.

Чустлик йигит ўзининг бўлажак пири комилига худди ана шу масжид остонасида рўбарў бўлди... Шайх Деҳлавий олтмишларга борган, жуссаси кичик, ўрта бўйли, қалин соқолли, катта-катта кўзлари ҳамиша кулиб турадиган бир одам экан. Маҳмудхон уни фавқуллодда кўчада учратиб қолса, шу киши машҳури офоқ шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавийдурлар, десалар зинҳор ишонмаган бўларди. Шайх меҳмон мақсадини тушунгач, “ҳе” йўқ, “бе” йўқ, қизиқ савол берди:

- Нима келтурдингиз, эй йигит?

Бу шайхнинг одати эди. У ҳамиша келган шогирдларини шунга ўхшаш кутилмаган саволлар билан синов этарди. Хўш, дабдурустдан берилган саволга мурид муносиб жавоб топа оладими? Ёки эсанкираб қоладими?.. Чустлик йигит ўзини йўқотиб қўймади, бироз ўйланиб турди-да, қўл қовуштириб бундай деди:

- Эй, султони уламо! Гадо султон эшигига бош уриб келганда, ҳеч қачон, нима келтурдинг, деб дашном берма-гайлар, балки сен бечорага нимарса керакдур, эҳтиёжинг недур, деб сўрагайлар...

Кўзлари кулимсираб турган шайх бу жавобни эшитиб, ҳеч нарса демади, бош эгиб одоб сақлаб турган йигитнинг елкасига уриб-уриб қўйди холос. Бу, жавобнинг маъқул келганлигини, уни аҳли иродат сафига қабул қилажагини аён этарди. Маҳмудхон пири муршиднинг чеҳрасига бир қарашга журъат этгачгина бунга ишончи комил бўлди. Дарҳол эгилиб Деҳлавий ҳирқаси пешини уч бор ўпиб кўзларига суртди...

- Ўзингга шукур, эй парвардигор!... — шивирлади фавқуллодда бахтиёрлик ҳиссидан энтикиб...

Шайх Деҳлавий янги шогирди билан жума намозини адо эттали бирин-кетин масжиди шарифга йўналдилар.

VIII. САБОҚ СИРЛАРИ

Мадинайи мунавваранинг мужовирларидан бири шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавий, мана ўттиз йилди-ки, шу ерда истиқомат қиларди. У, нисбаларидан кўриниб турибди, Ҳиндистондан, Деҳли шаҳридан. Мадинага келгунча, беш йил Маккаи мукаррама тупроғини ялади, олимпик шуҳратига шуҳрат қўшди. Руҳоният юзидан камолга етмак риёзатини чекиб, мардум ичида обрў-эътибор топди. Шундан сўнг Мадинати Расулulloҳга йўл олди ва бу ерда муқим туриб қолди.

Шайхнинг бир неча шогирдлари бор эди. Булар Маҳмудхонга ўхшаб турли мамлакатлардан — Шомдан, Мисрдан, Ироқдан, Хўтану Ҳиндистондан келган илмга ташна йигирма-йигирма бешлар орасидаги йигитлар эдилар. Уларни тасаввуфга оид хилма-хил саволлар, воқеалар, мавзулар қизиқтиради, мусулмончиликнинг маълум бир қоидалари ҳақидами ёки бошқа масалалар бўйича ўзаро тортишиб қолишади. Баҳслар қизийди. Ҳар бир масалани ўртага қўйган одам бунга, албатта, ўз шаҳрида ёки қишлоғида юз берган бирон ҳодисани мисол қилиб келтиради, рад қилиб бўлмайдиган далиллар билан исботлашга уринади. Кўп ҳолларда устоз аралашгандан кейингина баҳс поёнига етади. Булар бари — сабоққача... Сабоқда эса устозга ёғиладиган саволлар кўп:

- Сўфийлик нимадур? — сўрайди Маҳмудхон.
- Устоз, ризодан сўз айтингиз... — дейди ироқлик муллавачча Ёсир Умар.
- Сабр нимадур? — сўрайди хўтанлик шогирд Ҳамид Олмос.
- Мўъжиза нимадур?..
- Илми калом ҳақида не дерсиз?..
- Каромат недур?..

- Риёзат чекмакнинг маъноси недур?..
- Сидку сафони тушунтириб берингиз ва ҳоказо...

Устоз шогирдларнинг бундай саволларидан мамнун бўлади. “Ҳай-ҳа-а-ай!...” . Бу унинг яхши кўрган ҳайрат сўзлари.

Ҳа, шогирдлар илмга ташнадурлар, ана бу туркистонлик ҳам, мана бу мисрлик ҳам, ҳўтанлик ҳам, бошқалари ҳам. Уларнинг суйганлари — заҳмат... Меҳнат қилишни яхши кўришади, машаққатдан қочишмайди. Меҳнат қилишни ардоқламоқлик, меҳнаткаш бўлмоқлик улўф фазилат. Ялқов бўлишдан худо асрасин. Расуллўллоҳ умматларини тўрт нарсадан асрашни тиладилар: ялқовликдан, кўрқоқликдан, бахилликдан, душмандан енгилишдан. Ялқовлик бандасининг энг ашаддий душманидир, устознинг назарида. Не-не эзгу амаллар япроқ ёзмай, орзулар, ниятлар рўёбга чиқмай қолиб кетди. Ҳай, афсус!..

Хонақоҳнинг каттагина бўлмаси бугун ҳам шогирдлар билан гавжум. Дехлавий, мана ўттиз йилдирки, иршод сажжодасида ўлтириб шогирдларга сабоқ бериб келади. Ўн йилдирки, одиймақом Рийасатул қазо тарафидан ал-масжид ан-набавий аш-шарифга мударрис этиб тайинланган...

Шайх кўрпача устида чўкканча катта-катта кўзларини шифтга тикиб бир дам хаёлга толди. Кеча Маҳмудхон деган муллавачча, сўфийлик нимадир, деб яхши савол берди... Ҳа, сўфийлик нима эканлигини шогирдлар яхши билишлари керак. Эсида турибди, у пайт мана бу йигитчалардай ёш ва навқирон, дунёнинг поёни-ю умрнинг охири йўқдай туюладиган яланг даврон паллалар эди, узоқ вақт у ҳам сўфийлик нимадур, деган саволга жавоб топа олмай юрган.

Дехлидаги мадрасага қатнаб юрган кезлари эди, бир куни султон ул-орифийн Муҳаммад ал-Ғаззолийнинг китоби унинг қўлига тушиб қолди. Китобни ўқиб чиқди-ю, фикрлари равшан тортди. Аллома унинг назарида, Хожаи кои-

нот бўлган Аллоҳ жамолига етишмоқнинг ягона ва равон йўлини кўрсатиб берган эди! Ҳозир шуни эслар экан, Деҳлавий қалин соқолларини силаб, шогирдларга қарата деди:

- Кеча Маҳмудхон деган шогирдимиз бир савол бердилар, сўфийлик хусусинда... Яъни тасаввуф билан тамаддуннинг фарқини шарҳлаб берсалар, деган эди. Ҳай-ҳай, сўфийлик... Тасаввуфда икки ишдур, демишлар ал-Ғаззолий, бири — Аллоҳ буюрганидек тўғри юрмоқ, тўғри турмоқдир. Иккинчиси; халқдан четлашмоқ, узлатнишин бўлмоқ, яъни ношаърий ишларда халқдан илик тортмоқ, ажралиб турмоқ... Кимики, Аллоҳ буюрганини — жаъмики суннату фарз бўлган амалларни — тўлиқ адо этса, юриш-туриши, хулқи, одамлар билан муомаласи юмшоқ ва чиройли бўлса, ўша зотни чинакам сўфий демоқ мумкин...

Шайх узоқ гапирди. Унинг овози қулоқларга ёқар даражада ширали эди.

Маҳмудхон шайхнинг доно сўзларидан ушбу нарсаларга диққатини қаратди. Аллоҳ буюрганлари, дегани нимадир? Бу даставвал мусулмон бўлмоқнинг беш амали: Аллоҳнинг бируборлигига ва Муҳаммаднинг расул эканлигига иймон келтирмоқ, беш вақт намозни адо этмоқ, закот бермоқ, рамазон ойида ўттиз кун рўза тутмоқ, умрда бир марта ҳаж сафарини амалга оширмоқ... Сўнг бу беш амалга узукка кўз қўйгандай ярашадиган хислатлар лозим. Яъни: киши бу олис йўлда ўта сахийлик одоби ила безанса, кўнгил лавҳидан ҳамиша ҳақдан ризолик изҳори аён кўриниб турса, ҳалимтабиатлилики ва вазминликининг уддасидан чиқа олса, сабр ва тоқат деган устунларга суянса, аҳли сидқдан ошино тутинса, сидқу сафога интилса, оқибат — азим риёзатларга бардош бера олса... Бари Аллоҳга меҳру муҳаббатни, ихлосни изҳор этиш йўларидир...

- Устоз, - мурожаат қилди Маҳмудхон. — Комилликка етишишда шайх ила мурид қандай мақомда бўлмоқлари керак?

Деҳлавий бир лаҳза шогирдига тикилди. Ҳа, унинг шижоати ўзгача. Кўп нарсани билишни истайди. Билса, кам бўлмайди... Устознинг чехраси ёришди, қалин соқолини силаркан, деди:

- Бале! Хуш саволдур. Аввало, муридга, шогирдга комил тарбия бергувчи шайхдан вожибдурки, ўзи даражаи намунага эришсин, хулқига гўзал либос кийдирсин. Сарвату зардан ўзини тийсин, мансабу лавозим деган ҳой-ю ҳаваслардан йироқ бўлсин. Кам еб, кам ичиб, кўп тоат-ибодат этсин. Нафсини риёзат ила қондирсин, рўза садақаларини беришни унутмасин. Унда Аллоҳга таваккаллик бўлсин. Дарвоқе, шайх Абу Жаъфар Фарғоний, тил билан қилинган таваккал — куруқ даъво, дил билан қилинган таваккал — асил маъно, деганлар. Яна: унда самимият, ҳаёлилик, тавозе, шукрона келтириш, аҳдга вафолилик ва қаноат каби хислату хулқлар мужассам бўлур... Комиллик даражаси шулдир. Ҳай-ҳай!..

Устоз бироз тин олди. Шогирдлар бутун вужудлари қулоқ бўлиб тинглар эдилар.

- Ҳақ йўлига кирмоқни ният қилган мурид фақат ана шундай комил шайх анжуманига интилноғи мақбулдир, — давом этди шайх Деҳлавий. - Мурид ҳам ўз нафсига бешафқат бўлсин, шайтони лаъиннинг қутқуларига асло кўнглидан жой бермасин, фақирликни азиз тутсин... “Ал-фақру фахри” деганлар пайғамбаримиз. Буларнинг барига у фосиқ, баднийат ва бадхулқ кишилар суҳбатидан ўзини йироқ тутсагина эришади. Ҳа, фосиқ ва золим кишилар гурунгига асло бош суқмангизлар! Ундан дўзах афзалдир! Хужжат ул-ислом Муҳаммад ал-Ғаззолий, қуддиса сирриҳу, айтадиларки, бидъат гапларни гапириш сўфийликка кирмайдир. Бу тил яхши-ёмон гапларни сўзловчи бўлса, бу қалб шаҳвату ғафлат ила тўлган эса, бас, бу бахтсизлик аломатидир. Агар комил ибодат қилиб ушбу нафсоний иллатларни ўлдирмас экансиз, қалбингиз маърифат нури ила нурафшон бўлмас, асло тириямас...

Жимлик чўкди. Ҳамма сукутда, устознинг теран мазмунли сўзлари мағзини чақишга уринмоқда эди. Бироздан кейин ироқлик Ёсир Умар сўзлашга журъат этди:

- Ўтган сабоқда, устоз, саййид ут-тоифа Жунайд Бағдодий ҳақида чиройли нақл этдилар. Ул зотнинг ҳовли-ҳаёти буткул эс-ҳушимни банд айламиш. Ёдимда қолмишки, бир

машойих Жунайд Бағдодий хусусинда демиш: “Агар ақл одам суратига кирса эрди, Жунайд сурати бўлгай эрди...”

- Бале! Жунайд Бағдодий Имом Шофеъийнинг шогирдлари... вале шайх Абубакр Шиблийнинг устозлари...

- Устоз, кўпдан орзуманд эдимки, шайх Ҳусайн Мансур Ҳаллож ҳаққинда ривоят қилсалар... — тилак билдирди Ёсир Умар.

- Айни муддао бўлур эрди, ҳазрат... — сабоқдошини қўллаб-қувватлади Ҳамид Олмос.

Бошқалар ҳам шундай фикр билдирдилар.

Устоз бу мавзуларда сўзлашни яхши кўрарди. Ёсир Умар шуни билганидан, диққатни ўзига тортмоқчи бўлиб гапга аралашди. У бутун эътибор туркистонликка қаратила ётганидан гаши келиб юрарди. Маҳмудхон буни сезар, индамас, ичида Ёсир Умардан кулиб кўяр эди. У сабоқдошига қаради-ю ҳеч нарсга демади.

Деҳлавий Арабу Ажамдаги жумла машойихлар тарихини яхши билар, шу ҳақдаги рисоаларнинг жуда кўпини ўқиб чиққанди. Ҳар қайси авлиё, машойих ҳақида сўз борса, нақл қилинса, шайх яйраб кетар, ўша мавзу дарҳол унинг нақдинасига айланарди.

Ҳозир ҳам шундай бўлди, мамнуният ила машҳури офоқ шайх Абу Амр бинни Усмон Маккийнинг шогирди, Форснинг Байзо вилоятидан бўлган Ҳусайн Мансур Ҳаллождан сўз очди. Бир жиҳати, Деҳлавий Абу Амр бинни Усмон Маккийга ғойибона ихлос ҳам қўйганди:

- Авлиёлик, соҳиби кароматлик аломатлари учтадир; аввало буни билмак керак. Бу қайси аломатлар? Юксаклик мақомида тавозе бўлсин — бир; зоҳидлик мақомида — қудрат, икки; инсоф мақомида — қувват, уч. Ҳай-ҳай!.. — Устоз шогирдларига тикилди. — Шайх Ҳусайн Мансур Ҳаллож ана шундай авлиёлардан эрдилар. Аввал “ҳаллож” лақаби йўқ эрди. Кунлардан бир кун шайх ҳаллож дўконига кирди. Араблар чигит ажратувчини “ҳаллож” дейдилар. Мансур бармоғи бирлан ишорат қилганди, - ҳамма бармоғини тишлаб қолди — пахта чигитидан айрилиб момуғ бўлди!

Шундан сўнг уни “ҳаллож” деб атай бошладилар... Ул зотнинг таърифлари кўп. Аммо баъд... Шайхулислом Абу Исмоил Ансорий Ҳиравий дебтурки, устоди Абу Амр бинни Усмон Маккий бу тоифа илмида тавҳидда жузве тасниф қилиб эрди, сўз дақиқ ва яширин эрди, Мансур Ҳаллож ул яширинни олиб ошкоро қилди ва эл, авомуннос фаҳм қилмай анга мункир бўлди... Бу, бешак-шубҳа, қодир қисматнинг иши албатта. Устоз Ҳалложни қарғадики, илоҳи, илик-оёғингни кессунлар, кўзингни ўйсунлар, дорга тортсунлар, деб... Ҳайҳот, қисмати айтилгандай ўшандоқ бўлди...

- Лоҳавла вала қуввата илла-биллаҳ! — деб юбордилар шогирдлар ҳайратда...

Жим қолган шайх катта-катта кўзларини шифтга тикди.

Кейин давом этди:

- Хожаи коинотга қуллуқ.... Шунчалар қилганига шукр этайлик, эй бўталарим! Қулоқ берингиз: бу бешак қодир қисмат иши, тақдири азал буюргани. Шайх Фаридиддин Ағтор нақлидурким, бир шогирди Ҳаллождан сўрабди: “Эй шайх ҳазратлари, ориф кимдур?” деб. Ҳаллож хотиржам жавоб берибдики: “Ориф улдурки, ҳижрий уч юз тўққизда, зулқайда ойининг йигирма тўртида, сешанба кунни ани Бағдодда Бобутоққа элтгайлар, аёғ-илгин кесгайлар, кўзин ўйгайлар, сарнигун дорга оспагайлар, танин кўйдиргайлар ва кулин кўкка совургайлар”, деб... Айтган кунда айтгандек бўлди... Ушбу орифи комил шайх Ҳусайн Мансур Ҳалложнинг ўзлари эрдилар...

- Оҳ!... Оҳ!.. Оҳ!.. — мутаассир бўлган шогирдларнинг ингроқ саслари эшитилди.

- Ҳа, ҳа, авлиёлар иши — кароматдур, пайғамбарлар иши — мўъжиза... Тан бермоқ керак...

Шайх Деҳлавий беихтиёр бош тебратар экан, ёшланган катта-катта кўзларини дастрўмоли билан артар эди. Бу унга одат бўлиб қолганди. Устоз гўзал қилиғлик, саховат қўллик, кўркам ахлоқлик инсонлар, машойихлар айтмоқчи, “ўзига қила олганча жафо қилган” табаррук зотлар ҳақида сўзлаб уларнинг руҳи покларини ёдлаётганларидан дилида мам-

нуният ҳиссини туярди, сониян, шогирдларни улуғ илму ҳикмат сирларига ошно этаётганлигидан, билимсизлик зулматида қолган ёш дилларда нурга йўғрилган оппоқ саҳифалар очаётганидан чексиз гурурланарди. Зуннун Мисрий, Ҳаким Термизий, Абулҳасан Ҳараконий, Абу Исмоил Ансорий Ҳиравий, Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдухолиқ Фиждувоний, Баҳоваддин Нақшбанд... Ҳай-ҳай!.. Ҳар бир муборақ исм айтилганда устознинг қалби ҳаяжондан гурс-гурс тепа бошларди. Шогирдлар буни сезардилар.

Абу Исмоил Ансорий Ҳиравий деган машҳур офоқ шайх ҳақидаги сабоқ, айниқса, Маҳмудхонда ўзгача таассурот қолдирди. Гап шундаки, ушбу табаррук зот Муҳаммад пайгамбар саллаллоҳи алайҳи васалламнинг саҳобалари Абу Айюб Ансорийга набира бўлар эканлар. Расули Акрам Маккадан Мадинага ҳижрат қилганларида унинг хос туяси Мадинада айнан мана шу Абу Айюб Ансорий дарвозаси олдида чўккан эди! Абу Исмоил: “Уч юз минг ҳадисни ёд билурман” дер экан. У замонлар Мустафо ҳадисини шунчалар биладиган олим кам экан. Шайхнинг отаси Абу Мансур Муҳаммад Ансорий амирал-муминин Усмон халифалиги вақтида Ҳиротга кўчиб келиб турғун бўлиб қолган, Абу Исмоил Ҳиротда таваллуд топган эканлар...

- Ҳали шайх бирлан мурид қандай мақомда бўлишлари керак, деб сўрадингиз, бўтам...— Маҳмудхонга қараб деди устоз. Хаёллар қаърида қолган сомеларнинг қулоқлари яна динг бўлди. — Зуннун Мисрийдан сўз айтгим бор... Ишоратни иборатга келтурган Зуннуннинг кароматига тан бергайлар, мақоматига зийнатни раво кўргайлар. Бир куни Зуннундан сўрадилар: “Мурид кимдур ва мурод ким?” Зуннун дедиким: “Мурид талаб қилур, мурод қочур...Мурид тилаюр ва андин юз минг ниёз талаб қилинур, мурод қочур ва андин юз минг ноз талаб олинур...” Ниёз билан ноз орасинда юз минг риёзат пардаси тutilмишдур... Бас, шайх бирлан мурид мақомларини анлаган бўлсангиз керак, а, бўтам?

- Англадим, устоз, англадим... — жавоб берди Маҳмудхон.

Шу палла ниёз билан ноз орасидаги юз минг риёзат пардаси қандоқлигини тасаввур этиб кўрмоқчи бўлди, аммо тасаввур этишнинг ўзи машаққат эди. Ҳа, мақом — ўша машаққат... Маҳмудхон бор-йўғи икки қадам нарида, яқингинада ўтирган шайх билан ўзининг орасида ҳали узоқ масофа ётганини теран ҳис қилди. Ҳали кўп риёзат чекмак керак...

Шу палла масжиди шариф ёнидаги минорадан азон овозлари эшитилди. Вақт пешин намозига яқинлашиб қолганди. Шайх билан шогирдлар азон овозини эшитишиб: “Аллоҳ, Аллоҳ жалли жалол самъийна ва атъийна”, дедилар ичларида. Бу арабий каломлар: “Эй, қодири Худо, бизни тингла ва тилагимизга етқургил”, маъносини берарди. Шайх Деҳлавий жаноб пайғамбар ҳақларига, чорёрлар, саҳобалар, барча улуғлар, азиз-авлиёлар руҳларига бағишлаб Қуръон тиловат қилди. Сўнгра барчалари намозни ўташ учун хонақоҳнинг кунбеткай айвонига йўналдилар.

Сабоқлар пешиндан кейин давом этди.

- Илми тафсир нимадир?
- Фикҳ недур?
- Сурат ва сийрат аро нечоғлик фарқ бор?
- Зоҳидлик не?
- Илми қироатдан сўйласалар...
- Фаришталик хислатлари недур?

Шайх Ҳаққий Маккий Маданий Деҳлавий хонақоҳида шогирдлар даврасида ҳар куни ана шундай саволлар жанглар эди.

IX. ТОҒА БИЛАН УЧРАШУВ

Маҳмудхон сабоқлар оғушида кунни қандай ўтганини ҳам сезмай қоларди. Билими ошган сари бу дунёнинг сирларга тўла бир хилқат эканлигини англаб борарди. Ростдан, буни дунё деб эмас, балки ҳайратхона деб атаса бўлур. Кўриб бир ҳайратинг тугамай иккинчиси бошланур. Ҳайратларга эса ҳад йўқ.. Кўлинг, астафурилло, ёқа тутишдан бўшамайди. Масалан, “Саҳиҳи Бухорий”, “Кашфул маҳфуз”, “Ал-Ҳидоя”, “Фугуҳоти Маккия” каби китобларни мутолаа қилиб, ундаги илм сирларини билиш бир ҳайрат бўлса, сирларнинг тагига етиш, англай олиш яна бир ҳайрат эди. Сирлар тагига етилганда, ҳар мўмин банда ўзига шундай савол бермоғи ўринлидир: “Илм недур?..” Унга: “Барчаси - ҳақиқат!”, деб жавоб бермоқ жоиз. “Ҳақиқат недур?” “Барчаси - илм!..”

Ҳадиси шарифда, уламолар пайғамбарлар вориси сифатида ардоқланган. Муҳаммад алайҳиссалом дунёда пайғамбарларнинг сўнггиси эди. Уни шунинг учун “хотам аннабий” дердилар. Шундан сўнг нубувват қопқолари беркилди, мўъжизалар йўли кўзлардан ниҳон бўлди. Энди йўлдан чиққанларга йўл кўрсатиш вазифаси комил инсонларга — машойих ва авлиёларга раво кўрилди... Калом қонуни, шариат аҳкоми, шариат риоятини англаб олиш, қобил шогирдларни маърифатга мушарраф этмоқ юмуши валоят⁵ ва каромат аҳли зиммасига юклатилди. Барчасининг энг биринчи ишлари тавбадан бошланар эди...

Маҳмудхон барчаси ҳақида чуқур ҳаёлларга берилар, ўйларга ботар, ўйлагани сари кўнгли нурланар, айни пайтда буюк бир маҳобат уни ўз забтига олаётганини ҳис қиларди.

⁵ Валоят — валийлик, худога яқинлик.

Мадинада истиқомат қилаётганининг бешинчи йили ҳаж мавсумида Маҳмудхон Маккаи мукаррамани зиёрат этгани Байтуллоҳга отланди. Ўшанда қувончли ҳодиса рўй берди: улкан издаҳом ичида Туркистондан ҳажга келган муҳтарам тоғаси уламолар сарвари, шайхулислом Саид Нўъмонхон Тўра билан учрашиб қолди. Эҳромга чулғанган икки қариндош кучоқлашиб кўриша кетдилар. Мусулмончилик шартларини адо этгач, тоғаси ҳам жияни Маҳмудхонни албатта кўриб кетиш ниятида экан. Топишганлари айни муддао бўлибди. Бирга Мадинага келдилар. Саид Нўъмонхон Тўра учун бундан мақсад, аввало Мадинаи мунавварани зиёрат этиш, пайгамбар қабрларини тавоф қилиш бўлса, бадъаз машҳури офоқ шайх Дехлавий суҳбатини олиш, бир чеккаси, Маҳмудхоннинг туриш-турмушини ўз кўзи билан кўриш ҳам эди.

Маҳмудхон падари бузруквори-ю волидаи муҳтарама-сидан, акасидан, бошқа қариндош-уруғлардан сўраганда, Саид Нўъмонхон Тўра, барчалари Аллоҳнинг паноҳида соғ-саломатлар, хотиржам бўлингиз, деб жавоб берди. Аммо юртнинг нотинч эканлигидан сўз очганда, яқин орада юртга қайтаман деб юраги ҳаприқиб турган Маҳмудхонни маъюслик чулғаб олди...

- Некалай пошшо жаҳон муҳорабасида кўп танг аҳволга тушиб бир чақага зор бўлиб қолган... — деди Саид Нўъмонхон Тўра. — Элга солиқ солгани солган, бадбахт. Қарғишга ботиб бўлди. Энди мардикор балоси чиқди. Урушнинг орқасида, зовутларда, ўрмонларда ишлаш учун йигитлар керак, йигитлар берасан, дебди. Ҳар уч ҳовлидан бир киши бориши керак эмиш. Ҳозир Туркистонда халқ қаттиқ ғазабда. Жиззахда, Тошкантда, Хўжандда ғалаёнлар бўлаётир. Пошшо аскари юртни босган, баҳона нима, - йигит бермадинг...

- Халққа жабр бўлибди-да. Э, аттанг... — деди Маҳмудхон.

- Ҳамма нарса худодан, жиян... Аллоҳнинг ўзи асра-син... — Тоға жим қолди, кейин деди: - Ўзининг ҳам куни етиб қолган кўринади оқ пошшосиниям... Эрта-индин қулармиш, дейишади...

- Уруғ-аймоғи билан ер ютсин, илоё! — дуоибад қилгандай деди Маҳмудхон...

Саид Нўъмонхон Тура Мадинат ан-набийни зиёрат қилди. Шайх ва мискинларга, бева-бечораларга кўпдан-кўп туҳфалар берди, беш-олтита жонлиқ сўйиб элга тарқаттирди, кишиларнинг дуосини олди.

Бир неча кун шайх Деҳлавий хонақоҳида сабоқларда иштирок этди, сўнг алоҳида суҳбатлар қуришди. Шайх билан шайхулислом суҳбати — икки соҳиби илмнинг, икки зукко олимнинг суҳбати эди, иккиси ҳам бир-бирлари ҳақида яхши таассуротларга эга бўлдилар, мазмунли гурун-глاردан бағоят роҳатландилар.

Шайхулисломнинг Ватанга қайтиш паллалари ҳам яқинлашиб қолди.

- Маҳмудхон, - деди тоға хаёлларга берилар экан. - Сафарим қариди... Туркистонга қайтаман энди. Иншооллоҳ, тез фурсатларда кўришсак керак юртда, дейман а, жиян?..

- Ҳали сабоқлар поёнига етгани йўқ, тоғажон... Кошки эди, қанотим бўлса, шу лаҳзадаёқ Ватанга парвоз этсам!.. Худонинг айтган кунда юртимга қайтаман, албатта... Узоқ эмас, яқин кунларда... Соғ-саломат етиб борингиз, бизникиларга дуои саломимни етказингиз. Жумла мўминлар қаторида Аллоҳнинг паноҳида тўрт мучам соғ юрганимни айтингиз... Йўлингизни берсин, тоғажон!

- Дийдор кўришгунча!..

- Дийдор кўришгунча!..

Тоға-жиянлар бир-бирларидан кўз узолмай хайр-хўшлашдилар.

Х. НОТИНЧ ЗАМОНЛАР

Хижозда ҳам, афсуски, нотинч замонлар бошланмоқда эди...

Бу пайт куп араб мамлакатлари қудратли Усмонлилар империяси қарамоғида сиёсат юргизар эдилар. Усмонлилар 1516-17 йилларда Шом (Сурия), Фаластин, Яман, Миср, Хижоз, Тунис, Ироқ, Жазойир ва бошқа араб мамлакатларини ўз тобелигига бўйсундирдилар. Маълумки, Арабу Ажам мамлакатлари Аббосийлар халифалигига қарарди, лекин муғул истилочилари бу ерларга келгач, халифалик тор-мор қилиниб, тугатилган эди. Чингизийлардан бўлган Ҳалокуийлар 1258 йилда Аббосийлар халифалигининг сўнгги ҳукмдори ўн олти ёшли Ал-Мустасимни қатл этдилар. Қатағондан қутилиб қолган халифа авлодларидан Ал-Мустансир яширинча Қоҳирага қочишга муваффақ бўлди. 1261 йилда Мисрнинг мамлук султони Бейбарс Ал-Мустансирни халифа деб тан олди. Шу важдан халифа авлодлари кейинги асрларда ҳам Мисрда иззат-икром билан ҳаёт кечирдилар.

Юқорида айтилганидек, усмонлилар 1516-17 йилларда бошқа мамлакатлар қатори Мисрни забт этганларида ўша ерда яшаб турган аббосий халифа Мутаваккил III ни Истамбулга олиб кетдилар. Мутаваккил III тўққиз асрдан бери сақланиб келинаётган халифалик унвонини расмий равишда тантанавор суратда турк султонларига инъом этди. Бу ҳақда барча араб мамлакатларига фатҳномалар юборилди. Қудратли Усмонли турк империяси қўл остида хилофатул муслимин, яъни халифалик тузилди. Халифа — турк императори Истамбулда қарор топганди, ҳар давлатда унинг тайинланган ўз ҳокими иш олиб борарди. У пайтлар Ўрта Ер денгизи соҳилларида маҳобатли турк кемалари ҳукмронлик қилардилар, турклар Европага ҳам даҳшат солиб туришарди. Шу сабабдан, Усмонли турк империясига қарши курашга чор-

ланса, ҳамиша Европа мамлакатлари ўзаро майда-чуйда гиналарни унутишиб, тезликда бир қўл остида бирлаша олар эдилар. Муомалада ҳарбий кучдан ташқари улар дипломатия ва жосуслик хизматларидан усталик билан фойдаланишар. кўп ҳолларда булар яхшироқ натижа берар эди ҳам.

Ўн тўртинчи аср охири ўн бешинчи аср бошларида дунёни титратиб турган икки қудратли туркий давлатнинг ўзаро тўқнашуви ана шундай натижалардан бири эди. Бу ерда 1402 йилда Амир Темур салтанати билан Боязид Йилдирим империяси ўртасида юз берган даҳшатли жанг назарда тутилаётир. Англия, Франция, Испания каби давлатлар дипломатия йўллари билан пурқудрат Шарқ ҳукмдорларининг калондимоғлик, писандасизлик хислатларидан фойдаланиб “уриштириш”га муваффақ бўлдилар ва узоқ-узоқлардан томоша қилиб “Ҳа-ҳа”лаб турдилар. Бу катта хавф олдида жон сақлашнинг, бировнинг ўтида исиниб олишнинг синалган европача йўлларидан бири эди...

Бундай жараёнлар кейинги асрларда ҳам у ёки бу кўринишда давом этди. Чунки Усмонли турк империяси синга-ри қудратли бир салтанатнинг нуфузи-ю шукуҳи ҳамиша Европа империалистик доираларининг қитиқ патига тегиб келарди. Улар усмонлилар империясида, хилофатул муслиминда пинҳона жуда кўп қўпоровчилик ишларини режалаштирдилар. Улар бир лаҳза бўлсин тин билишмас, давлатлар, қабилалар бошлиқлари орасида фитна уюштиришлар, гиж-гижлашлар, уриштириб қўйишлар, бирини бошқа бирига ёмон кўрсатишлар, ҳар хил фисқу фасод қилишлардан жирканмас эдилар. Бу борада Европа мамлакатлари элчилари ва жосуслари катта ишлар олиб бордилар.

Ана шундай ҳаракатлар натижасида 1881 йилда Франция давлати Тунисни забт этди.

1882 йилда эса Англия Мисрни эгаллади...

Ўз ташвишлари ўзига етиб ортиб ётган усмонлилар империясининг бу мамлакатларни сақлаб қолишга қурби келмади. Бу хилофатул муслиминнинг парчалана бошланганидан далолат эди. Устига устак, Биринчи Жаҳон уруши-

да Германия ҳамда Австрия-Венгрия томонида туриб жан-
гларда иштирок этиши ва мағлубиятга учраши империя-
ни, демакки халифаликни батамом ҳалокатга олиб келди...

Арабистон яриморолидаги сиёсий вазият ҳамиша инг-
лиз доираларининг диққат марказида бўлиб келарди. У пай-
тлар Арабистонда ягона давлат йўқ, ҳар вилоятда бир ҳоким
ҳокими мутлақ мақомида ҳукм юргизарди. Мустамлакачи-
лик сиёсатини олиб бораётган инглизлар учун бу айни муд-
дао эди: яъни, ҳар бир қабила ёки вилоят алоҳида-алоҳи-
да бўлсинлар, зинҳор бирлашмасинлар; иккинчидан, улар
усмонлилар империясига қарши уруш очсинлар — халифа-
лик ўзини ич-ичидан емирсин...

Англия мустамлакачиларининг ўйинлари кўп эди. Жум-
ладан, улар вилоятлар ҳокимлари билан айрича музокара-
лар олиб бордилар, ҳар бирига турли-турли ваъдалар бер-
дилар. Нажд вилоятида шу пайт ваҳҳобийларнинг диний
раҳбари, келажакда Саудия Арабистони давлатининг асос-
чиси Абдул Азиз ибн Сауд ҳокимлик қилар, Ҳижозда амир
Ҳусайн ибн Али юрт бошқарарди.

Ҳар икки ҳоким ҳам ягона Арабистон давлати барпо
қилиш орзусида уйқулари қочиб тунларни бедор ўтказар-
дилар. Инглизлар пинҳона ҳар иккисига ҳам, сизни қўллай-
миз, деб қўйинларини пуч ёнғоққа тўлдирардилар.

1915 йилда инглизлар Ибн Сауд билан битим имзолади-
лар. Буюк Британия Нажд ҳукуматини мустақил деб тан олди,
ҳар йили Ибн Саудни қурол ва маблағ билан таъминлаб ту-
радиган бўлди. Шу аснода бутун араб мамлакатларида ўзла-
рини — мужоҳид ваҳҳобий деб атаган одамларни ёллаб,
ҳамма жойда амирал мўминин халифага — усмонлилар дав-
латига қарши тарғиботни ва курашни кучайтириб юборди.

Сиёсий ўйинлар давом этарди.

Айни бир вақтда Буюк Британиянинг Мисрдаги олий
комиссари Мак-Магон Ибн Сауднинг асосий ашаддий ра-
қибларидан бўлган Ҳижоз шарифи амир Ҳусайн ибн Али
билан яширин ёзишмалар олиб борди. Хуфия алоқалар ўрта-
да битим тузилишига олиб келди. Унга кўра, Ҳусайн бутун

арабларни жамулжам қилиб, бошларини бир жойга қовуштириб Усмонли империясига қарши қўзғолон кутариш мажбуриятини олди. Буюк Британия келажакда Ҳусайн ибн Али қўл остида барпо бўладиган катта араб давлати мустақиллигини тан олишга сўз берди. Ҳусайннинг ўғли амир Файсал эса Ироқ мамлакатига қирол этиб юборилди...

Инглизлар ниятларига етдилар — 1916 йилда Буюк Британия жосуси Т.Э.Лоуренс раҳбарлигида амир Файсал бошчилигида Ҳижоз қўшини ниҳоят туркларга қарши уруш очди, 1918 йилда Ҳусайн ибн Али ўзини “Араблар қироли” деб эълон қилди, аммо Антанта давлатлари уни фақат “Ҳижоз қироли” сифатида тан олдилар холос...

Шундай қилиб, бутун кучини, сарватини ўртага ташлаган Ҳусайн ибн Али ўз мақсадига эриша олмади. Тўрт йилдан кейин эса тинч турмаган инглизлар фитна уюштириб амир Файсал билан Ҳусайннинг бошқа ўғли, Иордания ҳокими амир Абдуллоҳни Нажд ҳукуматининг бошлиғи Ибн Саудга қарши қайрадилар. Ўртада тағин уруш келиб чиқди, тағин араб билан араб урушди... Ибн Сауд инглизларнинг уйдирмаларига лаққа тушган Ҳусайн ўғилларини тор-мор этиб ўз мавқеини янада мустаҳкамлаб олди. Инглизлар ҳеч нарсадан хабари йўқ одамлардек томошабин бўлиб четдан қараб турдилар...

Юртда ваҳҳобийларнинг таъсири, ваҳимаси ортиб боради.

XI. МУРОДГА ЕТГАН МУРИД

Кунлардан бир кун шайх Деҳлавий сабоқдан сўнг, пешин намозини ўринлатишгач, шогирдларига бундай деди:

- Устознинг муроди муридини муродга етказмоқдир. Етти йилдурки, сабоқдадурсизлар. Туркистоннинг Чуст шаҳридан келган шогирдимиз Саид Маҳмудхон Тўра илм йўлида кўп риёзат чекдилар, бу йўлда тўхтамадилар, оқибатда илмнинг ошкор нуқтасига етдилар, олим бўлдилар. Бас, энди амалга ўтмоқ вожибдур. Расули Акрамнинг: “Ўқиган илми фойда бермаган олимнинг қиёматдаги азоби қаттиқ бўлур...” деган сўзлари бор. Ҳай-ҳай!.. Аллоҳнинг ўзи асрасин. Хужжат ул-ислом Муҳаммад ал-Ғаззолий айтадилар: “Юз йил ўрганиб, минг китобни жамулжам этсангу амал қилмасанг, Аллоҳнинг раҳматига умидвор бўлишга ҳаққинг йўқ!..” Ушбу каломларнинг мағзини чақсунлар!

- Офарин!

- Офарин!.. — сўзлари янгради хужрада.

Шайх давом этди:

- Бўтам, сиз айни пайтда саййидлар авлодидандурсиз, пайғамбар йўлида, худо йўлида асло шошмангиз!.. Фурсат етди, сизга бўтам, иршод ижозати битмишмен. Энди ўзингиз айрича авомни Аллоҳ таолога иршод этғойсиз...

Маҳмудхон бемисл қувончдан беҳуд бўлишига оз қолди. У кўраётганлари ўнгми, тушми эканлигини билолмай ҳангманг эди, шайх Деҳлавий ўрнидан турди ва эгнидаги атай шогирд учун кийиб келган янги оқ ҳирқасини оҳиста ечдида, шогирдининг елкасига ташлади. Саид Маҳмудхон Тўра устозга ва сабоқдошларга таъзим бажо келтирди, юкуниб шайх қўлини ўпди, кейин яктаги пешига уч марта лаб уриб кўзларига суртди. Бундай паллалар устозу шогирд учун асло ёддан кўтарилмас мунир лаҳзалар эди. Шайхнинг ҳам, Саид

Маҳмудхон Тўранинг ҳам кўзлари ёшланди. Дехлавий шогирдини бағрига босди:

- Кўрғон тушингиздан бизга аён бўлмишки, бўтам, сиз комилликнинг етти даражасига эришибдурсиз! — деди мамнун шайх Дехлавий. — Биринчиси — маърифат даражаси бўлса, иккинчиси — раҳмат, учинчиси — шафқат, тўртинчиси — каромат даражасидир. Андин сўнг саломатлик, сўнг тавба даражасига келинур... Барчасидан кейингина — тавфиқ даражасига етилур!..

- Муборак бўлсин, муборак бўлсин! — самимий қутлади Ёсир Умар.

- Йўлингизни берсин! — бағрига босди Ҳамид Олмос...

Барча шогирдлар ўраб олишиб фабрик сўзларини айттар эдилар. Саид Маҳмудхон Тўра сабоқдошларига таъзим бажо келтирди:

- Сизларга ҳам тез фурсатларда шундай кунлар насиб этсин! — деди у.

- Энди иршод сажжодасига буюрингиз, бўтам! Инсони комил бўлдингиз!

Шайх Дехлавий шундай деди-да, Саид Маҳмудхон Тўрага имомлик ўрнини бўшатиб берди, ўзи шогирдлар сафига бориб турди. Шу ҳолатда иршод сажжодасида икки ракаат нафл намози ўқидилар...

Янги ҳаёт паллалари бошланмоқдайди. Таҳсил йиллари поёнига етгачгина Маҳмудхон она юртга қайтажаги ҳақида хаёлларга изн берди. Қадам етган жойда бирор из қолдириб кетмоқ ота-боболаримиздан буюк меросдир. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом, дейди улуғлар. У ҳажга келган, Мадинатур Расулуллоҳни зиёрат қилган туркистонликлар ёрдамида ҳамда ўзининг жамлаган маблағи ҳисоби-га Чустийлар такя (мусофирхона)сини қуришга қарор қилди, чунки шундай масканга эҳтиёж ортиб борарди. Ватандошлар ҳажга келган чоғларида ҳамиша турар жой танқислигидан танглик сезардилар, Маҳмудхон буни кўп кўрган, бошпана топайлик, деб қидиришган ҳам. Такяхона битгандан сўнг ортиқ ҳеч кимга оғирлари тушмай, машаққат тортмай истиқомат қилаверадилар...

Чустийлар такаси битгач, Саид Маҳмудхон Тўранинг ҳам шогирдлари пайдо бўла бошлади. Энди шогирдлар ёш олимнинг сабоқларини тинглашга ошиқишар, уни пир тутишиб, қўл беришиб, сидқидил хизмат қилмоққа бел боғлаб, иршодлар ва тарбиятлар топгани қелишар эдилар. Така ҳар куни одамлар билан гавжум бўларди. Тез фурсатда Чустийлар такасининг ҳам, Саид Маҳмудхон Тўранинг ҳам довуғи Мадинага ёйилди. Бироқ Ҳижоздаги нотинчлик туфайли ёш олим Мадинада узоқ қололмади...

Ўттиз саккиз мамлакат иштирок этган биринчи жаҳон урушида мағлуб бўлган Усмонли турк империяси ичида — хилофатул муслиминда марказий давлатга қарши курашувчи кучлар тобора ўзини кўрсата бошлади. Бунда инглизлар хилофатул муслиминнинг бағридан пайдо қилинган ваҳҳобийларни ишга солдилар. Ваҳҳобийлик тарихи ўн саккизинчи асрда Арабистон яриморолининг Нажд вилоятида пайдо бўлган диний оқимдир. У арабларнинг Бани Ҳанифа қабиласидан чиққан Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703-1787) номи билан боғлиқдир. Ваҳҳобийлик оқими ҳақида “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”нинг 2-жилди 406-бетида шундай маълумотлар келтирилган: “Ибн Абдулваҳҳоб ақоидда илоҳиётчилар Ибн Таймия (1263-1328) ва Ибн Касийр (1300-1372)га эргашган... Турк тилидаги тадқиқотларда Ибн Абдулваҳҳоб узоқ йиллар инглиз жосуси билан ҳамкорлик қилгани ҳақида далиллар мавжуд. Ваҳҳобийлик тарафдорлари фикрича, фақат Аллоҳ маъбуд ва исломнинг манбаи Қуръон ҳамда Суннадир. Муқаддас жойларни зиёрат қилиш, азиз-авлиёлардан дуоларда шафоат-ёрдам тилаш ширк ҳисобланади. Мусиқа, кўшиқ ва умуман маънавий тараққиётнинг бошқа кўринишлари бидъат⁶ саналади. Ваҳҳобийлар динни “тозалаш”га, Муҳаммад (САВ) давридаги асл ҳолига кел-

⁶ Бидъат - кейин кириб келган янгилик.

тириш идлаоסי билан ҳаракат қилади. Ваҳҳобийларда ғай-ридинларга, “илк ислом аҳкомларидан чекинган” мусулмонларга қарши кураш алоҳида ўрин тутади. Уларнинг даъватини қабул қилмаганларнинг барчаси гўё кофирдир...”

Бу сўзлар ваҳҳобийларнинг кимлигини яққол кўрсатиб турибди.

Инглизларнинг пинҳона гиж-гижлашлари орқасида ваҳҳобийлар жумла араб мамлакатларида, хусусан Ҳижозда, Наждда азиз-авлиёлар қадамжоларини оёқости қилиш, руҳоният аҳлига тазйиқлар ўтказиш йўлини тутдилар. Кўп шайху уламо, ҳожии-ю мусофирлар ҳаёти бесаранжомлик палласига кирди. Ҳамма ўз юртига қайтишни ўйлай бошлади. Шайх Деҳлавий, Саид Маҳмудхон Тўра сингари алло-маларнинг Мадинада истиқомат қилишлари тобора қийинлашиб борарди. Ваҳҳобийлар Саид Маҳмудхон Тўрадан Чустийлар такясини ҳам зўрлик билан тортиб олдилар... Оқибат Мадинани тарк этишдан ўзга чора қолмади, Мадинадан зудлик билан кетмоқ керак эди. Аммо, қаёққа?... Албатта, Туркистонга! Албатта, Ватанга! Чустга! Чустга!..

Саид Маҳмудхон Тўра шу палла биринчи марта Ватанни қаттиқ соғинганини англади. Мана, ўттиз ёшга кирмоқда, ҳалигача бундай ҳолатни бошдан кечирмаганди. Ажабо, юраги бирам орзиқиб кетдики, вужуд-вужудига титроқ югурди. Чустнинг ям-яшил боғлари, салқин кўчалар, хароботи чойхона, бобокалони Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийдан қолган ҳовли, ҳовли этагидаги чалдивор, айвонли пахса уй, падари бузруквори, волидаи муҳтарамаси... — барча-барчаси хаёл саҳнида намоён бўлдилар. Сафарга келаётганида аяси хўржинга иккита яктак-лозим тикиб солиб қўйган эканлар, Мадинанинг жазирама ёзларида жуда асқотди. Қандай меҳрибон, мунис, мушфиқ аялари бор! Ўғлини сафарга юбориб қўйиб, дардини кимга айтишни билмай ўзи ёниб, - ўзи ўчиб юргандир? Соғинч исканжага олганда, кўрай деса, кўролмаса, сўзлашай деса, узоқчилик, сўзаша олмаса... Болам мусофир ерларда қандай юрибди экан, соғ-саломатми, иссиқ-совуғи нима бўлди экан, ётар-турари-чи, деб ўйлангани ўйлангандир?... Оҳ,

онаизор! Бир ҳафта аввал отаси Саид Исҳоқхон Тўра билан онаси Адибахон ая тушига кириб қолишибди. Иккиси бир-бирлари билан гаплашмас эмишлар, бунга Маҳмудхон сабаб бўлган эмиш. Шу пайт Исмоил Даббос деган шайхнинг ҳажга бораётиб Шерозда тўхтагани ва Жоме масжидида саромади замона Шайх Мўмин Шерозий билан кечган суҳбати эсига тушди. Буни Деҳлавий сўзламиш эдилар.

Кунлардан бир кун Шайх Мўмин Шерозий эгнидан ҳирқасини ечиб ямаб ўлтирган эканлар. Исмоил салом бериб кўришгач, шайх сўрабди:

- Не ниятларда юрибсен, эй мусофир?.. Қаён сари йўл тутдинг, қаён кетаётирсен?

- Худо хоҳласа, ҳаж сафарини кўнгилга тугдим, ҳажга бораётирман... — деб мағрур жавоб берибди Исмоил Даббос.

Шайх Мўмин Шерозий дебди:

- Онанг борми?

- Алҳамдулиллоҳ, борлар.

- Қайтиб онанг мулозаматига бор, унинг хизматини қилиб қол!

Бу гап Исмоил Даббосга унча хуш келмабди. Шайх буни сезибди:

- Сўзим ёқмадимми? Қулоқ сол: мен эллик марта ўзим ёлғиз, оёқ яланг, бош яланг саргашта юриб ҳаж қилибмен... — дебди Шайх Мўмин Шерозий. — Барча савобини сенга бердим. Сен онанг кўнглининг шодлик савобини менга бер...

Саид Маҳмудхон Тўранинг кўнгли увалди.

Қани энди мўъжиза юз берса-ю ҳозир икки табаррук зот — отаси билан онасининг босган изларини ўпиб кўзларига суртса!.. Мени деб чеккан ҳадсиз изтиробларингиз учун минг бор узр, энди белимни маҳкам боғлаб хизматларингизни адо этгали келдим, деса! Албатта, шундай қилажак, бунга ишончи комил. Бас, йўл энди битта: Ватанга. Ватанга!..

Шундай орзулар билан ҳаволаниб юрган бир пайтда ҳаж мавсуми бошланиб қолди. Саид Маҳмудхон Тўра Ватанга жўнашни ҳаждан кейиноқ амалга оширишни ўйлаб қўйди, қарори қатъийлигидан кўнгли тўқ эди.

Ҳажга бу йил еттинчи сафар бориши.

Маккаи мукаррамада кутилмаган воқеа рўй берди...

Ҳаж суронлари ичра, иттифоқо, Чустдан келган Азиз деган бир ҳожини кўриб қолди. Азиз акадан Туркистон ҳақидаги бири-биридан нохуш хабарларни эшитиб дунёси қоронғу бўлди. Во ҳасрато! Икки йил олдин тоғаси Саид Нўъмонхон Тўрадан эшитганлари ҳалво экан. Туркистонда энди болшавой деган бир офат пайдо бўлибди, бу оқ пошшога ҳам дарс бера оладиган учига чиққан каззоб экан. Ҳамма ёқда тўпалон, ит эгасига боқмайдиган бир замон келибди. Диний одамларга, миллиятчиларга, равшан фикр соҳибларига кун йўқ экан. Қатағонга учраганлар кўп эмиш. Шукур, ота-оналари соғсаломат юришибди экан...

- Ҳа, нечоғлик аччиқ бўлса ҳам, бор ҳақиқатни айтмай иложим йўқ, тўрам... Аҳмадхон деган оғангиз, жойлари жаннатда бўлсин, оламдан ўтди... Сизга сабр берсин...— деди маъюс Азиз ака.

- Ие! Қачон? Қачон?.. Аллоҳ раҳматига олган бўлсин...

- беихтиёр қўлларини фотиҳага тортди Саид Маҳмудхон Тўра изтиробда... - Қандай юз берди?

- Аҳмадхонни болшавойлар кўчада ўлдириб кетишибди. Қўлида бир китоб билан ўлиб ётганмиш. Китоб саҳифалари юзига сочилиб ётганмиш. Бир кун шундай қолиб кетибди... Олгани қўйишмабди-да...

Азиз ака жим қолди.

Саид Маҳмудхон Тўра шу ондаёқ акасининг жаҳл устида бир неча китобни йиртиб ташлаганлигини ва ўзининг: “Китобни йиртмангиз! Китоб уради!” деб қичқирганини алам билан эслади. Нега ўшанда шайтоннинг гапига кириб шундай деди? У акасининг ногаҳон ўлимида айби бордай ҳис этди ўзини...

Қаттиқ қайғуга чўмган Саид Маҳмудхон Тўранинг боши қотди... Гарчи тан олгиси келмаса-да, кўнглининг туб-тубида Ватанга йўли беркилганини аён кўриб турарди. Шу дамларда Ватанга бориш — муқаррар фалокатларга юзма-

юз бўлиш, билиб-кўриб туриб ўзни ўтга уриш демакдир. Мадинаи мунавварада қолиш ҳам хавф-хатарларга тўла...

Тезроқ кетиш керак. Кетиш керак... Энди мумкин қадар Ватанга яқинроқ жойга ёндошиб бориши керак. Яқинроқ жойни чамалаб кўрди... Яқинроқ жой — Афғонистон ёки Хўтан, Кошғар бўлиши мумкин. Ўйлаб-ўйлаб, Афғонистонга боришга қарор қилди, у ёғига, худо насиб этса, Ватанга қайтиш ҳам ҳеч гап эмас. Дарёнинг бу четидан туриб қараса, Ватан ерлари кўриниб туради-ку. Амударёдан ошиб ўтса, Туркистонга етди, деган сўз-да...

Шундай хаёллардан кўнгли нурафшон бўлган Саид Маҳмудхон Тўра Хўтанга бораётган бир карвонга қўшилиб, Афғонистонга қараб йўлга чиқди...

ХII. ЎТМИШГА БИРИНЧИ САФАР

Муҳтарам ўқувчим, Саид Маҳмудхон Тўра карвони тоғу тошлар, дашту чўллар, шаҳру қасабалар ошиб Афғонистон сари бораверсин. Сиздан узр сўраб, бир лаҳза диққатингизни бошқа нарсаларга жалб қилмоқчи эдим.

Яна бир мулоҳаза...

Ушбу ўйлар, десангиз, сафар машаққатлари ичида абадий соғинчларга чулғаниб Афғонистонга кетаётган аллома Саид Маҳмудхон Тўра хаёлларидан ҳам кечган бўлса эҳтимол...

Биз у ёғини билмаймиз, у ёғи ёлғиз Аллоҳга аён...

Ватандан жудо бўлишлар, юртдан айрилишлар, муҳожирлик азобини, мусофирлик машаққатини тортишлар халқимизнинг фарзандлари пешонасига битилган азалий қисмат, насибами экан, деган хаёлларга борасан баъзан... Тарихга назар солсак, аجدодларимизнинг турли замонларда гоҳ ўз хоҳиши билан, гоҳ ихтиёрсиз хорижга отланганларини ва қайтишга имкон топа олмай ўша ерларда қолиб кетганларини кўрамыз. Юрт соғинчи, Ватан соғинчи улар учун бамисли бир тумор эдики, таъбир жоиз бўлса, бу тумор уларнинг қалблари устига тақилган эди.

Ватандошларимизнинг хорижга сафар қилишларида турли сабаблар бўлар эди албатта. Ҳаж сафари, илм йўлидаги сафар, дунё кўрмоқ ҳаваси, қувғинга учраш ва ҳоказо. Лекин барчасида ҳам дилда бир орзу — албатта бир кун Ватанга қайтиш орзуси машъалдай ёниб кўнгилларни ёритиб турарди. Барчаси ҳам, хоҳ подшо даражасида бўлсин, хоҳ гадо мартабасида, хоҳ авлиё рутбасида бўлсин, хоҳ дарвиш мақомида, абадий соғинчлар оғушида кунлар санаб яшаганлари асло сир эмас. Сон-саноқсиз аجدодларимизнинг, ватандошларимизнинг айримлари умр пилла-пояларини кузатмоқ бизга, келажак авлодларга ҳам фой-

дадан холи бўлмас, деб ўйлайман. Бу ҳам савоб ишдир, ҳам мароқли бир юмушдир.

“Мозийга қайтиб иш кўриш хайрлик, дейдилар”, деб ёзган эди улуғ ўзбек адиби Абдулла Қодирий (Жулқунбой) “Ўтқан кунлар” номли ўзбеклар турмушидан олиб битилган тарихий романи муқаддимасида... Бу биз учун маслаҳатгина эмас, насиҳат вазифасини ҳам адо этади.

Мусофирлик машаққатларини тортган улуғ ватандошларимиздан бири Муҳаммад ал-Хоразмийдир...

...Муҳаммад ал-Хоразмий.

783 милодий йилда Хоразм заминида Ҳейвақ(Хива)да туғилган буюк бобомиз ал-Хоразмий номини улкан фахру ифтихор билан тилга олмай илож йўқ.

Аллома ёшлигиданоқ илму фанга ошиқу шайдо бўлиб Ватанидан олисларга йўл олди. Бешиқдан қабргача илм ол, деган нақл худди ал-Хоразмий шаънига айтилгандай эди. У даставвал илм излаш йўлида Самарқанд ва Бухороларга албатта борган деб тахмин қилиш мумкин. Чунки бу шаҳарлар милодий саккизинчи аср охири тўққизинчи аср бошларида Туркистонда илм марказларидан ҳисобланарди. Илм йўллари уни Марви Шоҳижаҳонга етаклади. Марвдан халифа ал-Маъмун ҳомийлигида Бағдодга кўчиб ўтди ва дунёга машҳур “Байт ул-ҳикма”га мутасадди этиб тайинланди. Бу ерда туркистонлик, хуросонлик, ироқлик ва эронлик олимлар тўпланишган эди.

Худди шу ерда яна бир ватандошимиз Аҳмад ал-Фарғоний ҳам ўзининг дунёга машҳур бўлиб кетган асарларини қоғозга туширди, кашфиётлар қилди. Ал-Фарғоний олтин водийнинг Кубо (Кува) қишлоғида 797 йилда туғилган, сўнг Самарқанд ва Бухорода бўлиб (бу тахмин ҳам, менимча, ўринли, чунки, йўл барибир юқоридаги шаҳарлар орқали ўтади) Марвга боради, сўнг Бағдод шаҳрида “Байт ул-ҳикма”да фаолият кўргизади.

Ҳар икки улуғ ватандошимиз бу ерда билимнинг юксак мақомларига эришдилар, шу ерлардан шуҳратлари оламга таралди. Ал-Хоразмий ўзининг машҳур рисоласини ёзди, шу билан жаҳонда алгебра фанига асос солди; “алгебра” сўзи ушбу рисола номидан олинган. Рисоланинг тўлиқ номи — “Ал-жабр вал-муқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб”дир. Бу жаҳон фанида том маънода бурилиш пайдо қилган асардир. Риезиётда ҳар қандай узлуксиз ҳисоблаш жараёнини англатадиган сўзни бугун “алгоритм” дейилади. Бу ал-Хоразмий номининг лотинлаштирилган шаклидан келиб чиққан. Алгоритм — ҳозирда кибернетика ва математиканинг асосий тушунчаларидан бирига айланди. Ажабки, исмининг ёлғиз ўзи бутун бир мураккаб математик жараёнини англатса, рисоласи номидан олинган сўз билан бутун бошли бир фан аталса!.. Албатта, бу фақат даҳоларнинггина насибасидир.

Алломанинг “Зиж” асари ўша замоннинг энг муҳим астрономик масалаларидан баҳс юритади. У алломаларимиз орасида биринчи бўлиб илми нужум муаммоларига диққатни қаратиб ушбу китобини битди...

Шу палла беихтиёр буюк мунажжим Мирзо Улуғбек ёдинга тушади. Олимнинг оламшумул кашфиёт даражасига кўтарилган “Зижи жадиди Кўрагоний” китобини варақларкан, ҳаёлан ўн бешинчи аср мўъжизаси бўлган улкан расадхонада кезиб, ўйларга ботганингни билмай қоласан. Ажаб, илми нужумга қаттиқ меҳру муҳаббат ўти Мирзо Улуғбекка қайдан ёпишди экан? Бошқа бирон ердан дайди бир учкун келиб кўнглига олов солдимикин?.. Йўқ, илми нужумга, умуман билимга ташналик, иштиёғу интилиш Туркистонзамин фарзандларида азалдан бор, уларнинг қони ўша ташналик ила тепади. Ҳа, бу оққан ариқ, оққан ариққа албатта сув келади...

Ростдан ҳам, билимга, хусусан, илми нужумга бўлган муҳаббат Она-Ватанимнинг аллома ўғилларида анъанага айланиб қолган нарса. Бошқача айтганда, илми нужум ўзимиздан чиққан, “қўлбола”, уни бемалол миллий фан деса бўлади. Ҳа, илми нужум — ўзбекларнинг миллий фани! Бунга Муҳаммад ал-Хоразмий асос солди, “Зиж”

китоби билан фанимизда илми нужум тарихини бошлаб берди, анъанага айлантирди.

Аҳмад ал-Фарғоний “Самовий ҳаракатлар ва умумий илми нужум” китобида бу анъанани давом этдирди, ал-Хоразмий “Зиж”ининг назарий томонларини асослашга қаратилган китоб ёзди...

Бу ҳақда яна бир улуғ бобомиз Абу Райҳон Беруний маълумот берган эди. Дарвоқе, Берунийнинг ўзи ҳам ушбу муҳаббат алангасида ёнганлардандир. У ал-Хоразмий ва ал-Фарғонийлар изидан бориб, “Геодезия” номли астрономик-географик асар яратди, айниқса, илми нужумга бағишланган “Маъсуд қонуни” китобини завқ-шавқ билан иншо қилди.

Муҳаммад ал-Хоразмий — Аҳмад ал-Фарғоний — Абу Райҳон Беруний — ... Боболарнинг битган дурдоналарини бир ипга тизганда, ал-Хоразмийдан то Мирзо Улуғбеккача, кейин Али Қушчигача бир нодир шода дур пайдо бўладики, бу халқимизнинг маънавият хазинасини беқиёс безаб, гўзал қилиб туради.

Ҳа, Мирзо Улуғбек кашфиёти тақир ерда пайдо бўлмаган экан. Чунки бу Туркистон тупроғи, Ватан тупроғи тақир ер эмас, бу қуруқ ёғочни суқиб қўйсанг кўкартира оладиган олтин тупроқдир.

Ал-Хоразмий яна “Сурат ул-арз” (Ернинг сурати) номли географик асар яратди. Бу ҳам алломанинг бошқа асарлари каби ёлғиз фанимиз тарихидагина эмас, балки бутун ислом маданияти тарихида ҳам география бўйича ёзилган биринчи асар эди. Унда ер юзидаги тоғу денгизлар, дарёлару ороллар, шаҳарлар номлари келтирилган. Олимларимизнинг тадқиқотларига кўра, китобда 2402 та географик жой ҳақида маълумотлар жамланган.

Маълумки, Ер юзини иқлимлаштириш муаммолари қадимдан олимлар олдида кўндаланг бўлиб келган. Бу билан кўп машҳур олимлар шуғулланганлар. Масалан, юнон олими Гиппарх Заминни ўн икки иқлимга бўлган эди, Птолемей эса Замин саккиз иқлимдан иборат, деб ҳисоблади. Ал-Хоразмий фанда биринчи бўлиб, иқлимлар наза-

риясига қатъий амал қилиш кераклигини кўрсатди ва рубъи маскунни етти иқлимга ажратиб чиқди. Машхур “етти иқлим” ибораси ва тушунчаси, демак, Муҳаммад ал-Хоразмий номи билан боғлиқдир...

Фахру ифтихор туйғуларига берилиб шу сатрларни ёзгану, ҳаёлимда бошқа нарса, тасаввур намоён бўлмоқда. Мақсадим бошқачароқ ўзи: мана, халифаликнинг пойтахти Бағдод шаҳри... Муҳташам “Байт ул-ҳикма” кошонаси...

Шам ёруғида узун тун-кечада илҳом селига ғарқ Хоразмий “Сурат ул-арз” китобини битмоқда, шаҳарлару тоғлар, дарёлару денгизлар, ўлка-ю музофотларни иқлимларга жойлаштириб чиқмоқда... Тасаввур уфқи бепоён, ҳаёл дунё узра чарх уради, қўним нима билмайди. Беш иқлимни жойлаштириб бўлди, навбат олтинчи иқлимга келди. Аллома иқлим белгилашни одатдагидек кунчиқишдан бошлади. Дарёлар, саҳролар, шаҳарлар... Дарисоқий, Навокат, Хоразм, Бардаъа, Дарбанд, Илион, Кўстантинийя, Буюк Румия, Ал-Андалус... Ҳа, олтинчи иқлим чизиги Хоразмдан ўтади... Эҳ, “Хоразм” сўзини ёзаётганда бутун аъзои баданига тушган титроқдан алломанинг улкан қалби қандай аҳволга дучор бўлди экан? Юмушлар билан бўлиб неча марта она юртга бораман деб, бора олмай, юрт тинчлигини, дўстлар, қариндош-уруғлар сиҳат-саломатлигини Бағдодга тушиб ўтадиган ҳожилардангина сўраш ила чекланиб қолганидан алам тортмадимми экан?... Кўз олдидан она шаҳри Хейвақ манзаралари, дарахтлар салқинига кўмилган кўчалар, тангадай ҳам офтобни ерга туширмайдиган азамат гужумлар бир-бир ўтмадимми экан? Ёзувчизувларини бироз тўхтатиб, ҳордиқ олганда, қизғин илмий мубоҳасалардан толиқиб уйига қайтганда, ўзи билан ўзи танҳо юзма-юз бўлганда, ёлғиз қолмасин деб, уни туш-тушдан ўраб олган номсиз, исмсиз бир нимарсалар абадий соғинчлар эмасмикин? Соғинчлар ёлғизликни ёқтирадилар, одатда...

Биз у ёғини билмаймиз, у ёғи ёлғиз Аллоҳга аён...

...Аҳмад ал-Фарғоний.

Аҳмад ал-Фарғоний Ватандан жуда ҳам олис бўлган Мисрда, Қоҳира ёнидаги Фустат шаҳрида ақлу заковат кучи билан катта кашфиёт намойиш этди: Нил дарёсининг сатҳини ўлчай оладиган бир асбоб ясади. Унинг номи нилометр деб аталди. Илмий-техник ва меъморий жиҳатдан ғоят улуғвор бу қурилманинг ҳозиргача сақланиб қолганлиги диққатга сазовор ҳодисадир. У Нил дарёсининг Сайёлат ул-род мавзеида жойлашган. Бунгача аллома бугунги кунда жаҳоннинг турли кутубхоналарида сақланаётган нодир китобларини — “Устурлоб ясаш китоби”, “Ал-Фарғоний жадваллари”, “Етти иқлимни ҳисоблаш китоби”, “Қуёш соатини ясаш китоби” ва бошқалар — ёзиб бўлган эди.

Ўзбекистон озодликка эришгандан сўнг аллома меросини атрофлича ва жиддий ўрганишга киришилди. Олимларимизнинг гувоҳлик беришларича, ҳали ал-Фарғоний асарларининг кўпчилиги илмий ўрганилмаган ва етук тадқиқотчиларини кутмоқда.

Тасаввур қилайлик: ал-Фарғоний, мана, кўп изланиш ва заҳматлардан сўнг, ниҳоят, Нил дарёси сатҳини ўлчай оладиган нилометрни тахт қилди...

Бу чиндан ҳам катта воқеа эди.

Мисрдаги тулунийлар сулоласи ҳукмдори Аҳмад ибн Тулун вазири аъзами подшо номидан қутлагани келди, томоша қилишга ишқибоз сарой аъёнларидан кўп кишилар ҳам улкан дарё бўйида ҳозир бўлдилар.

Ҳамманинг кўзларида ҳайрат ёлқинлари жилваланади, бемисл мўъжизани тезроқ кўриш иштиёғи юракларни ҳап-риқтиради...

Маҳобатли дарё ҳам ушбу мўъжизани асрлардан бери интиқ бўлиб кутаётганидан ва ниҳоят, шу кунларга етишганидан мамнун жилмайиш ила боқади...

Шу палла дарёи Нилнинг жимир-жимир қилган сувларига термулиб турган Аҳмад ал-Фарғоний кўнглидан нималар кечди экан?... Бир лаҳза она водийнинг қоқ ўртасидан кесиб ўтадиган Яксарт (Сирдарё)ни эсламадими экан? Сирдарёнинг ҳам сатҳини ўлчаш учун ҳозир ўзи ясаган нилометрдек(балки унинг номи сирометр бўларди) бир асбоб зарурлигини дилида туймадими экан? Сирдарёдан чап томонда Туркистон тизмалари этакларида, балки ундан ҳам қуйироқда, ям-яшил дарахтзорлар ичида ястаниб ётган она қишлоғи Кубони кўз олдига келтирмадими экан?..

...Ҳов ана! Кубонинг катта кўчасида иштони ҳам йўқ уч яшар бир болақай офтоб нурида қўпчиб ётган иссиқ тупроқда оёғи куя-куя югуриб бормоқда... Ўша, илм деб, дунё сирларининг тубига етаман деб, дунёнинг у чеккасига кетиб қолган ва қайтишнинг иложини топа олмаган Аҳмаднинг болалиги эмасмикин?... Шу палла ўзини қаёққа қўйишни билмай қалапатра бўлиб ўраб келган афсус аралаш исмсиз туйгулар Нилнинг жилвакор мавжларига тикилиб турган Аҳмад ал-Фарғонийнинг кўзларидан бир томчи ёшни ситиб чиқарди. Ўша бир томчи ёш — Она Ватан соғинчи — абадий соғинчлар эмасмикин?..

Биз у ёғини билмаймиз, у ёғи ёлғиз Аллоҳга аён...

...Абу Наср ал-Форобий.

Шарқда “муаллими ас-соний” номи билан машҳур бўлган буюк боболаримиздан яна бири Абу Наср ал-Форобийдир. Унинг тақдири ҳам бизнинг мавзуимиз доирасига кирганлиги учун бироз тўхтаб ўтмоқ жоиз кўринади. Дарвоқе, бир неча йиллар аввал “Сарбадорлар” тарихий дилгиямда улуг муаллим сиймосини чизишга ҳаракат қилган эдим. Романнинг бош қаҳрамони Самарқанддаги Наддофлар маҳалласининг оқсоқоли Абу Бакр Калавий — сарбадорлар сардори, ал-Форобийни ўзининг ғойибона устози

деб билади ва унинг асарларини синчиклаб ўрганади. Яхшиси, шу романдан ал-Форобий билан боглик кичик парча келтиришни лозим топаман.

“...Абу Бакр Калавийнинг хаёли узоқларга кетди. У ҳаёти-ни сарбадорлар эътиқоди билан боғлагандан бери, ана шу инқилобий хуруж, унинг тарих майдонидаги дадил қадамларини неча-неча бор ақл тарозисидан ўтказди. Ҳаёлларининг бир учи Абу Наср ал-Форобийга бориб улангандан кейин олам яна ҳам кенгайиб кетгандай туюлди.

Чорак асрдирки, ал-Форобий хусусида илк бор ўша Боштин масжидида шайх Ҳасан Журийдан эшитган Абу Бакр Калавий файласуф асарларини ўқиб, ўзининг кўнгил дардларига даво топгандай бўлади. Буюк ватандоши Абу Наср ал-Форобий беш юз йиллар муқаддам, инсон қандай яшамоғи керак, у қандай жамоада истиқомат қилсин, у қандай жамоа бўлмоғи лозим, каби масалалар билан қизиққанди, энди эса бу ёруғ ташвишларни елкасида даст кўтариб асрлар қаъридан унга кўмак қўлини чўзмакда. Наддофлар маҳалласининг оқсоқоли ал-Форобийнинг бир замонлар Шош, Бухоро қатори, шу она Самарқанд тупроғида ҳам яшаб таҳсил олганини китоблардан ўқиб билди, бу нарса уларни хийла яқинлаштирди. Она Самарқанд тасаввурларда буюк ватандош билан учраштирди-ю муаллими соний Абу Бакр Калавий учун бамисли қиблагоҳу маслаҳатгўйга айланди. У улуг бобокалонга, Сайхун бўйидаги Фороб қишлоғида туркий қорлуқ қабиласидан бўлган оилада ҳижрий икки юз олтмишинчи йилда (милодий 873 йил) дунёга келиб, беқиёс идроки-ю билими, саъю саботи, низоми-ю интизоми билан дунёга ҳайратлар солган инсонга таъзим қилади, ўзини дўсту биродар тутганидан шавқиб туйғуларга тўлади...

Абу Бакр Калавий нохуш кайфиятларга дучор бўлганда, одатда, муаллими соний рисоаларини титкилаб кўнгилга таскин топарди. Ҳозир ҳам шундай қилди. Кейинги кунларда “Ал-сиёсат ал-мадания” — шаҳарни бошқариш ҳақидаги рисола, бахт-саодатга эришув йўллари тўғри-

сидаги “Рисола фи-т-танбиҳ ала асбоб ас-саодат” китоби-ни ўқиб бўлди. Бугун навбат уни энг қизиқтирган китобга етди: “Китоб ул ало аҳл-ал-мадинат ал-фозила” — фозил шаҳар кишиларининг қарашлари... Абу Бакр Калавий шам ёруғида китобни оҳиста варақлай бошлади. Бошлади-ю, тасаввурнинг беқиёс кучи, ҳаёлнинг шиддатли дулдулида уни олис-олисларга, улуғ муаллим қошига олиб кетди...

...Абу Бакр Калавий миноралари юксак, муҳташам би-нолари савлат тўккан катта шаҳарга кириб борар экан, рўпа-радан тутун кўтариб келаётган йигитдан туркийда: “Бу қайси шаҳар?” — деб сўради. Ҳалиги йигит сурёний тилида нима-дир деди. Абу Бакр Калавий тушунмади, такрор — бу сафар араб тилида гапирди. “Бу ер Димишқ!” — деб жавоб қилди йигит. Суҳбат шундоқ шаҳарга кираверишда, катта боғнинг ёнида рўй бермоқда эди.

- Мен мусофирмен, Самарқанддан келмакдамен... — Абу Бакр Калавий йигитга тикилди. — Шу шаҳарда ватандошим бордир, менинг устозим... Балки, билурсиз?

- Кимдир ул киши? Мен этикдўзмен, кўп ичида юра-мен, билсам мумкин, - мусофирга илтифот кўргизди йигит.

- Муаллими соний, Абу Наср ал-Форобий... Туркистон-дан...

- О... ким билмайди дейсиз бу улуғ зотни! — қулфи дили очилиб кетди этикдўз йигитнинг. — Ул зотнинг кичикфеъ-лиги, камтаринлиги, тортинчоқлиги ҳаммани лол қолди-ради. Оламга машҳур аллома эканликларига қарамай фақи-рона кун кечирадурлар. Халаб ҳокими Сайфуддавла алло-мани саройга чорлаб, ўша ерда истиқомат қилишга даъват этибдур. Аммо муаллим кўнмабдур. Ҳоким хазинани очди-риб, истаганча бойликдан олингиз, деб фармон қилибдур. Ул зот, кунига тўрт дирҳамдан танга тилабдур, холос...

- Муаллими соний қаерда истиқомат айлайдилар?..

- Мана шу ерда, - деди йигит ўнг томонда ястанган катта боғни кўрсатиб. — Шу боққа боғбонлик қиладилар. Ўзлари ким бўладилар?

- Мен шогирдлари бўламен, Абу Бакр Калавий Увайс...

Богнинг дарвозасига етдилар. Ичкаридан тўкин-чочин ёзнинг ҳимматли нафаси тегиб қизарган олмалар, болга тўлган шафтолилар, шира боғлаган нашватилар кўзга ташланарди. Боғ Сайфуддавллага қарашли эди.

- Пирим, ҳо, пирим! — дея чақира бошлади йигит. — Мен келдим!

Абу Бакр Калавий сабрсизлик билан дарвоза тирқишидан ичкарига қаради. Лоҳавла вала қуввата! Неча-неча йиллардан бери бир кўришга интиқ бўлган зот, оламга машҳур аллома, улуг ватандош Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ўзлуғ ибн Тархон ал-Фаробий ат-Туркий келарди! Эғнида туркча оқ ятак-лозим, бошда оҳори кетиб қолган дўппи, манглайи Фарғона деҳқонларидай дурра билан танғилган, оёғига эса ҳеч нарса киймаган... Ўрта бўйли муаллими сонийнинг ёшини олтмиш беш-етмишларда чамаласа бўларди.

Шу пайт дарвоза зулфини шарақлаб тушди-да, икки юзи кип-қизил, оппоқ соқолли питрак чол намоён бўлди.

- Меҳмон бошлаб келдим бу сафар, пирим! — мақтанди этикдўз йигит дарвозадан кираркан. — Юртингиздан, Самарқанддан...

- Ассалому алейкум, муаллим! — Абу Бакр Калавий кўксига қўл қўйиб таъзим қилди. — Она юртингиздан дуои салом олиб келдим. Самарқанду Бухоро, Шошу Фарғона салом йўллаб қолди...

- Оҳ, она тил, киндик қони тўкилган тупроқнинг саси! Сен қанчалар буюксену нечоғлик тансиқ! Жарангинг жонга шифо, дарагинг дардга дармон! Хуш келибсен азиз юртингнинг ўғлони, кел!

Ал-Фаробий қучоқ очиб Абу Бакр Калавийни қаттиқ бағрига босди, катта кўзларида нам айланди.

- Мен Абу Бакр Калавий Увайс...

- Увайс? Яъни, шогирд?

- Ҳа, ҳа, шогирд. Мен олис замонлардан келдим, сизни зиёрат этмак мақсудим эрди...

- Аллоҳга шукрким, шундоқ кунларга ҳам нафас етди, мени излагувчилар ҳам топилиб қолди, қуллуқ, қуллуқ!

Қани, тойчоқ, - деди этикдўз йигитга қараб ал-Форобий.
— Кулбани оч, меҳмон атои худо деганлар!

Улар ораста боғнинг ўнг томонида жойлашган кичкина уй сари йўналдилар. Йигит уй олдидаги сўрига жой ҳозирлади. Сўрига ўтириб фотиҳа қилдилар.

- Мен Бағдодда яшаган вақтимда, тойчоқ, бир рисола бошлаб эрдим, аш-шукрилиллаҳ, ўша рисола бугун ниҳоясига еткурдим...

- Қандоқ рисола экан? — қизиқди Абу Бакр Калавий.

- Фозил шаҳар кишилари қарашлари ҳақида китобдир.

“Китоб ул ало аҳл ал-мадинат ал-фозила” деб номладим уни. Рисолани араб лисонида туздум...

- Муаллим! Нечун рисола она тилимизда битмадингиз, балки араб тилида жамол кўргиздингиз?

Муаллим чуқур хўрсиниб қўйди:

- Нозик жойдан олдингиз, қулун... Замон тақозоси-ю фалакнинг гардиши билан маълум бир даврда айрим тил зиммасига катта вазифалар юклатиладир. Санскрит тили шундоқ эди, юнон тили, чинмочин тили, сўнгра лотин шундоқ ҳолни бошдан кечирди, башар камоли учун хизмат этди. Мазкур тиллар баридан тутгонларнинг дастлари узун бўлди, назарлари ўткир. Бизнинг замонимизда араб лисони ана шундоқ нуфузга минмакда, Арабу Ажамда уни билгичлар сафи қуюқлашмакда. Мен олам ҳақидаги ўйларимни туркий қалбимда пишитдим, вале араб тилида баён этдим, илло қалбимнинг ўртанишлари юртимнинг пучмоқларида қолиб кетмасин, балки башариятга пешвоз чиқиб борсун, дедим. Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний Ҳосиб каби устодларнинг ҳам, англашимча, бири Хоразмни ташлаб, бири Фарғонани тарк этиб жаҳонгашга бўлиб юришларида андоқ олий мақсад мужассамдур. Агар она тилимизда ижод этсак, Мовароуннаҳрдан четга чиқмагимиз неча йиллар — балки юз йиллар — кейинга сурилармиди... Баски, Хоразм ила Фарғона фарзандлари туфайли номлари дунёга дoston бўлди. Улар замонга боқиб, она тупроқни улуғламоқ учун йироқларда унинг шаънини тафаккур дурдоналари билан безадилар, ақлу заковатнинг шиддатли кучини тизгин-

лаб, Ватан шарафини мангуликка еткурдилар. Мен ҳам уларнинг шоғирдимиен, етмиш тилни ўргандим, ҳар бир тилда рисолалар битмагим мумкин эди. Мен араб тилида қалам сурмакни лозим кўрдим. Она тилимда ижод этмаганимни кечирмак мушкул эса-да, келажак авлодлардан умидим борки, улар оқилу доно бўлурлар, фақирнинг тутумини фаҳмлай олурлар...”

Абу Наср ал-Форобий, олимларимизнинг фикрларига қараганда, етмиш етти йил умр кўрган ва Дамашқдаги Боб ас-сағир қабристонига дафн этилган. Алломанинг бир юз олтимишдан ортиқ китоб битгани айтилади. Фалсафа ва унинг таҳ-батаҳ шуъбалари, қонуниятлари, билишнинг босқичлари, мантиқ муаммолари, табиий фанлар хусусиятлари, модда ва унинг хоссалари, тилшунослик, шеърят, ахлоқ, тарбия, фикҳ, давлатшунослик — булар ал-Форобий илмий оламини бежаб турган мавзулардир. Уларнинг ҳар бири бўйича аллома неча-неча китоблар ёзди. Инсонни бахтли қилиш ҳақида, бахт-саодатга эришув йўллари ҳақида кўп мушоҳадалар юритди, бу ҳақда рисолалар битди... Лекин ўзини бахтли инсонман, дея олармиди экан? Тўғри, у буюк олим эди, ҳаётлигидаёқ номи дунёга таралганди. Аммо буюклик мартабаси инсонни чинакам бахтли, дейиш учун етарлимикин, кифоя қилармикин? Ватандан узоқда яшаган ҳар бир одам қалбида кемтик ери бўлади ахир, бу — Ватан соғинчи... Инсон, менимча, ўзини тўлақонли бахтлиман дейиши учун, даражаи камолга етишидан ташқари, она тупроқда яшаши, она тупроқ меҳридан баҳраманд бўлиши, она тупроққа ўзини фидо қила олиши керак... Бунга каминанинг фикри ожизи сифатида қаралиши лозим, албатта.

Қизиқ, инсон фаолиятининг барча соҳаларини, саъжия ва сезгиларини теран ўрганган Абу Наср ал-Форобий ана шу юрт соғинчи сингари нозик аламли туйғуни қандай бошдан кечирган экан? Юртдан олисда, соғинчлар, абадий соғинчларнинг мунтазам дардли зарбаларига қандай дош бера олган экан?..

Биз у ёғини билмаймиз, у ёғи ёлғиз Аллоҳга аён...

...Муҳаммад ал-Бухорий.

Кутилмаганда Имом ал-Бухорий ҳазратлари ёдимга тушди...

Ҳақли равишда “ҳадис илмида амир ал-мўминийн” ун-вонига сазовор бўлган буюк ватандошимиз Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (милодий 810-870 йиллар) ҳаёти ҳам асосан бегона элларда, мусофирчиликларда кечди. Алломанинг ёзган китобларига қараб, илм йўлидаги шаҳду шижоатига боқиб, унинг ҳам ладунний улумдан бебаҳра эмаслигини, Аллоҳ таоло ўзининг суюкли бандасига бемисл ақлу заковат, зеҳну идрок, илму маърифатга чексиз муҳаббат ато этганлигини кўрамиз. Ўн олти ёшлигида онаси ва акаси ҳамроҳлигида Маккатул мукаррама билан Мадина-тул мунавварани зиёрат этди. Болалигиданоқ илму фанга катта қизиқиш билан қараган ал-Бухорий ҳадис илмига алоҳида меҳр қўйганди. Бу меҳр алангаси бутун умри давомида унинг улкан қалбида ловуллаб ёниб турди, кучайса кучайдики, асло пасаймади. Шамол тин олса олди, у лаҳза тин билмади, иши-амали билимини оширмоқ, янги-янги ҳадисларни жамламоқ ва оққа кўчирмоқ бўлди.

У зиммасига тақдири азалдан қандай қутлуг вазифа юклатилганини яхши биларди. Шу ваздан бўлса керак, олти йил Ҳижозда яшаганида ҳам, Куфа, Миср, Дамашқ, Бағдод шаҳарларида оз-оз муддат истиқомат қилганида ҳам, ҳамма ерда бетиним ислом маданиятида муҳташам бир қаср дегулик “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” номли тўрт жилдлик шоҳ китобини бунёдга келтириш, асил ҳадисларни синчиклаб сохта ҳадислардан ажратиб олиш, уларни яхши билгувчиларга учрашиб қайта-қайта таҳлил-текширувдан ўтказиш, саҳиҳлиги аниқлангандан кейингина китобга киритиш билан шуғулланди.

Агар унинг ҳаммаси бўлиб олти юз мингга яқин ҳадис тўплаганлиги ва ушбу китобга улардан бор-йўғи етти минг етти юз йигирма бештаси саралаб олинганлиги, шунингдек, ҳар бир ҳадис, юқорида айтилганидек, узоқ текши-

ришлардан сўнггина китобга киритилганлиги назарда тутилса, у ҳолда алломанинг чеккан заҳматлари тоғдек улуғворлиги аён бўлади. Кечалари шамда, шам йўқлигида ойнанинг нурида ижод қилишга ўрганган аллома ана шундай қабътий интизом соҳиби эди.

Қанчалар ибратга сазовор шижоат!

Имом ал-Бухорийни ҳамма жойда ҳурмат қилардилар, қайси шаҳарга борса ундан сабоқ беришни ўтинардилар. Ўзларининг гувоҳлик беришларича, Басрага тўрт марта, Месопотамия, Миср, Шомга икки мартадан борганлар, Бағдод билан Куфа шаҳарларига эса неча марта борганларининг саноғи йўқ... Сафарлар қилиб юриб турли шаҳарларда садоқатли шогирдлар ҳам орттирди.

Аллома эллик уч ёшга кирганида Нишопурга келди ва Нишопур мадрасасида илми ҳадисдан дарс бера бошлади. Нишопур ҳам шу пайтлар илму маданият нуқтаи назаридан нуфузи ортиб бораётган шаҳарлар сирасига кирарди. Бу ерда ал-Бухорий беш йил яшади. У таниқли олимлар билан мунозараларда иштирок этар, атрофидан илмга ташна шогирдлар аримасди...

Бу паллага келиб ал-Бухорий ўзининг йигирмага яқин асосий асарларини қоғозга тушириб улгурганди. Нишопурда тинч ва хотиржам ҳаёт кечириб, асарларини ёзиб, шогирдларга сабоқлар бериб, ҳурмат-иззатлари юксак мақомда бўлган бир пайтда, кунлардан бир кун аллома Нишопур аҳлини ҳайратда қолдириб, эллик саккиз ёшида шартта Ватанга қайтишга қарор қилди...

Ислом динининг қуввати бўлган Бухоро доғруғи узоқлардан эшитилиб турган донгли фарзандини хушнудлик билан кутиб олди. Одамлар уни зиёрат этишга келишар, Макка, Мадина ва Бағдод сингари табаррук шаҳарларда яшаб, дунё кўриб келган аллома суҳбатидан баҳраманд

бўлишга ошиқишарди. Худди Нишопурдагидек уламолар билан мубоҳасалар, шогирдлар билан сабоқлар изга тушди.

Ал-Бухорий Ватанига қайтганидан, мусофирчилик кунлари ортида қолганидан, еру дўстлар, хешу ақраболар дийдорига етишганидан кўнглида мамнунлик ҳиссини туярди. Ҳазил эмас, юртдан чиқиб кетганига қирқ уч йил бўлибди-я!

Шундай маъсуд кунларнинг бирида Бухоро амири Холид ибн Аҳмад аз-Зухайлийнинг ҳудайчиси “ҳе” йўқ, “бе” йўқ, тап тортмай ал-Бухорий уйига кириб келди:

- Амир уз-замон фармон қилдилар: дарҳол мўътабар даргоҳга, ҳузурларига бориб “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китобингизни амир уз-замон Холид ибн Аҳмад аз-Зухайлий ҳазрати олийларига ўзингиз ўқиб берар экансиз! Сизни саройга олиб кетгани келдим...

Муҳаддислар султони бундай андишасизларча муносабатдан ғалати бўлиб кетди. Ҳали бу Бухоро амири экан-ку, ҳатто Бағдод халифасининг ўзи ҳам унга шундай талаб билан мурожаат этган эмас... Ўз ҳурматини билмаган, деб шуни айтсалар керак. Амирнинг писандасизлик ва калондимоғлигидан иззат-нафси қаттиқ лат еган аллома, шайтонга ҳай берди-ю, ҳудайчига босиқ жавоб қилди:

- Кимга илм даркор бўлса, ўзи излаб топғони мақбулдур. Мен ҳеч қачон илмни топтаб, хор этиб, ҳокимлар қошига олиб борғон эмасмен! Сўзларимни амирга еткурингиз! Лекин мен илмни асло кимсадан қизганмаймен ва уни шогирдларга тарқатишдан тўхтамаймен, илло Аллоҳ бандасини охиратда ўзи кечиргай!..

Бухоро ҳокими амир Холид ибн Аҳмад аз-Зухайлий алломанинг кескин жавобидан қаттиқ дарғазаб бўлди. Алломани итоатсизликда айблаб, “Ал-Бухорий тезда шаҳарни тарк этсун!” деган фармон чиқарди. Фармон ал-Бухорий кўнглига нечоғлик ботганини англаш мушкул эмасди.

Во дариғ!.. Неча-неча йиллар мусофирчиликда юриб, ошиқиб энди Ватанимга келдим деганда, келиб улгурмай юртдан бадарға бўлса!? Ўзга элларда ҳурмати сарбаланд

алломанинг ўз юртида қадр-қиммати шунчами? Бу қандай бедодлиқ бўлди?..

Чексиз изтироблар, ўкинчлар ичида қолган Имом ал-Бухорий Самарқандга қараб йўлга чиқди. Йўлда бироз ҳордиқ учун Самарқанддан унча узоқ бўлмаган Хартанг қишлоғида қариндош-уруғларникида тўхтади. Бўлиб ўтган воқеалар келтириб чиқарган руҳий азоблар, асабларнинг қақшашлари оқибатида аллома оғир касалликка чалиниб қолди. Табибларнинг муолажалари иш бермагач, дард зўрайиб, ал-Бухорий милодий 870 йил 1 сентябр куни оламдан кўз юмди.

Ўйланиб қоласан киши...

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий узоқ йиллар хорижда яшади, илм излади, шон-шухрат чўққиларига чиқди. “Саҳиҳ ал-Бухорий” бугун ислом оламида “Қуръони карим”дан сўнг иккинчи муқаддас китоб ҳисобланади. Ҳижозда ҳам, Миср, Месопотамияда ҳам, Басра-ю Бағдодда ҳам, Нишопур, Куфа ва бошқа шаҳарларда ҳам алломанинг ташрифини интиқлик билан кутардилар, мунозараларга, анжуманларга ҳурмат билан таклиф этардилар. Ал-Бухорийга диққат-эътибор юксак мақомда, олий даражада эди.

Ажабо, буларнинг баридан воз кечиб она юртига қайтишга буюк бобомизни нима мажбур қилди экан?

Қандай зарурат уни ушмундоқ жасоратга ундади экан? Шундай жасоратнинг келиб чиқиш сабабларини нималардан излашимиз керак экан?..

Бу, шубҳасиз, унсиз соғинчлар, абадий соғинчлар ҳимматидандир!

Бу, шубҳасиз, она-Ватан меҳри-муҳаббати қудратидандир!

Шу тупроқда таваллуд топдим,

Шу тупроқ учун яшадим,

Ҳоким ҳам шу тупроқда қолгувсидир, -

Дея аҳду паймон қилган Улуғ фарзанднинг -

Юрт олдидаги,

Халқ олдидаги,

Ҳақ олдидаги, тавба-тазаррусидандир!

Йўқ, йўқ, таъзим-эҳтиромидандир!..

...Абу Исо ат-Термизий.

Яна бошқа бир улуғ бобомиз Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий — ул зот милодий 824 йилда таваллуд топганлар — кўп илмлар қатори асосан ҳадис илмига қизиққанидан ва бу билимини тинимсиз ошириб бориш заруратидан хорижий элларга йўл олди. Тўққизинчи асрда ислом дунёсида машҳур бўлган илмий марказларга айланган йирик шаҳарларда замонасининг етук олимлари билан мулоқотлар олиб борди, билимдонлар суҳбатларида иштирок этди. Қаерда бўлмасин, сафардами, меҳмондами, сабоқдами, мунозарадами, янги эшитган ҳадисларини дарров қоғозга туширди, хотира қатларида сақлади. У Хуросон ва Ироқнинг кўп шаҳарларида бир муддат-бир муддат истиқомат қилди, Исфаҳон, Макка ва Мадина шаҳарларида муқим яшади. Нишопурдалик вақтида устози Имом ал-Бухорий билан дийдорлашувга муяссар бўлди. Ат-Термизий ўз асарлари учун кўп янги фикр-мулоҳазаларни, маълумотларни устози билан бўлган суҳбатлардан олганлигини таъкидлайди. Ал-Бухорий ҳам шогирди салоҳиятини тан олиб юксак қадрларди. Буюк муҳаддиснинг бу ҳақда айтган қуйидаги сўзлари илм аҳли аро машҳурдир: “Сендан кўрган фойдам, - дебди ал-Бухорий ат-Термизийга, - сен мендан кўрган фойдангдан ортиқроқдир.” Устоз билан шогирд ва сафдош ўртасидаги муносабатни — юксак инсонийликни, олийҳимматлиликни, камтарликни, синиқликни, мурувватпешаликни бундан ҳам яхшироқ ифода қилиб бўлмаса керак.

Имом ат-Термизий кўп асарлар ёзди ва бу асарлар жаҳон маданияти хазинасини безаб турибди. “Аш-шамойил ан-набавийа” асари Муҳаммад алайҳиссалом ҳаётига ба-

ғишланган. Алломанинг умр мазмунига айланган китоби, албатта, ҳадислар тўплами бўлган “Сунан ат-Термизий” ҳисобланади. Буюк бобомиз мероси бўйича илмий изла-нишларни амалга оширган олимларимизнинг гувоҳлик бе-ришларича, ислом оламида кўзга кўринган эътиборли му-ҳаддислар, султони уламолар жам бўлишиб, энг аниқ маъ-лумотлар, манбаларга асосланиб, олтита ишончли ҳадис-лар тўпламини сайлаб олганлар. Ана шу табарруқ “олти”-нинг бири “Сунан ат-Термизий” бўлади, бу китоб ат-Тер-мизийни машҳур муҳаддислар сафига етаклади.

Ватандошимиз жуда кўп шогирдларга устозлик қилган. Улар ичида хорижий эллар вакиллари билан бирга Ал-Хай-сам ибн Клайб аш-Шоший, Абд ибн Муҳаммад ан-Наса-фий, Аҳмад ибн Юсуф ан-Насафий каби юртдошларимиз номлари ҳам учрайди. Улар ҳам ҳадисшунослар эдилар.

Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий шон-шарафу мартаба-ларга эга бўлиб турган бир замонда, бирдан хорижни тарк этиб Ватанга қайтиш ҳаракатига тушиб қолди. Ҳолбуки, уни хорижда юртига қайтишга мажбур қиладиган бирор кор-ҳол, ё сабаб бўлгани маълум эмас. Хорижда ҳар томонлама хотиржам кун кечиришга имконлар бор, эғни бут, қорин тўқ, олимлар аро мавқеи ҳам ўзгалар ҳавас қиладиган да-ражада юксак, эътибор кучли... Яна нима керак эди буюк бобомизга?... Лекин у Ватанига қайтди... ва она юрт билан дийдорлашишга муяссар бўлди! Ат-Термизий милодий 892 йилда Термиз яқинидаги Буғ қишлоғида фоний дунёдан боқий дунёга риҳлат этди, қабри ушбу Буғ қишлоғидадир.

Ажабо, буюк муҳаддис алломани хориждан она юртига қайтишга нима мажбур қилди экан?.. Не сабабдан умри поёнига етай деганда, оғир йўл азобларини бўйнига олиб юртга қайтгиси келиб қолди?

Қандай зарурат уни ушмундоқ жасоратга ундади экан?.. Шундай жасоратнинг келиб чиқиш сабабларини нималар-дан излашимиз керак экан?..

Бу, шубҳасиз, унсиз соғинчлар, абадий соғинчлар ҳим-матидандир!

Бу, шубҳасиз, она Ватан меҳри-муҳаббати қудратидан-
дир! Шу тупроқда таваллуд топдим,
Шу тупроқда яшадим,
Хоким ҳам шу тупроқда қолгувсидир, -
Дея аҳду паймон қилган Улуғ фарзанднинг -
Юрт олдидаги,
Халқ олдидаги,
Ҳақ олдидаги тавба-тазаррусидандир!
Йўқ, йўқ, таъзим-эҳтиромидандир!..

...Қаффол аш-Шоший.

Шундай боболардан яна бири милодий 903 йилда Тошкентда таваллуд топган аллома Абу Бакр ибн Али Исмоил Қаффол аш-Шошийдир. У ёшлигиданоқ фикҳ, мантиқ, ҳадис илми, фалсафа, адабиёт каби фанларни катта қизиқиш билан ўргана бошлади. Аввал у Бухоро ва Термизда бўлди, буюк муҳаддислар мероси билан яқиндан танишди, улардан ўзига улгилар олди. Кейин бир муддат Самарқандда яшади. Уни олаётган билимлари қониқтирмас эди. Илм-маърифатга ташналик Қаффол аш-Шошийни хорижий элларга кетишга ундади. У Хуросонга йўл тутди. Аллома бир жойда қўним топмади, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларини кезди, Ҳижоз, Шом, Ироқ ва бошқа ўлкаларга борди, Макка ва Мадина шаҳарларида бўлди, Бағдодда истиқомат қилди.

Араб олими Ибн Халқон ўзининг “Улуғ кишилар вафотлари” китобида Қаффол аш-Шоший ҳақида бундай ёзади: “...Ҳадис илмини билган, тилшунос, шоирдир, ўша вақтда Мовароуннаҳрда у кишига тенг келадиган олим йўқ эди. Бу киши Хуросон, Ироқ, Шом(Сурия) ва бошқа ўлкаларга саёҳат қилиб, ҳамма ерда ҳам ном таратди. У кишининг асарлари кўп бўлган...” Қаффол аш-Шошийнинг қонуншунослик, фалсафа, мантиқ фанларига оид асарлари маълум, лекин шеърӣ ижоди, афсуски, бизгача етиб

келмаган, дейди тадқиқотчиларимиз. Халифаликда иқти-
дори зўр олим, сарой аъёнлари ўртасида етук қонуншу-
нос, дипломатиядан хабари бор арбоб сифатида машҳур
бўлган ватандошимиз халифанинг бошқа давлатлар бош-
лиқлари билан ёзишмаларида иштирок этиб турарди. Жум-
ладан, Византия императори лашкарбошисининг Бағдод
халифасига мактубига қойилмақом шеърий жавобни айти
Қаффол аш-Шоший битган ва византияликлар хатнинг
фасоҳати-ю, ёзгувчининг нуктадонлигидан ҳайратда қол-
ган эканлар.

Довруқ таратган олим Қаффол аш-Шоший юксак эъти-
борларга сазовор бўлиб турган бир пайтда, хорижни тарк
этиб она Ватанга қайтишга қарор берди...

У Ватанга қайтди, шукурки, мусофирчиликда неча-неча
бор тушларига кирган Шошнинг салқин боғларида кезиш,
ёр-дўсту ошинолар билан кўришиш яна насиб этди... Тахмин
этишларича, аллома юртга қайтганидан кейин орадан кўп
ўтмай, милодий 976 йилда дунёдан кўз юмди, қабри Тош-
кентнинг машҳур Ҳасти Имом (Ҳазрати Имом)мавзеиладир...

Ажабо, “ҳамма ерда ном таратган” мутафаккир ватан-
дошимиз Қаффол аш-Шошийни она юртига қайтишга нима
мажбур қилди экан?

Қандай зарурат уни ушмундоқ жасоратга ундади экан?

Шундай жасоратнинг келиб чиқиш сабабларини нима-
лардан излашимиз керак экан?..

Бу, шубҳасиз, унсиз соғинчлар, абадий соғинчлар ҳим-
матидандир!

Бу, шубҳасиз, она-Ватан меҳри-муҳаббати қудратидандир!

Шу тупроқда таваллуд топдим,

Шу тупроқ учун яшадим,

Хоким ҳам шу тупроқда қолгувсидир, -

Дея аҳду паймон қилган Улуғ фарзанднинг —

Юрт олдидаги,

Халқ олдидаги,

Ҳақ олдидаги тавба-тазаррусидандир!

Йўқ , йўқ , таъзим-эҳтиромидандир!..

...Маҳмуд аз-Замахшарий.

Тагин бир улуг бобомиз ҳақида тўхталмасдан ўтишнинг асло иложи йўқ.. Сўз милодий 1075 йилда дунёга келган Абул Қосим Маҳмуд ибн Умар аз-Замахшарий хусусида боради. Буюк мутафаккир олим, фидойи инсон... Унинг араб грамматикаси, луғатшунослик, география, тафсир, ҳадис, адабиёт, фикр ва аруз илмига бағишланган элликдан ортиқ дурдона асарлар битганлигини олимларимиз эътироф этадилар.

У Хоразмнинг Замахшар қишлоғида туғилди, дастлабки билимни Хоразмда олгач, Бухорога борди. Мадрасада таҳсил кўриб билимини оширгач, Хоразмга қайтди ва Хоразмшоҳлар саройига хизматга кирди. Аммо саройда унинг ноёб салоҳияти қадрига етадиган бирон кимсани учратмади, бу камлик қилгандай, тузукроқ лавозим ҳам ололмади. Бобораҳим Машраб айтганидай, “садафдек камбаҳо бўлган” олим ўксиниб қолди. Шундан кейин унда илмдан яна ҳам чуқурроқ баҳра олмоқ учун ўзга элларга сафар қилмоқ нияти, табдили ҳаво ҳаваси пайдо бўлди.

Маҳмуд аз-Замахшарий ўша даврдаги донғи чиққан илмий марказлардан саналадиган Марви Шоҳижаҳон, Нишопур, Исфаҳон, Шом, Бағдод каби ва бошқа шаҳарларда бўлди, Ҳижозни кезди, Маккаи мукаррамани икки марта зиёрат қилди. Қадами етган жойда илм олиш эҳтиёжига яраша муддатда бир йил-ярим йил яшар эди. Биз олимнинг фақат бир асарига тўхталиб ўтамиз.

Аз-Замахшарий арабчада ёзилган машҳур “Муқаддимат ул-адаб” асарини Хоразмшоҳ Отсизга бағишлаган, подшоўқий олиши учун эски ўзбек (чигатой) тилида ҳам иншо қилган. Уни ўзбек тили грамматикаси бўйича биринчи асар дейиш мумкин. Шу ваздан ҳам Садриддин Айний 1921 йилда ҳайрат билан ёзган бир мақоласида (у “Меҳнаткашлар товуши” газетасида эълон этилган), “Муқаддимат ул-

адаб"ни ўзбек тили учун бутун дунё хазинаси билан баробар дурдона асардир, деб юксак баҳолаганди.

Буюк олим Маккаи мукаррамада беш йил истиқомат қилди. У Макка шаҳри амири Ибн Ваххос билан дўст эканлигидан ҳамиша иззат-икромда кун кечирди, энг муҳим асарларини шу ерда ёзди. Аз-Замахшарий Макка шаҳрида катта ҳурмат-эътиборга сазовор бўлганини унга "Жоруллоҳ" деган қутлуғ лақаб берилганидан ҳам билиш мумкин. "Жоруллоҳ" сўзи — "Аллоҳнинг қўшниси" маъносида келади. Бу жуда ҳам кам кишиларга насиб этадиган мартаба ҳисобланади.

Ана шундай катта шарафларга эга бўлиб турган пайтда ёши бир жойга бориб қолган, илму ижод деб дунё лаззатларидан воз кечган, бола-чақа қилмаган Маҳмуд аз-Замахшарий бирдан Ватанга, Хоразмга қайтишни қатъий қўнглига тугди!

Йўл узоқ эди, болалигида оғир дардга чалиниб бир оёғидан айрилганлиги, шундан бир оёғи ёғочдан эканлиги ҳисобга олинса, машаққатларга тўла бу сафарнинг қандай кечишини тасаввур қилиш қийин эмасди. Олимнинг ўзи ҳам шу ёшда сафар қилиш осон бўлмаслигини биларди, шунга қарамай қарорини ўзгартирмади.

Маҳмуд аз-Замахшарий ниҳоят юртига - Хоразмнинг Замахшар қишлоғига қайтиб келди...

Кўп ўтмай, милодий 1144 йилда арафа кечаси улуг аллома жон омонатини ўз эгасига топширди. Уни она қишлоғи Замахшарда дафн этдилар...

Ажабо, Маҳмуд аз-Замахшарий Жоруллоҳнинг Она юртига қайтишга нима мажбур қилди экан? Тағин, у туғилган қишлоғига Маккаи мукарраманинг нақ ўзидан қайтиб келди! Кишилар, Маккаи муҳтарамга борсам, ҳаж қилсам, ризку насибам тутаган бўлса ўша табаррук ерларда Аллоҳнинг ҳузурига қайтсам, ҳоким ўша ерларда қолиб кетса, деб орзу қиладилар, ўзларига шундай қисматни тилайдилар. Аллома бунга осонгина эришиши мумкин эди. Аммо у бундай қилмади, Маккадаги буюк эҳтирому катта шарафлардан кўз юмиб, Она юртга отланишга ўзида куч топа олди!

Яна такрорлашни истардим: Маҳмуд аз-Замахшарий Жоруллоҳнинг Она юртига қайтишига нима мажбур қилди экан?..

Қандай зарурат буюк бобомизни ушмундоқ жасоратга ундади экан?..

Шундай жасоратнинг келиб чиқиш сабабларини нималардан излашимиз керак экан?..

Бу, шубҳасиз, унсиз соғинчлар, абадий соғинчлар ҳимматидандир!

Бу, шубҳасиз, Она-Ватан меҳри-муҳаббати қудратидандир!

Шу тупроқда таваллуд топдим,

Шу тупроқ учун яшадим,

Ҳоким ҳам шу тупроқда қолгувсидир, -

Дея аҳду паймон қилган Улуғ фарзанднинг -

Юрт олдидаги,

Халқ олдидаги,

Ҳақ олдидаги тавба-тазаррусидандир!

Йўқ, йўқ, таъзим-эҳтиромидандир!..

ХШ. КОБУЛДАГИ ЯНГИ ҲАЁТ

Бизлар улуғ боболаримизни зиёрат этиб асрлар оша айланиб келгунча, муҳтарам ўқувчи, табиийки, Саид Маҳмудхон Тўрадан хабар ололмадик. Аллома боболаримизнинг бебаҳо ҳаёти ва фаолияти бўйича тадқиқотлар олиб боришган, хусусан, биз китобларидан фойдаланган ҳурматли олимларимизга миннатдорчилик билдириб, Афғонистоннинг пойтахти Кобул шаҳрига йўл оламиз.

...Худоёрхоннинг жияни, Афғонистон подшосининг вазири аъзами ва ноиби Саид Акрамхон Тўра қанотлари остида оила қуриб, уйли-жойли бўлиб, хизмат лавозимини эгаллаган Саид Маҳмудхон Тўранинг Кобулга келганига ҳам тўрт-беш йил бўлиб қолди. У Дорулмуаллиминда ва Ҳабибия мадрасасида ўз мударрислик фаолиятини бошлаб юборди. Олим бўлмоқ осон, одам бўлиш қийин, деган халқнинг доно сўзлари доим унинг эсида турарди.

Аввало одам бўлмоқ лозим!

Бу улуғ ҳикматнинг чуқур маъносини у жуда ҳам яхши англаб олди.

Саид Маҳмудхон Тўра аста-аста афғон аҳли орасида адолатпарвар, диннинг покизалиги учун курашишга бел боғлаган теран фикрли уламо, ҳақгўй бир инсон сифатида обрў-эътибор қозона бошлади. Сарой аҳли олдида ҳам, раиият олдида ҳам ҳурмати бирдай баланд эди. Кобулда яшайдиган жумла ўзбеклар, туркистонликлар уни ўзларига пир деб танидилар. Муриллар сони энди афғонлар ҳисобига ҳам кўпаймоққа турди.

Саид Маҳмудхон Тўранинг уламо, валий эканлигидан ташқари, ҳақимлик илми ҳам бор бўлиб, турли дардларга, касалликларга дори-дармонлар тайёрларди. Ҳақим тайёрлаган “фулус”, “исфарза”, “гулихатми” сингари дорилар

эл орасида ардоқда бўлганлигини айтадилар. Ҳаким қўлидан шифо топган кишилар кўп эди. Ора-орада ижод билан ҳам шуғулланган аллома ўз тажрибаларидан келиб чиқиб “Канз ул-ҳавас”, шунингдек, ғойиб илмлар ҳақидаги қизиқarli рисоласини қоғозга туширди.

Бир воқеани ҳайрат билан эслайдилар. Кунлардан бир кун Саид Маҳмудхон Тўранинг қўлидаги тасбеҳи кутилмаганда ипи узилиб, ундаги маккажўхоридай маржонсифат доналар ер билан битта бўлиб сочилиб кетади. Шу палла ўн учта жўжа ёприлиб келиб ҳаш-паш дегунча тасбиҳ доналарини дон деб ўйлаб битта-битта териб “еб” қўяди! Бу кўз очиб юмгунча фурсатда рўй беради. Саид Маҳмудхон Тўра жўжалар жиғилдонларини “муолажа” қилиб ёриб маржонсифат доналарни йиғиб олади ва ҳар бирини моҳирлик билан аввалгидек тикиб қўяди... Таажжубки, жўжаларнинг биттасигина ўлиб, ўн икkitаси омон қолади.

Хуллас, ҳаёт қандайдир ўз маромини топгандай, тирикчилик ҳам осойишта йўлга киргандай эди Дорулмуаллимин ва Ҳабибия мадрасаси катта мударриси назарида...

Лекин бу кўпга чўзилмади...

Машойихларнинг айишларича, бандасининг ўйлаган тадбири ҳамма вақт ҳам тақдирига тўғри келармас экан. Шу йилларда Туркистонда большевик деган бир балонинг бош кўтаргани, ватандошларнинг қувғинларга учраётгани, боболар юртининг бесаранжом ва нотинчлиги Афғонистонга ҳам сезилиб турарди. Ахир қўшнинг уйида шовқин-сурон кўтарилса, хоҳламасанг ҳам эшитишга, беҳузур бўлишга маҳкумсан. ороминг йўқолиши аниқ. Агар яхши қўшни бўлса, гапга қулоқ солади, маслаҳатингни эшитади. Аммо большевиклар бировнинг маслаҳатига қулоқ соладиганлардан эмас, балки ўзи қолиб бошқаларни безовта қилишга ҳавасманд, ўзгалар тамошасини кўришга ишқибоз, фитначи “қўшни”лардан эди. Уларнинг жосуслари бу мамлакатда ҳам бор бўлиб, ўша давлат ички сирларини ўрганиш ва Ватанни тарк этиб кетган ватандошларни пинҳона кузатиш, уларни йўқ қилиш, озор етказиш ва ҳоказолар билан шуғулланардилар.

Афғонистоннинг ўзида ҳам кутилмаган воқеалар рўй берди. Саройда тўнтариш амалга оширилди, суиқасд натижасида подшо Амир Ҳабибуллохон ўлдирилди. Амири шаҳид Ҳабибуллохон ўлимида унинг ўз ўғли, Афғонистон подшо-си Амир Омонуллохоннинг қўли бор, дейдилар. Йигирма етти ёшли Амир Омонуллохон тахтга ўлтириши билан 1919 йил 28 февралда Афғонистонни мустақил деб эълон қилди. Қизил Россия билан дипломатик алоқалар ўрнатиш ишлари тезлашиб кетди. 1921 йилда совет-афғон шартномаси имзоланди, элчилар алмашинди. Яна беш йилдан кейин СССР билан ўзаро ҳужум қилмаслик ва ҳолислик мақомини сақлаш шартномаси тузилди. Афғонистон ҳукумати Россия ҳукумати билан яхши алоқада бўлса, рус ва большевиклар зулмидан қочиб Афғонистонга келган ватандошларимизнинг аҳволи қандай эканлиги ва қандай кечиши мумкинлигини тасаввур қилиш унчалар қийин иш эмас...

Шу паллалар Туркистондан Қўқон мухториятининг аянчи тақдири ҳақида нохуш хабарлар тарқалди...

Туркистон мухторияти эълон қилинган кунни, яъни 1917 йил 27 ноябр кунини Абдурауф Фитрат “Миллий лайлатул-қадримиз” деб атаган эди. Афғонистонга етиб борган, Саид Маҳмудхон Тўра қулоғига тушган хабарларга қараганда, мухториятга қарши хоинона ҳужум бўлиб, Қўқон арман дашноқлари томонидан қонга ботирилган, ўн минглаб одамлар ўлдирилган, неча-неча қишлоқлар кули кўкка совурилган эмиш. Хонавайрон бўлган халқ кимга додини айтишни билмай сарсону саргардон эмиш...

Бу хабарлар мусофирчиликда мустар юрган кўнгилларни баттар эзар эди.

Кунлардан бир кун Туркистондан келган мусофир Саид Акрамхон Тўра дарвозасини ийманибгина тақиллатди. Мусофирнинг Ватандан эканлигини билган Саид Акрамхон

Тўра дарвозага чиқди-ю меҳмонни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди: рўпарасида қирқ йилдан бери учрашмаган катта ўғли Норбўтахон Тўра жилмайганча қараб турарди!..

Норбўтахон Тўра ҳам большевиклардаги озор чекиб, ҳар хил тазйиқларга учраб Афғонистонга йўл олибди... Саид Акрамхон Тўра бу пайт вазири аъзам мансабидан фориг бўлган, давлат ишларидан ўзини четга тортиб яшарди. Умуман, ўзбеклар шу паллалар подшоликнинг ўзларига нисбатан пинҳона совуқ муносабатини сеза бошладилар. Буни Қизил Россиянинг Амир Омонуллохонга таъсиридан ҳамдир, дейиш мумкин эди.

- Кўп яхши қилибсиз, ўғлим!.. — деди мўйсафид ота ўғлини қайта-қайта бағрига босар экан. — Қайда бўлсак ҳам бирга бўлайлик, бу ёғи кўпи кетиб ози қолди, Аллоҳ ўз паноҳида асрасин...

Норбўтахон Тўра отасига ўхшаган келбатли, қирқ бешлардаги шаддод юракли бир инсон эди. У отаси билан Саид Маҳмудхон Тўрага Ватанда кечган фожеали воқеалардан, қариндош-уруғлар қисматидан бирма-бир ҳикоя қилди... Бири биридан мунгли, мусибатли ҳикоялар... Саид Акрамхон Тўра эшитаркан, ҳеч қаерда бирон ёруғлик, нур кўрмас эди бу палла! Саид Маҳмудхон Тўра мудҳиш хаёлларга чулғанганди.

- Изма-из яна икки киши келган... Ўрисларнинг одамлари... — ижирғаниб деди Норбўтахон Тўра. — Бирининг оти Маҳмуджон, бошқасиники — Исмоил. Улар ҳам гўё большевиклар зулмидан озор тортиб, қочиб келганлар, ўзлари шундай дейишади. Аслида, биринчиси мени кузатиб юриш, маълумотлар бериб туриш учун, иккинчиси — кирали қотил, пайт топиб мени ўлдириш учун. Мени барчасидан хабарсиз деб ўйлашади... Ҳаммасини биламан!

- Эҳтиёт бўлингиз, ўғлим... — ўғлига мўлтираб тикилди ота.

- Аллоҳ ўзи асрасин, ёмоннинг юзини тескари қилсин!..- деди Саид Маҳмудхон Тўра.

- Ажабки, - кулди Норбўтахон Тўра. — Улар мени ўлдирмоқчилар, аммо ўзларини сир тутмоқчилар...

XIV. БУХОРО КОНСУЛИ

Бу суҳбатдан кейин, чамаси, бирор ойлар вақт ўтгач, Кобулда Бухоро халқ жумҳуриятининг Афғонистондаги вакили, консули пайдо бўлди. Консулнинг оти Ҳошим Шоиқ бўлиб, у миқтидан келган пакана бўйли ингичка овозли бир одам эди. Асли Бухородан бўлган Ҳошим Шоиқ Россияда таълим кўрганди, русча, форсча ва бир қанча туркий тилларда бемалол гаплаша оларди.

Қизил Россия Бухорога ҳужум қилиб, шаҳарни тўпга тутиб, Амир Олимхоннинг путури кетиб қолган ҳукумати-ни осонгина ағдариб ташлади. Лекин Туркистон халқи инқилоб ясади — амирни қувди, амир ҳукумати ўрнига жумҳурият тузди, унинг номи “Бухоро халқ жумҳурияти”дир, қабилида жаҳонга жар солинди. Амир Олимхон ҳам ўз яқинлари билан Афғонистондан паноҳ топди.

Сирдан қараганда, Бухоро жумҳурияти мустақил ҳукуматга эга эди, аммо аслида, қизил Россиянинг чизган чизиғидан четга чиқмасди. Кобулда қизил Бухоронинг консули иш бошлар экан, албатта, бунда қизил Россиянинг Амир Омонulloхон билан пинҳона келишуви катта аҳамият касб этгани сир эмас. Консул номзодини бевосита қизил Россия белгилаб, танлаб сўнг Бухоро ҳукуматига тавсия қилгани аён. Балки шунинг учун Ҳошим Шоиқ Афғонистон подшоси Амир Омонulloхон томонидан юксак мақомда қабул қилинди, қўшни янги мамлакатнинг элчиси сифатида иззат-икроми жойига қўйилди. Ҳошим Шоиқ шарафига зиёфат ҳам берилди.

Қизиғи шундаки, Бухоро халқ жумҳурияти битирилиб, Ҳошим Шоиқнинг вазифаси тугаган бўлса ҳам, негадир у ишсиз қолмади. Кобулда истиқомат қилишни давом этдирди. Ҳарқалай қизил Россия Ҳошим Шоиқнинг Афғонистонда ўз одами бўлиб қолишини истади... Амир Омонulloхон кўп тилларни

1-расм. Ихвалибод Саид Маҳмудхон Тўра ўғли Насруллоҳ Тўра билан. Кобул, 1950 йил.

2-расм. Юқорида чапдан-ўннга: тўртинчи — Афғонистон подшоси Амир Ҳабибуллоҳон; еттинчи — подшо Амир Омонуллоҳон; саккизинчи — Афғонистон ҳукуматининг вазири ва ноиби Саид Ақрамхон Тўра; ўртада чапдан-ўннга: биринчи — подшо Муҳаммад Нодиршоҳ. Кобул, 1917 йил.

4-расм. Саид Маҳмудхон Тўра ва рафиқаси Муаззиз хоним фарзандлари даврасида. Адана (Туркия), 1953 йил.

	
Ismi	Turkiston
Shaxs. No.	9
Kayd Tashil	1956
Amal Di	Fahri
Asl & takbihi	1100 1/50

Adi va Bepadi	Sayit, mabnat TShve
Shaxs. n. Ad.	ishak
Doğum yeri va Tashil	1952 Turkiston
Shaxs. n. Ad.	Han
Ev Adressi	
28/3/58	Kav. Bepadi P. A. T. S. H. Q. Kav. 2. 75
Ev Adressi	

5-расм. Саид Маҳмудхон Тўранинг «Туркистон мужоҳидлари ва ғозийлари жамияти» аъзолиги гувоҳномаси. Адана (Туркия), 1956 йил.

	
Adi	Nasrullokh
Soyadi	Ture
Doğum tarhi	1938-1940
Doğum yeri	Kabil
Dernege giriş tarihi	1956
Dernek sicil No.	402

TASTİK OLUNUR
Dernek Başkanı

6-расм. Насруллох Тўранинг «Туркистонликлар жамияти» аъзолиги гувоҳномаси. Адана (Туркия), 1956 йил.

7-расм. Саид Маҳмудхон Тўра фарзандлари. Чапдан-ўнгга: ўтирганлар — Лутфуллоҳ Тўра, Насруллоҳ Тўра, Саид Аҳмадхон Тўра, Мушарраф хоним, Фатхуллоҳ Тўра; чапдан-ўнгга: турганлар — Халил Тўра, Ҳабиб Тўра. Стамбул, 2001 йил.

**8-расм. Насруллоҳ Тўра рафиқаси Мавжудахоним фарзандлари Мадинабону ва Амир Темур билан.
Тошкент, 2004 йил.**

**9-расм. Насруллоҳ Тўранинг ўғли Амир Темур. Тошкент,
2005 йил.**

билган, унинг назарида билими ҳам шунга яраша кўп бўлган собиқ консулга мамлакатнинг маориф вазирлигида фаолият кўргизиб, пошшолик ишларига ёрдам беришни сўради. Ҳеч нарса дунёда бесабаб юз бермайди, шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди, деган гап бор...

- Агар менинг камтарин меҳнатим пошшолик ишларига салгина ёрдам бера олса бундан бахтиёр бўлардим... — айёрона деди мийиғида кулиб Ҳошим Шоиқ.

Шундай қилиб, собиқ консул Ҳошим Шоиқ маориф вазирлигида янги вазифада қизгин фаолиятини бошлаб юборди. Орадан ярим йил ўтар-ўтмас у бир сабоқномага ўхшаш китоб ёзганини маълум қилди.

- Бу китобни ёзишимдан мақсад, афғон мактаблари учун шу йўсиндаги китоблар йўқлигидандир, - босиқ деди Ҳошим Шоиқ маориф вазири, Амир Омонуллохоннинг амакиси Файз Муҳаммадхон Зикриёга. — Бутун дарсликлар билан танишиб чиқдим, кенг маълумот берадиган шундай китоб йўқ. Бу ерда Шарқ олимлари эмас, балки Ғарб олимлари китобларидан, фандаги сўнгги қарашлардан фойдаландим. Жаҳонда янгиликлар кўп, янгича фикрлар бисёрдир. Афғон шоғирдлари ҳам булардан баҳраманд бўлсинлар, ахир уларнинг бошқа дунё болаларидан қаерлари кам?.. Маъқулми? Чоп этишга ижозат бериб, муҳрларини босиб берсалар, вазирлигимиз номидан чиқса, айти муддао бўлур эди. Илло, вазирлигимизнинг маориф соҳасидаги сазо ҳаракатлари ўзгаларга ҳам яхшироқ намоён бўлурди...

Бирдан бир фазилати подшо амакиси эканлигида бўлган маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриё китоб ёзиш, унинг сир-асрорларини билиш ва фаҳмлашдан йироқ одам эди. У китобнинг вазирлик номидан чиқишини эшитиб қувониб кетди ва узоқ ўйланиб ўтирмай қўлёзмага муҳр босди. Йиғинларда мана шундай китоблар ёзиш кераклигини айтиб, қўллаб-қувватлаб Ҳошим Шоиқ шаънига мақтовлар ҳам келтирди.

Тезда китоб нашр қилиниб, оммавий равишда мамлакат мактабларига тарқатиб чиқилди.

Ўша йилларда Афғонистонда ҳаққа етишган икки уламо бор бўлиб, бири афғонлардан чиққан Ҳазрат Соҳиб, иккинчиси — ўзбеклардан чиққан Тўра Соҳиб, яъни Саид Маҳмудхон Тўра ҳисобланар эдилар. Халқнинг ҳурмати уларга чексиз эди. Диний масалалар ёки турмушда учрайдиган муаммолар ҳақида бирон баҳс юз бергудай бўлса ёки жанжал чиқса, даставвал ушбу икки уламо ҳузурига ошиқардилар. Анча йиллар муқаддам Мадинаи мунавварада Шайх Деҳлавий саволларга қандай жавоб берган бўлса, энди Саид Маҳмудхон Тўра ҳам муридларига шундай муомала қиларди.

Пайшанба кuni эди, Саид Маҳмудхон Тўра “Дорулмуаллимин”дан қайтиб, бироз истироҳатдан сўнг, таҳорат олди, кейин шом намозини адо этди. Гулзорнинг ўнг томонидаги катта сўрида беш ёшлардаги ўғилчаси Аҳмадхонни тиззасига олиб эркалатиб, чулдир-чулдир гапларига қулоқ солиб ўлтирганди, дарвозадан кимнингдир чақираётгани эшитилди.

- Ким бўлди экан? — қизиқсинди ғуломи Лўла Юсуфбой... У ўчоқ бошида кечки овқат пиширмоқдайди. Лўла Юсуфбой — ҳазора қабиласидан бўлган йигирма ёшлардаги чаққон йигитнинг исми. У ўзбекчани яхши биларди.

Бу пайт Саид Маҳмудхон Тўра иккинчи рўзғори Хосиятхон билан бефарзандлик важидан ажрашиб кетганига ярим йил бўлганди. Хосиятхон борлигида ҳам, ҳозир ҳам рўзғор ишлари хизматкор зиммасида эди.

- Қани, чиқайин-чи... — жавоб қилди Саид Маҳмудхон Тўра.

- Бош устига, тўрам...

Гулзор ёнидан борар экан, бир неча гангир-гунгир овоз катта мударрис қулоғига чалинди. “Ие, кўпчилик шекилли...” хаёлидан ўтказди у. Дарвозани очди-ю қизиқ манзарага дуч келди. Ташқарида чамаси ўнтача одам сўник бир кайфиятда, алланимарсадандир ранжиган, диллари оғриган ҳолатда туришарди. Катта мударрис барини таниди: мактабларда муаллим бўлиб ишлашаётган ўзбеги афғон муридлари экан.

- Ассалому алейкум, Тўра Соҳиб...

- Ассалому алейкум, пирим...
- Ассалому алейкум, тақсир... Узр, безовта қилдик... Муаллимлар бир-бирларига гал бермай сўзлардилар.

Катта мударрис саломларга алик олиб барчасини уйга бошлади. Сўрига ўтирдилар. Юзларга фотиҳа тортилди. Энди ҳеч ким гапирмас, ҳамма пири муршиддан гап кутарди.

- Хўш, нима гап? Тинчликми? — сўради Саид Маҳмудхон Тўра.

- Ғалати ҳодиса рўй берди, тақсир... — деди Фулом Аҳрор, “Дорулмуаллимин”дан унча узоқ бўлмаган маҳалладаги мактаб муаллими. — Айтишга тил ҳам бормайди... Яқинда бизга маориф вазирлигидан бир неча ўқув китоблари беришди, яхши бўлди, деб ўйладим. Китоблар кам-да. Аммо ичида бир китоб бор экан, Ҳошим Шоиқ деган одам ёзибди... Ўқиб кўриб, тақсир, тепа сочим тикка бўлди. Ёпирай!.. Кейин бошқа муаллимлардан секин сўрадим, балки мен нотўғри тушунгандирман? Лекин барча ҳам мен каби иштибоҳлар ичра фарқ экан... Бу муборак динимизни оёқости қилишдан бошқа нарсаси эмас-ку...

Энди бошқа муаллимлар жим тура олмай қолдилар. Ҳамма ўз фикрини айтишни истарди:

- Ичи тўла бидъат китоб бу...
- Қуръони каримга ҳам тил теккизибди...
- Айрим оятлар, тавба қилдим, ноқис эмиш...
- Одам Ато билан Момо Ҳаво онамизни парвардигор яратмаган эмиш. Одам маймундан тарқаган эмиш, маймундан...
- Юнус пайғамбар афсонасига ҳам ишониб бўлмас эмиш.
- Динимизга чаппа тушадиган китоб экан, Тўра Соҳиб!..

Саид Маҳмудхон Тўра дарров фикр қилди: бу ташвиқот китоб, албатта, қизил Россиянинг фитнаси, болшавой худосизлар, зиндиқлар ишидир. Ҳошим Шоиқ уларнинг яширин топшириқлари бирлан буни амалга оширмишдир. Улар шундоқ йўсинда муборак динимиз арконларига путур етказмоқчилар. Ҳа, ушмундоқ Ҳошими Лаъинлардан ўзга бир ишни кутмоқ мумкин бўлмас...

Пири муршид муаллимларни тинчлантириб бундай деди:

- Менга тез билдирганингиз соз бўлибдир. Офарин сизларга! Ортиқ бу китобдан фойдаланмангиз, бошқаларга ҳам айтингиз. Дини ислом шавкати учун ана шундай курашмогимиз зарур ва лозимдир. Ушбу китоби залолатни, зеро сўзларингиздан уни ўзгача аташ мумкин эмас, тез кўздан кечириб чиқурмен... Балки мусаннифни⁷ ҳам, кўмак берганларни ҳам маҳкамага тортурмиз...

- Фикри ожизимча, уларни маҳкамага тортмоқ энг одил йўл бўлур эди, албатта... — чайналди Фулом Аҳрор. — Аммо бир андиша борки, у киши журъатини қирқади...

- Хўш, хўш?..

Муаллимлар қулоқлари динг бўлди.

- Бу китобнинг чиқишига маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриё муҳр босиб ижозат берган экан... У кишини қандоқ қилиб маҳкамага тортмоқ мумкинки, Афғонистон подшоси Амир Омонуллохоннинг нақ ўзларига амаки бўлсалар?.. Шу вайдан бу ҳақда ҳеч кимга сўз айтмадик, фақат ўзингизга ёрилдик...

Саид Маҳмудхон Тўра комил ишонч билан деди:

- Дини исломни, бу буюк илмни хор қилмоққа, ҳали вазир экан-ку, ҳатто подшо жаноби олийларига ҳам ижозат берилмайдир... Буюк устозимиз Муҳаммад ал-Бухорий ҳазратлари илмни хор этмаймен, деб қувғинга учрадилар. Қувғиндалиқ вақтларида ўз тутумларини адолатли ҳисоблаб кўнгиллари таскин топган эрди. Биз фақат динимизнинг поклиги учун талашиб-тортишурмиз, ўзга ҳеч нимарсадан таъмаимиз йўқдур!..

- Офарин, устоз!

- Сўзларингиздан кўнгиллар ёруғ бўлди, пийрим...

- Бошлари тошдан бўлсун, Маҳмудхон Тўрам!

Муаллимлар хотиржам бўлиб уйларига қайтдилар.

Саид Маҳмудхон Тўра хуфтон намозидан сўнг, “Ҳаж” сурасининг охириги уч оятини ихлос билан тиловат қилди. Сўнг оҳиста ўринга чўзилди-ю аммо узоқ вақт ухлай олмади. Унинг ороми йўқолган эди...

⁷ Мусанниф — китоб тартиб берган киши, ёзган киши

Эртасига китоб билан танишганда катта мударрис, уни балки Ҳошим Шоиқ ёзмаган, унга иншо этиб берганлар, деган фикрга ҳам келди. Аммо китоб муқовасида Ҳошим Шоиқнинг номи турибди. Бас, бу унинг китоби! Масъулият ундадир!

Шуларни ўйлар экан, Тўра Соҳибнинг қарори қатъийлашди. Шу кунгидек ушбу китоби залолатнинг мусаннифи Ҳошим Шоиқни ва уни чоп этишга ижозат берган маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриёни маҳкамага берди, даъво хатини эса садоратга олиб бориб садри аъзамнинг ўз қўлига топширди. Садри аъзам Саид Маҳмудхон Тўрани уламои зукко ва комил инсон сифатида ҳурмат этарди. Шунингдек, шайхулислом ила муфтий жанобларини ҳам вазиятдан хабардор этиб қўйди.

“Дорулмуаллимин” катта мударрисининг қатъият эгаси эканлигини яхши билганлар, маҳкама ишлари оқибатда қандай натижа берар экан, дея хавотирда эдилар. Кун ора Гулом Аҳрор бошқа муаллимлару муридлар ташвишланиб хабар олишар, нима бўлди, деб сўрашар, ҳали жавоб йўқлигини билишгач, Аллоҳдан сабру қаноат тилаб ортларига қайтишарди. Ҳамма ташвишда, ҳаяжонда... Катта мударриснинг юзларида эса ташвиш аломатлари сезилмасди.

Ўша кунларда Бухоронинг машҳур сиёсий арбобларидан бири Усмон Ҳўжа большевиклар зуғуми билан Афғонистонга паноҳ излаб келиб қолди.

Ўхшаш ҳодисалар тез-тез учраб турарди, турли тоифадаги одамлар, асосан, жон сақлаш маъносида бошқа эллардан кўра кўпроқ Афғонистонни афзал кўрардилар. Усмон Ҳўжа ҳам ана шундайлардан бири эди. Мамлакат туриш-турмушидан ҳамиша бохабар бўлиб турадиган, айниқса Ватан билан, ватандошлар билан боғлиқ кичик ҳодисаларни ҳам кўздан қочирмайдиган Саид Акрамхон Тўра бундан огоҳ бўлди ва Усмон Ҳўжани ўз қанотига олди. Унга

Холапошшо деган жиянини никоҳлаб берди, тўйини қилди, шунинг билан тагин бир оилани мустаҳкамлаш гамини чекди. Бу Саид Акрамхон Тўранинг бечорапарварликларига, одамийликларига тагин бир мисолдир.

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, туркистонликлар мусибатда қолдилар. Ҳамма учун маслаҳатгўй, ҳамиша ёрдамга тайёр тургувчи, меҳрибон ва оқил инсон, ўзбекларнинг оқсоқоли Саид Акрамхон Тўра дунё ташвишларидан илик тортди ва Аллоҳ раҳматига борди... Етмиш ёшда эдилар, деб ҳисоб қилинди. Саид Маҳмудхон Тўра ва Норбўтахон Тўралар туркистонликлар сардорининг маросимларини ўринлатиб ўтказдилар. Ҳар икки Тўра, айтиқса, катта мударрис кутилмаган мусибатдан бироз ўзларини йўқотиб қўйдилар. Бошларига соя ташлаб турган дарахтлари йиқилгандай, ҳифзи ҳимоясига олган қўрғонлари қулагандай, суянган тоғлари емирилгандай сезардилар ўзларини шу палла...

Бирдан маҳкамадан хабар бўлди: Саид Маҳмудхон Тўра даъвогар бўлиб топширган ишида ҳақ бўлиб чиқибди! Садоратда, ушбу китоби залолат ислом динини атай бузишга, оёқости қилишга қаратилган ҳужжатлиги исбот этилибди ва катта жазога лойиқ топилибди. Ҳукмга кўра, мусанниф Ҳошим Шоиқ ва китобни чоп этишга ижозат берган маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриё Чаман мавзеида тошбўрон қилинадилар...

Маҳкаманинг қароридан аҳли ислом, жумла мўмин мамнун эди. Ҳамма хурсанд, ҳаяжонда... Катта мударриснинг юзларида эса қувонч аломатлари сезилмасди.

Воқеанинг бундай бўлишини асло кутишмаган маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриё билан Ҳошим Шоиқ ушбу ҳукмга норозилик билдириб иккинчи маҳкамага арз қилдилар, бироқ бу маҳкама ҳам қабул этилган ҳукмни тўғри деб топди. Сўнг Тамйъиз (энг олий суд) маҳкамасига мурожаат бўлди, аммо бундан ҳам бир иш чиқмади, “тошбўрон қилиниш” ҳукми ўз кучида қолаверди. Ҳамма жойда даъвогарнинг Саид Маҳмудхон эшонлиги-ю фикҳнинг етук

билимдонларидан бири эканлигини, ул кишининг бирон ишга ҳуда-беҳуда аралашмасликларини, ҳар бир қадамни адолатли йўл тутиб ўйлаб босишларини билишгач, ҳукми қўллашга қарор қилардилар. Китоб мутасаддилари учун, даъвогар қози бўлса, арзингни Аллоҳ эшитсин, қабилида бир ҳолат юз бермиш эди.

ХV. АМИР ОМОНУЛЛОХОН ҲУЗУРИДА

Китоби залолат можароси эл ичра ёйилиб борарди. Маҳалла кўйда, тўй-маъракаларда бу ҳақда энди очиқ-ойдин гапира бошладилар, эшитган ҳам эшитмаган ҳам бир нима дерди. Бирга мингни қўшишга қодир эл оғзига элак тутиб бўлмас эди.

Маориф вазири Файз Муҳаммадхон Зикриё билан Ҳошим Шоиқ чорасиз подшо Амир Омонуллохон ҳузурига кирдилар. Асли бу ишни унга билдирмасдан ими-жимида бости-бости қилмоқчи эдилар, уддасидан чиқишнинг иложи бўлмади. Аҳвол, вазият ниҳоятда таранглашган эди.

Кирганларида, аксига, подшонинг кайфияти ҳам унчалар яхши эмас эканми ёки Ҳошим Шоиққа шундай туюлдими, ҳар қалай уларни совуқ қарши олди. Бу совуқлик уларнинг ташрифлари муносабати билан туғилгани йўқ, балки халқаро вазиятга боғлиқ суратда пайдо бўлган, деб ўйлади ичида Ҳошим Шоиқ. Афғонистоннинг қизил Россия билан яхши алоқалар боғлаганлиги Буюк Британияга асло ёқмасди. Шу сабабдан инглизлар мамлакат ичида турфа хил жосуслик фаолиятларини қизитиб юбордилар. Бундай ҳаракатларни чеклашга Амир Омонуллохоннинг қурби келавермаганидан подшонинг ўзи изтиробда эди. Ҳа, ҳеч қачон мамлакатинг, давлатинг кичик бўлмасин экан. Кичик, кучсиз мамлакатларнинг қисмати катта давлатлар орасида талаш, балки хомталаш бўлиш, қарамлик азобини тортишдан иборат экан. Ҳали унинг қош-қабоғига қарайсан, ҳали бунинг... Қани энди имкони бўлса, буюк давлатлар қаторига қўшилсанг, давлатинг буюк бўлса...

— Маориф ишларида ўзгаришлар нечук экан? — парвосизроқ сўради подшо, саломхонага киришиб подшони тавоф қилишгач, остонада туриб қолишган Файз Муҳаммадхон Зикриё билан Ҳошим Шоиққа. — Келингиз, бу ерга ўлтирингиз.

- Подшо жаноби олийлари! — мурожаат қилди маориф вазири. - Маориф ишларида яхши ўзгаришлар бор... Бу жиҳатдан жаҳоний даражага чиқиш ҳаракатидамиз...

Вазир кейинги вақтларда мактаблар кўпайгани, уларда диний билимлар билан бирга дунёвий билимлар олиш ҳам йўлга қўйилаётгани ҳақида, кучли интилишлар бўлаётгани тўғрисида гапирди ва барчаси учун катта кўмаклар бериб келаётган подшо жаноби олийларига миннатдорчилик билдиришни ҳам унутмади.

- Лекин меҳнатимизни кўра олмаётганлар ҳам учраб турибди...

- Бу нима деганингиз? — қошларини чимирганча амасисига тикилди Амир Омонуллоҳон. — Ким экан у кўра олмаётган?..

Маориф вазири каловланди, кейин, мен гапни шу ергача олиб келдим, энди сен давом этдир, ёрдамлашиб юбор, дегандай шу вақтгача жим қўл қовуштириб турган Ҳошим Шоиққа қаради. Ҳошим Шоиқ, тушундим, дегандай гапни илиб кетди:

- Эй подшои олам, маълумингизким, худо шохид, ўзларининг сояи давлатларида қўлимиздан келганча, у-бу қилиб, қимирлаб юрибмиз... Бекор турганимиз йўқ, ишқилиб... — дона-дона гапиришга уриниб деди Ҳошим Шоиқ. - Подшоҳимиз ҳимоясида юрганимиз жумла мўмин хосу омга маълуму машҳур... Хос одамлариданмиз, ишқилиб... Биз каби садоқатли фуқароларингиз юмушларидан хато ахтариб, тирноқ орасидан йўқ кирни қидириб юргувчилар топилди. Ҳа, ҳа, топилди! Бир қошиқ қонимдан кечасиз, подшо жаноби олийлари!..

- Кечдим! Сўйлангиз! — ижозат берди подшо тобора ҳайрати ошиб.

Ҳошим Шоиқ бўлиб ўтган воқеалар, Саид Маҳмудхон Тўранинг уларга туҳматлар уюштириб маҳкамага бергани, маҳкама можаролари ҳақида гапирди. Бари ўша ўзини улуғ санаган Тўра Соҳибнинг, Файз Муҳаммадхон Зикриёнинг подшои оламга амаки бўлишларини, Ҳошим Шоиқнинг

эса яқин кишиларидан эканлигини била туриб, ҳайиқмасдан кўрсатган кароматидир. Шундай йўл билан раиият олдида ўзини кўрқмасу ботир этиб кўрсатмоқчи, обрў орттирмоқчи бўлибдир... Бас энди, бизларнинг устимиздан, ҳа, ҳа, муҳтарам Файз Муҳаммадхон Зикриё ила камина устидан, “тошбўрон қилинсин”, дея маҳкама қарорини чиқаришига эришиб турибди...

Китоби залолат, яъни ўзларининг айби ҳақида мумкин қадар сўз очмасликка тиришган Ҳошим Шоиқ подшонинг диққатини асосан Саид Маҳмудхон Тўра томонга бура олди. Мақсад асли шу эди.

Амир Омонуллохон эшитар экан, кўз олдида кўпдан бери, бобоси Амир Абдурахмонхон замонларидан бошлаб афғон жамиятининг устунлари бўлиб келган, Худоёрхон авлодларидан бўлган Тўралар жонланди. Узоқ йиллар вазир аъзам лавозимини эгаллаган, яқинда қазо қилган Саид Акрамхон Тўра, унинг ўғиллари Норбўтахон Тўра, Аҳмадхон, кичик ўғли генерал Абдулғанихон, куёвлари Усмон Хўжа ва бутун туркистонликларнинг пири муршидига айланган Саид Маҳмудхон Тўра... Туркистондан яна одамлар келиб турибди. Ҳа, буларнинг димоғлари жуда шишиб кетибди шекилли... Мана подшони ҳам писанд этмай қўйибдилар. Бобоси Амир Абдурахмонхон билан отаси Амир Ҳабибуллохон уларни ортиқча эркалатиб юбордилар-да. Бироз попукларини пасайтириб қўйиш лозим... Бир чеккаси, қизил Россия ундан доим туркистонликларнинг танобини тортиб туришни сўрагани сўраган...

Шундай хаёллар оғушида бўлган Амир Омонуллохон Файз Муҳаммадхон Зикриё билан Ҳошим Шоиқни тошбўрон қилиш ҳақидаги ҳукми эшитиб ўзини тута олмай қолди:

- Нима-нима? “Тошбўрон қилинсин”? Менинг амаким билан яқин одамим, хос одамларим тошбўрон қилинар эканми?..

- Худди шундай, подшо жаноби олийлари! Маҳкамадагилар бошқача ҳукм чиқаришлари мумкин эди, бироқ

ўшал Тўра Соҳибдан ҳайиқишиб ўзга чора тополмадилар... — деди Ҳошим Шоиқ ёнай деб турган ўтга яна ёғ қуйиб.

- Агар мени тошбўрон қилсалар... — деди маъюс Файз Муҳаммадхон Зикриё. — Мен подшомиз учун бир жоним-ни қурбон қилишга тайёрман, жоним садақа бўлсин...

- Менинг жоним ҳам садақа... — гап қўшди Ҳошим Шоиқ.

- Аммо подшо амакиси ва вазир шундай қисматга дучор бўлса... Бу подшо жаноби олийлари шаънига доғ бўлиб тушмайдими?.. Аҳли сарой не дейдир, раиият не дейдир? Шундан азобламан холос...

Амир Омонуллохон тахтдан тушди-да, қўлларини кўкрагига гириҳ қилганча оҳиста у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Хаёлидан эса мана бундай фикрлар ўтарди: "...Агар маҳкамалашишни ёқтирсалар, жуда соз... Тўрамга етарлича маҳкама юмушлари топиб берурмиз. Бирон баҳонаи сабаб топиб Саид Маҳмудхон Тўрани ўзи билан ўзини овора қилиб қўймоқ керак, ўз ёғига ўзи қоврилиб юра берсин. Шунда ҳукмлар ижроси ҳам ўз-ўзидан тўхтаб қолади..."

Амир Омонуллохон рўпарадаги эшикдан кўзини олмай, деди:

- Сизларга ижозат берилур. Юмушингизни давом этдирингиз...

Ҳошим Шоиқ ҳам, Файз Муҳаммадхон Зикриё ҳам, иш шу ернинг ўзида ҳал этилади, деган ўйда эдилар, аммо ундай бўлмади. Ҳукм ижро этиладими ёки бекор қилинадими — бу аввал қандай гумон бўлса, шундайлигича қолди. Подшодан яна нимадир сўрашга ҳеч қайсиси журъат этмади.

Индамай ташқарига йўналдилар.

Амир Омонуллохон уларга қарамади ҳам. Хаёлга чўмганча бориб тахтга ўлтириши ҳамона уч бор қарсак урди.

Мулозим кирди:

- Зудлик билан садри аъзам ва қозиюл-қуззот жанобларини бу ёққа чорла!..

XVI. НОРБЎТАХОН ТЎРАНИНГ ОМАДИ

Норбўтахон Тўра Қўқон мухторияти замонида большевикларга хийла “иш кўрсатган” кишилардан эди. Уни ўша ернинг ўзида тинчитиш имконини топа олмадилар. Норбўтахон Тўра жуда хушёр, ернинг тагида илон қимирласа, биладиган зийрак одамлар сирасига кирарди. Устига устак, большевиклар бу ишга улгуришмай, Норбўтахон Тўра барини доғда қолдириб Афғонистонга қочиб кетди. Большевиклар, душман узоқда бўлса ҳам душмандир, уни бартараф этмагунча тинчиш йўқ, қабилида иш тутишиб, Норбўтахон Тўра изидан Маҳмуджон деган ўз одамларини юбордилар. Унга Исмоил исмли қотилни қўшиб бердилар. Исмоил учига чиққан каллакесар, агар пул бераман деса, ўз отасининг бошини кесиб келишдан тоймайдиган худобезорлар хилидан эди. Унга Норбўтахон боши учун ўн минг танга ваъда қилинганди. Ҳалигача Тўранинг бошидан дарак йўқ. Бу Маҳмуджонни ташвишга сола бошлади.

- Жуда чўзилиб кетди-ку, Исмоил! — деди бир куни унга. — Қачон бу ишни тугатамиз?.. Мендан сўрашяпти, тез бўлинглар, дейишяпти.

- Норбўтахон Тўра жуда бало экан... валад... — деди Исмоил кўзлари ола-кула бўлиб. — Мен умримда мана шундай казо-казоларни йигирмага яқинини аспаласопилинга жўнатганман. Лекин бунақасини учратмагандим. Ҳеч қаерда ёлғиз юрмайди. Доим бир гирмон мошини бор, ўшанда юради. Мошини зўр... валад... Мошини...

- Мошини зўр, дейсан... — унинг сўзини кесди Маҳмуджон. — Ҳар хил нарсаларга алаҳсима! Бу ишни битирсанг, чўталига ўшанақасидан бир нечасини ола оласан, биласан-а?..

- Мошини зўр деяпман холос... Кейин ўзиям бақувват одам. Кўп пойладим, бўлмади. Уни фақат ухлаб ётганида ўлдириш мумкин... Бошқа йўл йўқ..

Маҳмуджон билан Исмоил иккиси ҳам пакана бўйли одамлар, пакананинг ичи фитнага тўла бўлади, деган гапга қип-қизил мисол эдилар.

- Норбўтахон Тўра қаерда туради? Уйига кира оласанми?

- Саид Акрамхон Тўра ҳовлисида, Бобуршоҳ боғи ёнида, валад... Баланд девор билан ўралган, дарвозаси мустаҳкам. Аммо йўл топиб қўйдим. Шу кечаси деворда белгилаб қўйган жойим бор, ўша ердан ошиб ўтаман. Норбўтахон Тўра ётадиган уйга кираман-да, валад, ётган жойида тинчитаман... Миясини қатигини чиқараман!..

- Балли! Шу гапда тур! Уятда қолмайлик ановларни олдида... Кейин нима деган одам бўламиз?..

Ўша куни кечаси одамлар бир уйқуни урганда, Исмоил Норбўтахон Тўралар деворига яқинлашди. Кўча сокин, те-варак атрофда кимса кўринмайди. Авваллари, Саид Акрамхон Тўра вазири аъзам мансабида ишлаган пайтларда бу маҳаллани полис муҳофаза этиб турарди. Энди полис ҳам кўпда келавермайди...

Исмоил кундузи яшириб қўйган нарвонни олиб келди-да, девордан ошиб ўтди. Ҳовлига сакраб тушаётганда ноболроқ ер эканми, тиззаси лўқиллаб оғриб ўтириб қолди. Хаяжони ортганидан оғриқни сезмасди. Ўтирган жойида атрофга қараркан, негадир унда кўркув пайдо бўлди, умрида биринчи марта шундай ҳолни бошдан кечираётганини пайқади. Шайтон васвасаси бутун борлигини қамраб олди. Лекин ҳовлида осудалик ҳукм сураб, бирон тирик зот шарпаси сезилмасди.

У эс-ҳушини ўнглади-да, аста ўрнидан турди. Тиззасидаги кўр оғриқ азоб берса ҳам, енгил оқсоқланганча, Норбўтахон Тўра ётган хонага кирди, уни доим хонада бир ўзи ётади, деб эшитганди. Чиндан ҳам бурчакда бир одам дўнграйиб ётарди. "Ҳа, Норбўтахон Тўра! Қўлимга тушдингми?.." деди Исмоил мамнун тиш орасидан ўз-ўзига... У оёқ учида гира-шира қоронғуда кўрпага ўралиб ётган ҳали-

ги одамга яқинлашди-да, оҳиста ёнидан пичоғини суғурди... Иттифоқо, ҳалиги одам уйғониб қолди-ю тепасида кимдир турганини кўриб, қўрқувдан жонҳолатда: “Кимсан?” деб қичқирди... Шошиб қолган Исмоил унинг бошини ерга қаттиқ босди-да, томоғига пичоқ тортиб юборди...

Бас, иш битди. Энди тез Норбўтахон Тўра бошини кесиб ёнидаги халтага солиб, жуфтакни ростлаб қолсин, валад...

Шу палла “Кимсан?” деган қичқириқдан қўшни хонада ётган икки-уч одам уйғониб югуриб чиқди. Улар Норбўтахон Тўранинг меҳмонлари эдилар. Исмоил ўликни қолдириб, қон қўллари билан ҳалигиларга ташланди, аммо уларнинг бири қўлини пахса қилиб чаққонлик билан Исмоилнинг бўйнига қаттиқ урганди, ҳушидан кетганини билмай қолди...

...Исмоил кўзини очганида, ўзини қўл-оёғи боғланиб айвоннинг бир четида шолчага ўралиб ётган ҳолда кўрди. Эс-хушига келгунча кўздан қақасроқ ерда ётсин, дейишган шекилли... Аллақачон тонг отиб, кун ёйилиб кетибди, ҳатто вақт пешинга яқинлашгандай эди.

Ҳовлида одам кўп, ҳамма қандайдир ташвиш билан банд... “Норбўтахон Тўрани кўмишга келганлар... — хаёлидан ўтказди у. — Ҳали замон жаноза ўқилса керак. Шунга тўпланишмоқда. Хайрият, ниятига етди. Энди бошлиғидан таҳсин эшитади, валад... Энди ўн минг танга уники бўлади, чунки қамоққа ташласалар ҳам, унга чўт эмас. Авваллари бўлганидек, девор тешиб, ё лаҳм қазиб қочиб кетади. Қочиш қаҳат бўптими Исмоилга?..”

Мана шундай хаёллар билан ўзини овутиб, ҳушсиз кишидай ётаркан, кўз қири билан ҳовлида бўлиб турган ишларни — ким келди, ким кетди, ким нима қилмоқда, — барини кузата бошлади.. Бироздан кейин ғалати кутилмаган ҳол юз бердики, кирали қотил умрида бунақасини чиндан ҳам ҳали учратмаган эди.

Исмоил беихтиёр дарвоза томонга кўз ташлади-ю бошидан муздай сув қуйиб юборгандек бутун аъзои бадани қақшаб кетди! Ўрнидан туриб кетишига оз қолди! Не кўз билан кўрсинки, дарвозадан кечаси ўзи сўйиб ташлаган Норбўтахон Тўра савлат тўкиб кириб келарди!.. Тушими, ўнгими? Норбўтахон Тўрами шу? Агар шундай бўлса, у ҳолда кечаси ўлдиргани ким бўлди? Агар ўлдиргани Норбўтахон Тўра бўлса, ана бу дарвозадан бемалол кириб келаётган ким?.. Укасимикин?.. У ҳеч нарса тушунмади, кўз олди қоронғилашиб телбалана бошлади-да, яна ҳушдан кетди...

Воқеа бундай бўлганди. Бир кун олдин Норбўтахон Тўранинг уйига икки томондан меҳмонлар келиб қолди — бир неча киши Майманадан, бир киши Туркистондан, узок қариндошлардан бири. Пешин намозини ўқиганларидан кейин, Норбўтахон Тўрага бирдан, унинг гирмон мошинини ҳайдовчиси Ҳиндистон томонга олиб қочганини хабар қилдилар. Норбўтахон Тўра меҳмонларга узр айтиб, мана уй, бемалол дам олиб турасизлар, мен мошинни қайтариб келаман, тез қайтаман, деди. То мошин топилгунча кеч кирди, тонг ҳам отди...

Кечқурун ётар маҳали туркистонлик меҳмонга ҳурмат юзасидан Норбўтахон Тўра хонасига жой солиб бердилар. Олис йўлдан ҳориб келган меҳмон боши ёстиққа тегди-ю қаттиқ уйқуга кетди. Ярим кечаси кўзи қонга тўлган хонага кирган Исмоил кўрпага ўралиб ётган туркистонликни Норбўтахон Тўра деб ўйлади ва қўйдай бўғизлаб ташлади...

Бу воқеа шов-шув бўлиб кетди.

Исмоил ишини маҳкама кўриб чиқиб, уни умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилди. Кирали қотил, хуллас, айланиб-айланиб Демазанг зиндонига тушди. Қамокда Туркистондан эканлигини билиб унга биров ачинди, биров, юртдошинггаки қўл кўтарибсан, бундан баттар бўл, дея ланъат сўзларини айтишдан тортинмади.

Яқингинада падари бузрукворини қабрга қуйиб мусибат ичра қолган Норбўтахон Тўра ўзига нисбатан уюштирилган суиқасддан парвардигор омон-эсон сақлаганига

шукурлар қилди. Исмоилнинг қамоққа тушгани, бир ёмондан асрагани унга Аллоҳнинг буюк меҳрибончилиги эди. Лекин бу ишга ҳеч алоқаси йўқ қариндошининг тасодифан нобуд бўлиши кўнглини қайгуга чулғади. На чора, ўтган ўтди, қолган қолди...

Норбўтахон Тўра шаҳид кетган қариндошининг дафн маросимини ўтказди, кейин еттиси, йигирмасы, қирқи бўлди...

XVII. ДЕМАЗАНГ ҲИБСХОНАСИ

Бор-йўғи уч кун олдин дийдорлашганларига қарамай, Норбўтахон Тўранинг негадир Саид Маҳмудхон Тўрани кўргиси келиб қолди ва зиёрат этиб келай деб унинг ҳовлисига йўналди. Ҳовли Кобулнинг шимол томонида бўлиб, ўн танобча боғ-роғ ердан иборат эди.

Норбўтахон Тўра катта мударрис уйида кутилмаган бевасанжомлик устидан чиқиб қолганидан бағоят ҳайратга тушди. Саид Маҳмудхон Тўра одатдагидек хотиржам кўринар, аммо бу хотиржамлик тагида улкан сабр-тоқат ётгани сезилиб турарди.

- Нима гап? Тинчликми, тўрам? – сўради Норбўтахон Тўра ҳовли юзида йиғиб қўйилган тугун-пугунларга ишора қилиб.

- Тинчлик, тинчлик...

- Худди кўчиб кетаётгандек нарсаларни йиғиштириб қўйибсизлар?..

- Саҳобалардан бири пайғамбари саллаллоҳи алайҳи васалламдан энг яхши маслаҳат беришларини сўрабди. – деди маъюс жилмайиб Саид Маҳмудхон Тўра. - “Кўнглингизни чўктирмангиз.”, деб жавоб берибди Расулуллоҳ. Саҳоба иккинчи марта сўрабди. “Кўнглингизни чўктирмангиз.” – жавоб қилибди яна Расулуллоҳ... Асил маслаҳатни энди эшитсам керак, деб хаёл қилган саҳоба учинчи марта сўрашга журъат этибди, аммо барибир “Кўнглингизни чўктирмангиз.” деган сўзлардан бошқа жавоб ололмабди... Шундагина саҳоба энг асил маслаҳат ушбу содда сўзларда мужассам эканлигини англаб етибди...

- Не муҳтожлик юз бердики, Расули акрам каломларидан мадад истаб қолдингиз?

- Ҳа, чиндан ҳам кўчаётирмиз, тўғри айтдингиз, Тўра

Соҳиб...

- Кўчаётирмиз? Ёраббий! Энди бу ташвиш бормиди?.. Нима учун? Бу жойдан ҳам яхшироқ жой бор эканми? Ўзингиз боғроғ қилдингиз, бу ерга озмунча пешона тери тўқдингизми? — Норбўтахон Тўра ҳеч нарсани англай олмай лол эди.

- Э, гап билан бўлиб ўтиришга ҳам таклиф этмабман. — хижолат бўлиб деди Саид Маҳмудхон Тўра. - Узр, узр... Қани сўрига ўтирайлик.

Улар гулзорнинг ўнг томонидаги хизматкор Лўла Юсуфбой тўшаклар солиб оросталлаган сўрига ўтирдилар.

- Ўзингиз яхшимисиз, ортиқча ташвишлардан фориғ бўлиб олдингизми?

- Худога шукур. Жумла мўминлар қаторида...

- Бизнинг қисса, алқисса... — деди Саид Маҳмудхон Тўра.

- Раҳматли Саид Акрамхон Тўра, муҳтарам падари бузрукворимиз, Мадинаи мунавварадан янги келган вақтларимиз, катта бошларини кичик қилиб бизни етаклаб подшо амири шаҳид Ҳабибуллохон ҳузурига олиб киргандилар. Подшо, жойлари илоё жаннатдан бўлсин, ушбу ҳовли-жойни номимизга иқтаъ қилиб бермиш эдилар. Шу ерда Аллоҳга шукурлар қилиб тирикчилик аробасини юргизиб келаётгандик...

- Шундай эди, шундай эди, тўрам... — тасдиқлади Норбўтахон Тўра. — Эшитгандим...

- Ана энди... Яқинда подшо Амир Омонуллохон девонидан бошқа фармон келди. Фармонни ўқиб кулиб қўйдим. Унга кўра, бу жойлар пошшоликка мансуб хос жойларга кирармиш. Хос жойларда фақат подшо хонадонидан бўлган кишилар — амирлар, шаҳзодалар ва ҳоказолар яшашлари мумкин экан. Бир пайтлар Амир Ҳабибуллохон томонидан берилган иқтаъ фармони мавжуд низомга хилоф равишда тайёрланган эмиш, бу жойлар авом халққа берилмас эмиш. Адолатни тиклаш маъносида бизга Амир Ҳабибуллохон томонидан берилган ҳужжат бекор, деб ҳисобланади ва инчунин биз бу жойни пошшоликка қайтариб топширишимиз керак... Бу ерлар эса тайёрагоҳ майдони бўлар эмиш...

Ахир мен шунча йил солиғини тўлаб келдим-ку?... Бу ёғи нима бўлади?... Шундай десам, ҳеч қулоқ солмайдилар.

- Ёраббий! Отасининг фармонини бекор қилибдими?

- Шундоқ бўлибди... - Саид Маҳмудхон Тўра бош тебратиб тасдиқлади. — Сиз уни айтасиз. Бу фармон экан-ку, отасининг ўзини шаҳид қилдирди-ку... Ҳай, афсус!.. Мана шунинг учун кўчишга қарор қилдик. Подшо одамлари ҳар дамда, кўчингиз, тезроқ бўлингиз, деб келишиб ҳол-жонимизга қўймайдилар...

Масаланинг моҳиятини англаб етган Норбўтахон Тўра биров жим қолди.

- Қаерга кўчаётирсиз? Бирон жой беришдими?... Агар жой бўлмаса, бизнинг ҳовлида бир уйни ажратамиз! Бу жойдан ҳеч ким қувиб чиқара олмайди, зеро бобомиз Бобур Мирзо жойлари...

- Ташаккур... — Саид Маҳмудхон Тўра жилмайди. — Худода шукур, жой кўп. Муридларимизнинг ҳар бири уйини беришга тайёр... Лекин бизга булбулнинг қанотидай кичик кулба бўлса ҳам расман пошшолик томонидан берилгани маъқул. Ўзингиз тушунасиз... Майли, бу жойни олса олсинлар. Бизлар ризодурмиз.

Орага жимлик чўкди.

- Бу ерда коса тагида нимкоса ўйнаб турибди, тўрам! — оҳиста сирли қилиб деди Норбўтахон Тўра. — Ҳа, сиздан ўч олмоқнинг бир йўли...

- Худди шундоқ, англаб етдингиз...

- Янги берилган жой қаерда экан?

- Муродхоний маҳалласида. Ўзим танладим. Кобул дарёсининг бўйида, Ҳабибияга яқин. Икки-уч хонали уйи бор ҳовли... Кифоя қилур.

...Саид Маҳмудхон Тўра Муродхони маҳалласига кўчиб ўтганидан кейин бир ой ўтар-ўтмас, “коса тагидаги ним-

коса” тагин ўйин кўрсатишга турди. Бир куни баланд бўйли полис бошлиғи бир неча одамлари билан тақаллуфсизларча уйга кириб келди. Қўлида қозиюл қуззотнинг Саид Маҳмудхон Тўрани ҳибсга олиш ҳақидаги буйруғи турарди.

- Буйругингизни бир кўрсам бўладими? — сўради хотиржам катта мударрис.

- Буйруқ бизга берилган, сизга кўрсатиш учун эмас, тақсир... — совуққина жавоб берди полис бошлиғи. — Сизни олиб кетгани келдик.

“Бандаси пешонада борини кўради... — ўйлади Саид Маҳмудхон Тўра. — Тақдир билан олишиб бўлмас. Майли, Аллоҳ ўз паноҳида асрасин... Арзадоштни тинглагувчи қани... Тинглагувчининг ўзи шу ишларни қилмоқда-ку!”

Саид Маҳмудхон Тўра кўз ёшлари қуйилиб келаётган гуломи Лўла Юсуфбой билан хайрлашар экан, “Аҳмадхонга эҳтиёт бўл, Лўла! Сабр қил! Тезда қайтаман!..” деб уни юпатди, ҳеч нарсани тушунмаган ўғилчаси Аҳмадхонни бағрига босиб, пешонасидан ўпди-да, полис одамлари қуршовида уйдан чиқиб кетди... Бораркан, раҳматли, жойлари жаннатда бўлгур Саид Акрамхон Тўранинг бу мусофир юртда бамисли чинордай соябон эканликларини, у кишининг қанотлари остида яланг давронда эмин-эркин юрганликларини яна бир бор эслади. Ҳа, шундоқ, биров туркистонликларнинг мушугини пишт, демасди. Энди Саид Акрамхон Тўра йўқ...

- Худо ўз паноҳида асрасин! — илтижо қилиб қолди Лўла Юсуфбой...

Дорулмуаллимининг катта мударрисини ҳеч қандай сўроқсиз-жавобсиз Демазанг ҳибсхонасига ташладилар. Қамоқхона назоратчисидан, нима учун уни зиндонга солдилар, билса бўладими, деб сўраган эди, у: “Тўра Соҳиб, ҳали ишингиз юқорида кўрилаётган экан...” дейишдан нари ўтмади.

Фалокат оёқ остида деганларидай, ўз ташвиши ўзи билан бўлган Саид Маҳмудхон Тўрани яна бир бало кутиб турарди. Лекин ҳаммани ўзидай кўрадиган, ишонувчан Тўра

Соҳиб чиндан ҳам оёқ остидан чиқиб қолган бу балодан мутлоқ беҳабар эди.

Норбўтахон Тўрани ўлдираман, деб ўзи умрбод қамок жазосига дучор бўлган қотил Исмоил кўнглида тўраларга нисбатан қаттиқ кек, ўч, алам туйғулари бижғиб ётарди. Агар қамокдан соғ-саломат чиқиб олсам, тўраларни битта қолдирмай қириб чиқаман, ҳаммаси рўйхатимда бор, деб ният қилганди у. Аламу қасос ҳисси уни ич-ичидан ана шундай кемириб ётган бир пайтда тўраларнинг машҳур вакили қамокқа тушгани қулоққа чалинди...

Дорулмуаллимин катта мудуррисининг ҳибсга олинганини кўрган маҳбуслар ичларида унга ачиндилар. “Наҳотки, Тўра Соҳибдек худо алқаган зот ҳибсга олинишга лойиқ бир иш қилган бўлсалар?...” — ҳаммани мана шу нарса ўйлантирарди. Барчаси охири шундай фикрга келдиларки, Тўра Соҳиб англашилмовчилик оқибатида ёки туҳмат орқасидан қамокқа тушиб қолганлар ва тез орада озод этилишларига асло шубҳа йўқ....

Қулай пайтни пойлаб юрган Исмоил ниҳоят бир қарорга келди. У Тўра Соҳиб юриш-туришини зимдан кузатиб билдики, Тўра Соҳиб ҳар кун эрталаб таҳоратга сув олгани ҳовли юзига чиқади, хонасига қайтганда баланд зинадан тушиб келади. Исмоил зинанинг остида писиб яшриниб туради ва орқадан билдирмай келиб тош билан Тўра Соҳиб миясига солади... Норбўтахон Тўрани ўлдирмоқчи эди, бўлмади, энди унинг ўрнига Тўра Соҳибни тинчитади... Исмоил ўзининг режасидан мамнун бўлди. Лекин аксига олиб, тош йўқ, умуман тош, пичоқ, темир, болта, теша дегандай нарсалар анқога шафе эди. Ниҳоят ҳовлига чиққанда тимирсклиниб юриб чоғроқ бир тош топди ва енгининг ичига солиб олди.

Бомдод намози маҳали бўлажак ибодат шавқида қўлида кўрача, оҳиста зинадан тушиб келаётган Саид Маҳмудхон Тўра ерга қадам қўяй деганда, тўсатдан бошига урилган қаттиқ зарбдан ҳушдан кетиб йиқилди. Беш қадамча жойга тарақлаб юмалаб борган тунука кўрачадаги сув ҳар ёққа сачраб тўкилди.

Исмоил тезда бир бурчакка ғойиб бўлмоқчи эди, аммо улгурмади — маҳбуслар кўриб қолдилар. Бир неча одам ҳушидан кетган Саид Маҳмудхон Тўрага кўмакка шошилди, бошқалари эса жон-жаҳд билан Исмоилга ташландилар. Бири лунжига лўмбоздай муштини солди, иккинчиси кучининг борича тепди, яна урдилар, яна тепдилар... Маҳбуслар уни аввалдан ҳам ёқтирмасдилар, энди Тўра Соҳиббек пири комилга қўл кўтарганлари учун ғажиб қўйгилари келиб кетди.

Муштлар зарбидан Исмоилнинг ёрилган бошидан қон оқар, ичи калтакдан эзилиб ўлар ҳолатга келганди. Охири мияси қаттиқ лат еган Исмоил телба бўлиб қолди, уни Ширпур зиндонига юбордилар. У ерда кўп ўтмай хор-зорликда бир бурчакда ўлиб кетди.

Демазанг қамоқхонасидаги машмашалар эл орасида ҳам машҳур бўлиб кетди. Охир-оқибат Афғонистон подшоси Амир Омонуллохон қулоғига бориб етди. Бу пайтга келиб раиият ўртасида подшо ҳақида:

“У отасини ўлдириб тахтга минган”,

“Пошшолигига қирон келади...”,

“Элнинг қарғишига, худонинг қарғишига қолади...”,

“Ота тузини оқламаган кўрнамак...”,

“Уламоларни қамаган динсиз...” каби ва бошқа ҳар хил миш-мишлар кенг тарқала бошлади. Буларни эшитган Амир Омонуллохон даставвал Тўралардан дарғазаб бўлди. Чунки унга, бундай гаплар фақат Тўралардан чиқади, айниқса, Саид Маҳмудхон Тўранинг муридлари кўп, ўшалар орқали эл орасида ёйилади, деб тушунтиргандилар. Бунини, Саид Маҳмудхон Тўрани амири шаҳид Ҳабибуллохон тарафидан рағбатлантирилиб, қўллаб-қувватлангани, катта ҳовли-жойлар берилгани, “Дорулмуаллимин” ва Ҳабибия каби нуфузли илмгоҳларда зътиборли мударрис лавозимларига тайин-

ланганлиги ҳам тасдиқлаб тургандай эди. Булар ҳам етмагандай, қизил Россиядан, сизларга кўчиб борган туркистонликларни кўчирасизларми, ўлдирсизларми, нима бўлса ҳам Афғонистондан йўқотасан деб, талаб қилганлари қилган... Бу гаплардан Амир Омонуллохоннинг қулоғи ҳеч тинчимайди. Кечасидир, кундузидир — ҳузур-ҳаловати йўқ...

Амир Омонуллохон бирон йўл тополмай, охири таваккалчиликка юз бурди: ашаддий душмани деб ҳисобланаётган Саид Маҳмудхон Тўрадан батамом қутилишга аҳд қилди — унга ўлим фармониغا имзо чекди... Подшо назарида, шу билан қизил Россия ҳам тинчийди, ўзи ҳам; Тўра Соҳибнинг муридлари, туркистонликлар эса даҳшатга тушиб, подшога қарши ҳар қандай фитна, игво қилишлардан ўзларини тийиб оладилар...

У Абдурасимхон деган қўмондонини ёнига чорлатди:

— Шитоб Демазангга бориб, у ерда ҳибсда ётган маҳбус Саид Маҳмудхон Тўра ишини битириб кел! — буюрди Амир Омонуллохон. — Мана, бу фармонни ол!

Подшонинг ҳукми қатъий эди.

Абдурасимхон шу заҳотиёқ йўлга отланди.

Шунда ғаройиб ҳодиса рўй берди.

Демазанг зиндонига яқин қолганда, қўмондон нима иш биландир мошиндан тушмоқчи бўлди. У гунгурсдай семиз бесўнақай одам эди. Мошин эшигини очиб энди оёқ қўяман деганда, қўққисдан мункиб кетиб қаттиқ йиқилди ва бир қўли билан бир оёғи синди... Ажабки, Абдурасимхон Демазангга бориб Саид Маҳмудхон Тўранинг ишини битириш ўрнига ўзи зудлик билан беморхонага юборилди.

Фармони бажарилмай қолганини ва қўмондон Абдурасимхон воқеасини эшитиб Амир Омонуллохоннинг бағоят таажжуби ортди...

Подшо тез фурсатда Абдулҳошимхон деган генерални янги қўмондон этиб тайинлади ва унга биринчи қадам сифатида Саид Маҳмудхон Тўра ишини бир ёқли қилишни топширди.

Подшонинг ҳукми қатъий эди.

Генерал Абдулҳошимхон топширилган лавозимни мамнуният билан қабул қилганини билдирди. Подшо тўнининг пешини ўпаркан, бунчалар меҳрибончиликдан бағоят миннатдор эканлигини, умрбод қарздор бўлиб қолганлигини изҳор этди... Подшо ҳузуридан чиқибоқ, у Демазангга боражаги ҳақида зиндон бошлиғига маълум қилиб одам юборди.

Янги қўмондон Демазанг зиндони сари отланди.

Демазангда янги қўмондон назоратга келмоқда экан, деган хабар тарқалди. Тайёргарлик кучайиб кетди. Қўмондон кутиб олинadиган хона, ўтиргани жой ҳозирланди, катта стол ва стул қўйилди.

Ниҳоят йирик гавдали генерал Абдулҳошимхон дабдаба-ю асъаса билан Демазангга кириб келди ва бахмал ёпинчиқли стулга ўтирди. Қўлида Саид Маҳмудхон Тўра ўлимига берилган фармон... Йиғилган маҳбусларга қараркан, қаҳрли кўзлари билан ўлим соҳибини қидирди...

Яна кутилмаган ғаройиб ҳодиса рўй берди!

Генерал Абдулҳошимхон қўлидаги фармонни кўз-кўз қилгандай салмоқларкан, ҳанузам Саид Маҳмудхон Тўранинг отини оғзига олиб улгурмай, унинг ўтирган стули синиб кетиб, гурсиллаб ерга йиқилди ва шу заҳотиёқ тил тортмай жон берди!..

Ҳамма бу сир-синоатга тушуна олмай ёқасини тутганча қолди. Одамлар кўришганларида бири биридан: “Нима гап бўлди?..” деб сўраса, иккинчиси елка қисиб: “Билмайман... Валлоҳи аълам биссавоб...” деб жавоб берар эдилар...

ХVIII. БАЧАИ САҚОНИНГ ПАРВОЗИ

Эл оғзига элак тутиб бўлмас экан...

Бўлиб ўтган воқеалар раоё ўртасида кенг тарқалиб, ҳар хил миш-мишлар кўпайди. Юқорида таъкидлаб ўтилди, кўплар, Амир Омонulloҳон тўғрисида, унинг кирдикорлари ҳақида очиқ гапирадиган бўлиб қолишди, икки гапнинг бирида ўз отасини шаҳид этдириб тахтга минганини эсга олардилар. Афғонистон халқи амир сиёсатидан норози эканлигини яширмай қўйди. Мамлакатда нотинч бир вазият юзага келди.

Шундай бир паллада, аниқроғи, 1928 йилда мамлакатда рўй берган кўзғолон ҳамма нарсани издан чиқариб юборди. Кўзғолонни афғон армиясида унтерофицер бўлиб хизмат қилган Бачаи Сақо деган одам бошқарди. Бунда инглиз ваколатхонасининг ҳам қўли борлигини айтишарди. Ажабки, Бачаи Сақо тарафдорлари кўпайгандан кўпайиб борди. Унга қарши жиддий чоралар кўриш керак эди.

Амир Омонulloҳон тезликда афғон армиясида етук лашкарбошилар сафида хизмат қилаётган номи чиққан зобитлардан Абдулғанихонни - Саид Акрамхон Тўранинг энг кичик ўғлини исёнчи Бачаи Сақога қарши жангга юборишни кўнгилга тугди, унинг бу саркардага ихлоси тушиб қолган эди. Гап шундаки, ҳали Саид Маҳмудхон Тўра ҳибсга олинмасдан анча илгари қайсидир афғон қабилаларидан чиққан Муллои Ланг деган бир одам укаси билан бирга жанубий ҳудудларда исён бошлайди, Маҳмад Фуломхон қўмондонлигидаги ҳукумат кўшинларига қарши ўт очиб, кечаси гафлатда ётган подшонинг тўрт юз эллик аскарини ер тишлатади. Вазият тизгинсиз бир ҳолатга келиб қолади. Амир Омонulloҳон зудлик билан Маҳмад Фуломхонга ҳайфсан бериб, ишдан бўшатиб, ўрнига Абдулғанихонни лашкарбоши этиб тайинлайди ва исённи тинчитиб келишни буюради. Абдулғанихон

тезликда бориб вазият билан яқиндан танишиб, бевақт «пов» этиб ёнган оловдай кутарилган исённи бостиради, Муллои Лангни укаси билан асир олиб голибона Кобулга қайтади. Исён бошлиқлари эл кўзида тошбўрон қилинадилар...

Абдулғанихоннинг бу шижоати Амир Омонуллохоннинг эсида эди, уни Бачаи Сақога қарши юборишга қарор қилди ва бу ҳақда фармон чиқарди. Аммо Абдулғанихон подшо салтанатининг пугурдан кетиб бораётганини идрок кўзи билан кўриб турарди, шу сабабдан бетоб эканлигини баҳона қилиб Бачаи Сақога қарши урушга боришдан бош тортди... Бу пайт бутун халқ дастак бериб, қўллаб-қувватлаб турган жанжалкаш Бачаи Сақо қўшинлари эса тантанавор одимлар билан мамлакат пойтахти Кобулга яқинлашиб келарди...

Ночор қолган Амир Омонуллохон тахтдан воз кечишга мажбур бўлди ва жон сақлаб Францияга қочди. Кобулни эгаллаган Бачаи Сақо 1929 йилда «Ҳабибуллохон, Ҳабибулло ғозий» деган номлар остида ўзини Афғонистон амири деб эълон қилди.

Ҳар янги келган подшо халқ меҳрини қозониш учун турли хайру эҳсонларга юз буради, меҳрибонликлар кўргизишга шошилади, дастлабки қадамлар сифатида мурувватпешаликлар намоён этади, ҳибсда ётганларни озодликка чиқаради ва ҳоказо... Саид Маҳмудхон Тўра ётган зиндоннинг ҳам эшиклари очилиб, барча маҳбусларга омонлик эълон қилинди. Тўра Соҳиб ҳам кўплар қатори хурриятга чиқди...

Амир Омонуллохоннинг Саид Маҳмудхон Тўрадан ҳайиққанича бор эди.

Юқорида зикр этилганидек, ўз вақтида Тўра Соҳиб амининг амакиси Файз Муҳаммадхон Зикрийё билан Ҳошим Шоикни маҳкамага берганидан сўнг анчагина ноқулай вазиятлар юзага келганди. Ўшандан кейинги воқеалар эса Амир Омонуллохонни яна ҳам ҳушёр торттириб қўйганди.

Маълумки, Амир Омонуллохон Афғонистонга мустақиллик олиб келган амир, ғолибият нашъасини суриб, юртни англизлардан тозалаган подшо сифатида ном чиқарганди. Инглизлар, Буюк Британия маъмурлари бундан пинҳона аламда юрардилар. Улар қандай қилиб бўлса ҳам Амир Омонуллохон ҳукуматига зарар етказишни ўйлардилар. Шу сабабдан мамлакатда турли томонларда вақти-вақти билан исёнлар юз бериб турарди. Ҳамма иғволар, тўполонлар орқасида англизлар мадади яшринган эди.

Муллои Ланг исёни билан бир иш чиқмагач, англизлар Ҳиндистонда бошқача йўл тутдилар. Кунлардан бир кун Қодиён шаҳрида яшайдиган, полисда хизмат қиладиган Мирзо Фулом Аҳмад деган одамни излаб топдилар. Мирзо Фулом Аҳмад ниҳоятда нутқи равон, сўзи ўткир, ҳофизаси кучли бир одам эди. Инглиз маъмурлари ана шунга диққат қилдилар. Оқибатда Мирзо Фулом Аҳмадга шундай бир таклиф билан мурожаат этдиларки, унинг моҳияти батамом ислом динига улкан раҳна солишдан иборат эди холос.

Инглизлар таклифининг мазмуни қуйидагича эди: Инглизлар Мирзо Фулом Аҳмадга ҳар томонлама ёрдам беришга шайдирлар, пул ҳам топилади, издошлар ҳам. Мирзо Фулом Аҳмаддан нима талаб этилади?

Кўп нарса талаб қилинмайди.

Бор-йўғи, Мирзо Фулом Аҳмад англизлар билан яқин бўлиб, тил топишиб қодиёний деган янги бир дин ҳаракатини бошласин. “Бароҳийни Аҳмадия”, “Тарёкул-қулуб” каби китоблар ёзсин, уларда, менга худодан ваҳий келди, мен пайғамбарман, деган ташвиқот баён қилинсун... Токи, мусулмонлар эътиқодига путур етсун, уларни эътиқодий жиҳатидан парчалаб ташласун...

Мирзо Фулом Аҳмад тап тортмай худди шундай қилди.

Қодиёний оқими, сохта дин ана шундай пайдо бўлди.

Янги оқим Ҳиндистонда (ҳозирги Покистонда) шиддат билан ривожланиш йўлига кирди. Катта тарғиботлар бошланиб кетди. Инглизлар бунга чунон кўшиш қилар эдилар.

Мирзо Фулом Аҳмаднинг издошлари кўпайиб, шуҳрати кундан кун ортарди. Аслида қодиёний оқими маълум ва

машҳур ваҳҳобийлар оқимига бориб уланарди. Мақсад мамлакатда мусулмонлар билан ҳиндларнинг орасига нифоқ солиш, фитна чиқариш, вазиятни таранглаштириш ва шундан фойдаланиб Ҳиндистонни қўлда тутиб туриш эди.

Қодиёний дини Ҳиндистонда кенг ёйила бошлади. Мирзо Фулом Аҳмад энди сохта дин таъсир доирасини қўшни мамлакатларга, хусусан, Афғонистонга ҳам ёймоққа киришди, шу маънода ўз миссионерларидан саккиз кишини ҳар томонлама таъминлаб Кобулга жўнатди.

Улар бир танишлариникида тўхтадилар ва ишни нимадан бошлаш кераклиги ҳақида ўйлаб қолдилар, сўнг Ҳиндистонда қандай йўл тутилган бўлса, шундоқ қилишга азм этдилар. Яъни муридлар, издошлар, умматлар топмоқлари керак, Ҳиндистонда бўлганидек, муридларга пул берилсин, чиройли хотинлар тавсия қилинсин... Шу йўл билан муридлар сафи кўпайтирилсин... Мирзо Фулом Аҳмад исми янги пайғамбар туғилганлигини, бу Аллоҳнинг инояти эканлигини билдириш ва янги пайғамбар китоблари моҳиятини тушунтириш муҳимлиги эсдан чиқмасин...

Қодиён дини миссионерлари Кобулда ташвиқот ишларини бошлаб юбордилар. Китобларини тарқатишиб, дуч келган жойларда маърузалар қилдилар, пулнинг юзига қарамадилар, зарур бўлганда чиройли хотинлар ёрдамига таяндилар, каззобларга ҳам ишлари тушди. Мақсад исломни оёқости қилиш, Афғонистон халқини чалғитиш, Амир Омонуллохон ҳукуматини кучсизлантириш ва юртда нотинчлик, бесаранжомлик келтириб чиқаришдан иборат эди. Инглизларнинг ундан алами борлигини юқорида айтиб ўтган эдик.

Мирзо Фулом Аҳмаднинг одамлари Кобулда одам овлаб, уммат ахтариб юриб тасодифан Нурмуҳаммади Кўҳнафуруш ва Қори Кабобий деган кишиларга дуч келиб қолдилар. Ҳаммага қилган тарғиботини уларга ҳам қўллаб, китобларидан

биттадан тутқаздилар ва янги пайғамбар таърифини ўхшатиб келтирдилар. Бошқа нарсалар ҳам тавсия этилди. Иттифоқо, кобуллик бу икки одам Саид Маҳмудхон Тўранинг муридларидан эди, улар ҳайратга тушганча пирларининг олдига Муродхоний маҳалласи томон шошилдилар. Иккиси ҳам ўзларини йўқотгудай алфозда эдилар.

- Тақсир...- Нурмуҳаммади Кўҳнафуруш баъзур ҳаяжонини босиб деди.- Айтмоққа тил бормайдиган бир воқеа содир бўлди...

- Жуда ғалати ҳодиса... - қўшимча қилди Қори Кабобий.

- Нима бўлди? - сўради ҳайрон Саид Маҳмудхон Тўра.- Тинчликми?

- Ҳиндистондан саккизта жуда гапга чечан, сўзи ўткир кишилар келишиб десангиз, кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган гапларни алжираб гапириб юришибди...Ёқа ушлайсан киши.

Нурмуҳаммади Кўҳнафуруш шошилмай вазиятни баён қилди ва ўшалар берган китобларни Саид Маҳмудхон Тўра олдига қўйди.

Саид Маҳмудхон Тўра шошилинич китоблардан бирини олиб варақлай бошлади...

Китоб бошдан охиригача бидъат гапларга тўла эди. Хуллас, барча ҳаракат мусулмон дунёсини бузишга қаратилганлиги аниқ кўриниб турарди. Китобни варақлаган сари номақбул ибораларга кўзи тушаверган Саид Маҳмудхон Тўра китобни ортиқ қўлида ушлаб туролмай бир четга қўйди.

Орага жимлик чўкди.

- Нурмуҳаммади! - деди Саид Маҳмудхон Тўра ниҳоят.
- Келиб бу ҳақда менга хабар берганларингиз кўп яхши бўлибди. Асил мусулмоннинг ишини қилибсиз. Энди уларни менинг олдимга олиб келингизлар. Пийримиз ҳам сизлар билан кўришмоқчилар, денг. Улар билан учрашайлик, бу жуда зарур...

Саид Маҳмудхон Тўра бу орада Кобулнинг Кофуруши маҳалласида истиқомат қилгувчи таниқли дин уламоларидан Мулло Қамариддинхон билан ўзбек уламиси Мулло

Зарифхонларга одам юбориб, уларни ушбу учрашувда иштирок этишларини ўтинди.

Учрашув аср намозидан кейинга белгиланди. Келишилган соатда барча таклиф этилган кишилар Саид Маҳмудхон Тўра хонасида тўпландилар. Фаройиб мулоқот бошланди.

- Хўш... - сўз бошлади Саид Маҳмудхон Тўра. - Мана Ҳиндистондан келибсизлар... Эшитдик. Ўзларингизга муридлар ахтараяпсизлар экан, кишиларга пуллар ҳам берар эмишсиз... Қани бу ҳақда ўз оғизларингиздан эшитайлик-чи.

Ҳиндистонликлар, рўпараларида ислом дини асосию рухнларини чуқур билган таниқли дин уламолари ўлтирганларидан мутлоқ беҳабар ҳеч тап тортмай икки-та шоҳид домланинг қошида ўзларининг қодиёний дини, унинг тарихи ҳамда янги пайдо бўлган пайғамбар Мирзо Фулом Аҳмад фазилатлари ҳақида ошиб-тошиб, батафсил гапириб бердилар. Сўз орасида бу динни қабул қилгувчилар кўп нарсаларга эга бўлишларига, жумладан, моддий ёрдамларга шама қилиб ўтдилар... Улар бу мулоқотларидан кейин Афғонистонда Мирзо Фулом Аҳмаднинг умматлари ва муридлари сони яна ҳам кўпайишига заррача шубҳа қилмас эдилар.

Саид Маҳмудхон Тўра уларнинг сўзларини сабр-тоқат билан эшитди-да, кейин вазмин ҳолда деди:

- Ислом динида, муқаддас Қуръони карим китобида худованд томонидан айтилганки, охиринчи пайғамбар Муҳаммад алайҳиссаломдур, ундан кейин бошқа бир пайғамбар дунёга келмайдур. Бу кундай равшан бир ҳақиқат. Бир пайтлар Ҳижозда Ямома ўлкасида Мусайлама Каззоб деган ножинс ҳам пайғамбарлик даъвосини қилиб чиққан эди. Оқибатини жумла жаҳон кўрди. Ҳа, тарихда бундай инсофсизликлар юз бериб келган. Сизларнинг қодиёний пайғамбарларингиз ҳам ана шундай сохта пайғамбардан ўзга нарса эмас. Кўтариб юрган китобларингиз ҳам сохта китоблардир. Ўзингиз бунинг барини қандай йўсинда ташкил этилганлигини билиб турибсиз... Тан олингиз, барча ишингиз сохта ва фирромдур...

Саид Маҳмудхон Тўра кейин исломдаги пайғамбарлар тарихидан узоқ гапирди. Унинг далиллари ишончли, сўзлари эса залворли жарангларди. Эшитар эканлар, Мулло Қамариддинхон билан Мулло Зарифхонлар «Тўғри!», «Ҳақ гап!» деб тасдиқлаб, бош тебратиб ўлтирдилар.

Ҳиндистонлик миссионерлар тиллари боғланиб, ҳеч нарса дея олмай қолдилар. Улар бу палла муштлашувда бирикки мушт ортиқ еб, гарангсиб қолган одамни эслатар эдилар. Саид Маҳмудхон Тўра буни кўриб, уларнинг дини чиндан ҳам ёлғон эканлигига яна бир бор имон келтирди. У қатъият билан сўзда давом этди:

- Бас, шу дақиқадан эътиборан бу ишингизни тўхта-тингиз! Сизнинг бутун кирдикорингиз муқаддас динимизни оёқости қилишдан иборат эканлиги аён бўлди! Шунга амин бўлингизки, ҳеч ким сизнинг Афғонистонда эмин-эркин юриб, шундай қилишингизга йўл қўймайди, ҳа-ҳа, йўл қўймайди!

- Ҳа, ҳеч ким йўл қўймайди! - сўзга қўшилди Мулло Қамариддинхон.

- Чучварани хом санабсиз! - истехзо аралаш деди Мулло Зарифхон.

- Сизларнинг бу қилмишингиз катта жазоларга лойиқдир. Мен сизларни маҳкамага топшираман, полисни чақиртираман. - Саид Маҳмудхон Тўра қўшиб қўйди: - Ўзим маҳкамада даъвогар бўламан! Ислом ва динни ҳимоя қилишга ҳамиша тайёрман!

Миссионерлар Афғонистонда ҳали ислом динининг бундай ҳимоячисига дуч келмаган эдилар. Улар ҳайрону лол бўлиб, нима қилишларини билмай бошлари қотди.

Саид Маҳмудхон Тўра зудлик билан полисга хабар бериб ушбу бузғунчиларни тутуқлатгач, уларнинг ишини маҳкамага топширди, ўзи даъвогар сифатида қатнашиб, қаттиқ турди. Маҳкама жинойтни синчиклаб ўрганиб, ҳиндистонлик саккиз миссионерни тошбўрон қилиш ҳақида ҳукм чиқарди.

Ҳукм қатъий эди.

Юқорида Кобулнинг Чаман мавзеи ҳақида ёзгандик. Аниқроғи, Чаман мавзеидан бироз нарида бир жарлик, чуқур жой бўлиб, тошбўронлар ўтказиладиган машъум жой мақомини олганди.

Саид Маҳмудхон Тўранинг катта ўғли Аҳмадхон шу пайтлар ёш эди, бу воқеаларнинг шоҳиди бўлган. Унинг ҳикоя қилишича, суд маҳкамасида ҳиндистонлик зиндиқлардан: «Сиз қандай ақл билан шундай қабиҳ ишга қўл урдингиз? Ким сизни ақлингиздан оздирди, ким сизга ёрдам берди, бу ишга йўллади? Орқаларингизда ким бор?» деб сўраганларида, бундай жавоб бўлган экан: «Бизни бу ишларга юборган инглизлардир, пулни ҳам, бошқа нарсаларни берган ҳам ўшалар, Мирзо Ғулом Аҳмадни пайғамбар деб эълон қилдирганлар ҳам ўшалардир...»

Кобул аҳли диндан адашганлар қандай жазога мустаҳиқ бўлганларини ўз кўзлари билан кўрдилар. Миссионерларни жар олдига келтирганларида атрофда жуда кўп одам тўпланганди. Ҳамма ғазабда... Ҳамманинг қўлида иккитадан, учтадан тош... Отилган тошлар ҳавода бир-бирига тегиб шақир-шуқур қилар эди. Тошбўрон бошлангандан кўп ўтмай, бирпасда худо йўлини унутган гумроҳлар тош остида кўмилиб кўринмай кетдилар...

Бу воқеа раият аҳли оғзида дoston эди. Ҳамма Ҳабибия мадрасаси машҳур мударрисининг динимизни асраш, шаънини пок сақлаш йўлида кўрсатган жасорати ва қатъияти ҳақида гапирарди. Саид Маҳмудхон Тўра, бундай ноҳақликларни кўрганда ўзини чинакам мусулмон деб ҳисоблаган ҳар бир одам жим қараб турмай қаттиққўл бўлиб, ўз вазифасини адо этиб шундай йўл тутмоғи керак, деб ҳисоблар ва бунга ўзи ҳамиша амал қиларди. Қодиёнийлар воқеасидан кейин Саид Маҳмудхон Тўранинг Афғонистон халқи, айниқса ватандошлар олдида яна ҳам ҳурмати ортди. Ватандошлар уни жуда эъзозлашарди, бирон бир йиғин, тўй, маърака унингсиз ўтмас, турмушнинг турфа хил ташвишлари унинг иштирокисиз бартараф этилмасди. У том маънода ватандошларнинг зукко раҳнамоси, иззат-икромли оқсоқо-

ли, маслаҳатгўйи, суянчигига айланганди. Биз кейинги воқеаларни кузатиб бунга яна ҳам амин бўламиз.

Шуни таъкидлаш жоизки, то Саид Маҳмудхон Тўра 1952 йилда тўқсон уч ўзбек оиласига бош бўлиб, такрор-такрор муҳожирлик жабрини тортиб Туркияга кўчиб кетгунга қадар Ҳиндистондан ёки Покистондан мана шундоқ бирон оқим, сохта диннинг Афғонистонга кириб келганини биров эслай олмайди...

ХІХ. САИД НЎЪМОНХОН ТЎРА ТАШРИФИ

Амир Омонуллохон замонида қувғинга учраган Муҳаммад Нодиршоҳ, яъни кейин узоқ йиллар Афғонистон подшоҳи бўлиб турган Муҳаммад Зоҳиршоҳнинг отаси, Парижда қўним топганди. Унинг Тоҳир ва Зоҳир деган икки ўғли бор эди. Тоҳир машина фалокатига йўлиқиб ҳалок бўлди. Нодиршоҳ Зоҳиршоҳ билан кичиккина чойхонани тебратиб кун кечирар, аммо бир қулоғи юртда, Афғонистон томонда эди.

Юртда нотинчлик ҳукм сураб, эл бесаранжомликдан турли мамлакатларга қочиб, жон сақларди. Бачаи Сақо ҳукмронлик қилган вақтда мамлакат турмуши издан чиқиб кетди, ҳокимият тепасига келганига ҳали бир йил бўлмай элу юртни кучли норозиликлар тўлқини қамраб ола бошлади. Бачаи Сақо саводсиз бир одам эди, одатда ҳамма балоофат, фалокат ана шундай саводсиз одамлар қўлидан келади. Тарихда бунга мисоллар кўп.

Табиийки, юртнинг донолари, оқсоқоллари бунга чидаб тура олмас эдилар.

Кунлардан бир кун Муҳаммад Нодиршоҳ ўғли Зоҳиршоҳнинг муаллими, мударрис Саид Маҳмудхон Тўрадан мактуб олди. Нодиршоҳ бу муҳтарам уламони яхши билар, унга ҳурмати баланд эди. Мактубда Саид Маҳмудхон Тўра мамлакатда юз бераётган воқеалар, танг вазиятнинг юзага келгани, юртнинг оқил фарзандлари бундай ҳолга жим қараб тура олмасликлари ва қандайдир чоралар кўрилиши лозимлиги ҳақида куйиниб ёзганди. Мактубнинг охиридаги ушбу сўзлар Муҳаммад Нодиршоҳни қаттиқ ўйлантириб қўйди: «...Алқисса, юртда кимдир ҳокимиятни қўлга олоғи керак. Подшоҳ силсиласидан фақат сиз борсиз... Агар Афғонистонга келиш ниятингиз бўлса, бу бизга катта хурсандчилик бахш этади, инчунин қайтиб келишга мамну-

ният ила таклиф этамиз ва бутун дин аҳли сизга орқа бўла-
миз, қўллаб-қувватлаймиз, деб ваъда айлаймиз...»

Муҳаммад Нодиршоҳнинг кўнглида ҳам қачондир юрт-
га қайтиш ва иложи бўлса, мамлакат маснадига ўлтириш
нияти бор эди, чорасизликдангина Парижда кун кечириб
юрарди. Саид Маҳмудхон Тўранинг таклифи унга Аллоҳ-
нинг марҳамати бўлиб туюлди.

У даставвал Ҳиндистонга келди. Унга қўллаб-қувватла-
гувчилар, ҳар томонлама ёрдам бергувчилар, сафдошлар
зарур эди. Ҳиндистонда унга бир жиҳатни ҳисобга олишни
маслаҳат бердилар. Бу оқилона маслаҳат эди. Ҳиндистонда
Амир Омонуллохон инглизларни Афғонистондан қувган
халоскор сифатида баланд обрўга эга бўлиб, Нодиршоҳни
эса оддий қўмондон сифатидагина билишарди. Амир Омо-
нуллохон бир сўзида, иншооллоҳ, Ҳиндистонни ҳам инг-
лизлар зулмидан озод қиламан, деган экан. Шу сабабдан
ҳиндистонлик жаъми миллиятчилар - мусулмонлар ҳам,
ҳиндлар ҳам - уни жуда яхши кўришарди. Ушмундоқ вази-
ятда Муҳаммад Нодиршоҳ бирдан-бир тўғри йўлни танла-
ди: ўзини гўё Афғонистон тахтини эгаллашга эмас, балки
Амир Омонуллохонга Афғонистон тахтини қайтариб олиб
беришга бел боғлаган фидойи саркарда қилиб кўрсатди.
Натижада ҳиндистонликлар унга ёрдам қўлини чўздилар.

Шу пайт Ҳиндистонда машҳур туркистонлик тўралардан
бири истиқомат қиларди.. Уни Саййид Маҳмуд ат-Тарозий
дердилар, аммо аҳли илм ва эл-юрт орасида Олтинхон Тўра
номи билан машҳур эди. Олтинхон Тўра Туркистондан дас-
таввал Афғонистонга келган ва бир муддат яшаган эди ҳам.
Аммо бу ерда айрим ватандошлар унинг катта олимлигини
кўролмай, унга нисбатан тухмату гийбат уюштириб, бу ўрис-
нинг айғоқчисидир, деган гапни тарқатишга уриндилар.

Олтинхон Тўра Саид Маҳмудхон Тўра билан маслаҳат-
лашгач, Ҳиндистонга кетишга қарор қилди ва у ерда таф-
сир, илми ҳадисни теран билган улкан олим сифатида
шуҳрат қозонди. Айни ана шу аллома Олтинхон Тўра Му-
ҳаммад Нодиршоҳга ёрдам бергувчиларнинг энг олдинги
сафларида бўлди, ўзи катта маблағ жамлаб беришдан таш-

қари, кўп бадавлат одамларни ҳам шу ишга жалб этди. Олтинхон Тўра ҳақида шарқшунос олим Убайдулла Уватов ўзининг “Иймон нури” китобида шундай ёзади: “Саййид Маҳмуд ат-Тарозий жаноблари ислом оламининг етук олимларидан бири ҳисобланарди. У Маккаи мукаррамадаги Каъбатуллоҳ жойлашган Ҳарами шарифда, узоқ йиллар эса Мадинаи мунавварадаги пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг масжидлари — ал-Масжид ан-набавий аш-шарифда мужовир(яқинида) яшаб рийасатал қазо (қозилик девони) томонидан мударрис этиб тайинланган эди. Ал-Масжид ан-набавий аш-шарифда узоқ йиллар мударрислик қилишдек улуғ бахт Саййид Маҳмуд ат-Тарозийга насиб қилган эди...”

Муҳаммад Нодиршоҳга қайтайлик. Юқоридаги саъи ҳаракатлар натижасида Муҳаммад Нодиршоҳ катта куч тўплади, уни ҳам моддий, ҳам маънавий томондан, ҳар тарафлама қўллаб-қувватлагувчилар сони орта борди. Жуда катта кўшинга эга бўлган Муҳаммад Нодиршоҳ Афғонистонга қараб от сурди...

Бачаи Сақонинг омонат ҳукумати Муҳаммад Нодиршоҳ кўшини ҳужумларига дош беролмай, енгилиб тумтарақай қочди. Қўлга тушган Бачаи Сақонинг ўзи 1929 йил 2 ноябрда қатл этилди. Муҳаммад Нодиршоҳ Афғонистон подшоҳи деб эълон қилинди.

Мамлакат осойишталик палласига кирди. Саид Маҳмудхон Тўра бу бесаранжом кунлардан сўнг яна хотиржам Дорулмуаллиминда, Ҳабибия мадрасасида ўз сабоқлари билан машғул бўлди, «Жамияти уламо» раиси сифатида фаолиятини давом этдирди.

Саид Маҳмудхон Тўранинг тоғаси шайхулислом Саид Нўъмонхон Тўра билан Ҳижозда учрашганлари ҳақида юқорида баён этгандик. Ўшанда тоға-жиянлар, насиб этса тез кунларда кўришамиз, деб ният қилган эдилар. Фаришталар омин дейишган экан, ҳарқалай тез бўлмаса ҳам, нақ

ўн тўрт йилдан кейин шундай дийдорлашув юз берди. Саид Нўъмонхон Тўранинг ризқи-насибаси ҳам Афғонистонга сочилган экан. У ҳам бу юртга кўчиб келишга мажбур бўлди. Афғонистон подшоси Муҳаммад Нодиршоҳ машҳур шайхулисломнинг Афғонистонга келаётганини эшитиб хурсанд бўлди, тезликда Мозори Шарифга унинг истиқболига кутиб олгувчиларни юборди, мамнуният билан Кобулга таклиф этди. Кобулга келгач, “Жамияти уламо”га раис бўлди, унга мамлакатда бутун диния идоралари ва диний мактабларга мутасаддилик қилиш вазифаси топширилди.

Саид Маҳмудхон Тўра жуда мамнун эди, назарида худди Саид Акрамхон Тўра тирилиб келгандай бўлди. Бироқ шодлиги узоққа чўзилмади, икки ярим йил ўтиб Саид Нўъмонхон Тўра қаттиқ бетоб бўлди ва Аллоҳнинг инояти билан фоний дунёдан боқий дунёга рихлат қилди. Шайхулисломни пошшолик даражасида катта иззат-икром билан Кобулдаги Ошиқони орифон мазорида дафн этдилар.

Саид Нўъмонхон Тўра Мозори Шарифга келган вақтида эндигина ўн икки ёшга тўлган Аҳмадхон иттифоқо ўша ерда эди. Унинг ҳикоя қилишича, меҳмонни асъаса-ю дабдаба билан кутиб олганлар. Шайхулисломни катта тут дарахти тагидаги чиройли супада юксак мақомда иззат-обрў билан меҳмон қилиб, тавозе кўргизганлар. Даврада кўп одам тўпланган экан. Аҳмадхон ҳамма қатори бориб меҳмонни зиёрат қилиб қўлини ўпади, аммо шайхулислом уни танимайдиди, бу бола ким, деб сўрайди. Мезбонлар, бола жияни Саид Маҳмудхон Тўранинг ўғли Саид Аҳмадхон эканлигини айтидилар. Саид Нўъмонхон Тўра чехрасига табассум ёйилади:

- О... сен Саид Маҳмудхон Тўранинг ўғлимисан? Палак экансан-ку. Танимабман. Кел, кел... Балли, балли!..

У Аҳмадхонни бағрига босиб кўришади ва пешонасидан ўпиб қўяди. Кейин дейди:

- Даданг яхшими? Сихҳати тузукми?.. Соқолига оқ тушгани йўқми?..

- Йўқ...- дейди Аҳмадхон болаларга хос соддалик билан. - Соқолларига оқ тушса ҳам мўйчинакда териб юрадилар!

Бу гапни эшитиб барча қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборади...

XX. САИД МАҲМУДХОН ТЎРА КАРОМАТИ

Иттифоқо, кунлардан бир кун ўрта ёшлардан ошиб қолган икки жуҳуд киши Саид Маҳмудхон Тўра уйини тақиллатиб келди.

Ҳайрон қолган Саид Маҳмудхон Тўра уларни ҳовлидаги сўрига таклиф қилди.

- Тўра Соҳиб! - деди уларнинг бири. - Бошимизга катта ташвиш тушиб қолди...

- Нима бўлди? - сўради Саид Маҳмудхон Тўра.

Жуҳудлар кўзда ёш бундай дедилар:

- Уч кундан бери икки ўғлимиз... йўқ. Ўғилларимиз тўсатдан йўқолиб қолишди. Қаердаликларини ҳам билмаймиз. Полисга хабар бердик. Улардан бир из топиша олмаяпти. Ўзимизнинг ҳам изламаган еримиз қолмади. Ҳеч қаерда йўқ. Жуда хавотирдамиз. Сиз жуда меҳрибон одамсиз. Шуларни топишга ёрдам берингиз, деб келдик...

Саид Маҳмудхон Тўра биров ёрдам сўраб келса, ҳамиша унинг кимлигидан қаътий назар кўмак қўлини чўзишга ҳаракат қиларли. Бу ерда ҳам шундай бўлди.

У ўн икки ёшли ўғли Аҳмадхонга бир вазифа юклаган эди. Вазифага кўра, Қуръони каримда бир оят бор бўлиб, уни ҳамиша ўқилса, айрим муаккилларга кўмак берар экан. Аҳмадхон шу билан шуғулланар эди.

- Бари илми ғайб билан боғлиқ... Аммо биз билмаймиз, илми ғайб деган нарсани... - деди Саид Маҳмудхон Тўра жуҳудларга. - Ўғлимдан бир сўраб кўрай, балки у ёрдам берар... Ёрдам беролса...

- Сўранг! Сўранг! - ҳаприқишди ҳаяжонда жуҳудлар.

- Ёрдам бериши учун нима қилишимиз керак? Нима қилиш керак?..

Шу алпозда улар ҳар нимага тайёр эдилар. Саид Маҳмудхон Тўранинг сўзлари жуҳудларни қаттиқ таажжублантирди:

- Иккита сабий бола олиб келингиз, балоғатга етмаган, ўн икки ёшдан ошмаган бўлсин.

Жуҳудлар тезликда икки жуҳуд болани топиб олиб келдилар.

Воқеанинг бу томони яна ҳам ҳайратланарли эди. Аҳмадхон рўпарасида ўлтирган болаларнинг кўзларини рўмол билан боғлашни буюрди. Кейин Қуръони каримдаги ҳалиги оятни охира ўқий бошлади. Саид Маҳмудхон Тўра кўзлари боғланган болаларга вақти-вақтида бундай саволлар берар эди:

- Кўзингизга бир нималар кўринади. Нима кўринса айтингиз. Ҳозир нимани кўряпсиз?

- Ҳеч нарсани... Энди ёруғлик пайдо бўлди... - жавоб берди болалар.

- Энди-чи? Биров кўриндими?

-Энди соқоллари кўксига тушган бир одам келяпти...

- Балли. Ўша мўйсафидга дарров салом беринглар!

- Салом бердик...

- Энди унга айтинглар, тушунтиринглар. Акаларимиз йўқолиб қолди, тополмаётирмиз, шундай-шундай, уларнинг қаердаликларини билмайсизми, деб сўранглар...

Кўзлари боғланган болалар бироз жим қолдилар.

Саид Маҳмудхон Тўра ҳам, жуҳудлар ҳам, ҳозир болалар мўйсафид билан гаплашишяпти деган фикрда эдилар. Саид Маҳмудхон Тўра яна деди:

- Мўйсафид нима деса шуни такрорлаб бизларга айтиб турингиз...

- Ҳўп бўлади!

Болалар бирдан яна тилга кирдилар:

- Бундай деяпти. Мана... «...Икки йўқолган бола икки кун аввал ўлдирилган... Ўликлари Кобулнинг Шаҳри нав мавзеида фалон ҳовлида деворнинг тагида ётибди...»

- Ўша уйга бориш йўлларини сўраб олингиз! — тайинлади Саид Маҳмудхон Тўра...- Сизларга ўша йўлни кўрсатиб берсин. Ўша уйга олиб борсин. Йўлни яхши кўриб олингиз! Нечанчи уй эканлигини сўрашни ҳам эсдан чиқармангиз!

Болалар ўлтирган жойларида мўйсафид билан бирга хаёлан Шаҳри навдаги ҳовлига «бориб, уйни кўриб, билиб» келдилар. Улар кўрганларини қадамма-қадам айтиб турдилар.

Жуҳудлар бу гапларга ишонишни ҳам, ишонмасликларини ҳам билмай ҳайратда қолдилар.

Аҳмадхон оятни ўқишда давом этарди...

Ниҳоят, болаларнинг кўзларидан рўмолни ечиб олдилар. Саид Маҳмудхон Тўра улардан сўради:

- Ўша уйни кўриб, қардалигини яхши билиб олдингизларми?

- Ҳа, билиб олдик! - деб жавоб беришди болалар.

- Топ деса, қидириб топа оласизларми?

- Яхши кўриб олдик. Топа оламиз!

- Ўлиб ётган болаларни кўрдингизларми?

- Кўрдик. Деворнинг тагида ётишибди...

Жуҳудлар бу гапларни эшитишиб, ўзларини тута олмай йиғлар эдилар.

Саид Маҳмудхон Тўра тезликда полисга хабар қилди.

Полис етиб келгач, жуҳудлар болаларни олишиб Шаҳри навга жўнадилар. Айтилган уй ҳазора қабиласидан бўлган бир одамга тегишли экан. Унинг қаршилиқ қилишига қарамай, текширишни бошлаб юбордилар. Қарасалар, жуҳудларнинг икки боласи чиндан ҳам деворнинг тагида ўлиб ётган эмиш!..

Бу гап эл орасида шов-шувга айланди. Шундан кейин Саид Маҳмудхон Тўранинг валийлик довруғи яна ҳам ошиб кетди, уйдан полис қадами узилмай қолди, ўзлари излаб тополмаган нарсаларининг қардалигини билиб беринг, деб сўрардилар ундан. Кейин уларга подшолар, вазирлар, генераллар, каттаконлар, турли аркони давлат одамлари ва бошқа кишилар ҳам қўшилишди. Келганлар орасида ўша пайтда вазири доҳила бўлиб ишлаган Муҳаммад Довудхон, Нодиршоҳнинг ўзи, уйдан бир кўп нарсалар йўқолган янги уйланган Муҳаммад Зоҳиршоҳ, Сардор Асадуллоҳон ва бошқалар бор эди.

Келгувчилар тобора кўпайиб борарди. Шундай бир вазият пайдо бўлдики, бировнинг эшаги йўқолган бўлса

ҳам топиб бер, деб Тўра Соҳибга мурожаат қиладиган бўлиб қолишди. Барчаси келиб бошимизга шундай-шундай ишлар тушиб қолди, ёрдам бермасангиз бўлмайди, деб туриб олардилар, Тўра Соҳибни ўз ҳол-жонига қўймасдилар. Энди бунга ортиқ чидаб бўлмасди. Сўраб келганларга, бизлар уйда йўқмиз, деб жавоб беришдан бошқа чора топа олмай қолдилар.

XXI. УЗИЛГИСИ КЕЛМАГАН КҮНГИЛЛАР

Можаронинг икки жуҳуд бола қотиллари билан боғлиқ яна бир нохуш томони бор эди. Болаларнинг ўликлари уйдан топилган ҳазоралар Саид Маҳмудхон Тўрага душманлик кўргизиб, нединки сен биз ўлдирган болаларни топиб бердинг, дегандай иддао қилиб кела бошладилар. Ҳатто бир куни кечаси ўн чоғли ҳазора кишилар аравада Саид Маҳмудхон Тўра уйига келишиб, сизни бир йиғинга олиб кетамиз, у ерда катта уламолар жамулжам сизни кутиб ўлтиришибди, ҳамма сизни кўришга орзуманддирлар, тез бўлинг, деб қисташга турдилар. Уларнинг ниятлари ёмонлиги, Саид Маҳмудхон Тўрага бирор зарар етказмоқчи эканликларини кўнгилларига тукканликлари шундоққина аён эди. Саид Маҳмудхон Тўра баҳона қилиб бир амаллаб қутилиб қолди... Шунда Тўра Соҳиб Афғонистонда яшаш унинг учун, умуман ўзбеклар учун хавfli бўлиб қолганини, қаёққадир кўчиб кетиш лозимлигини илк бор англаб етди... Бу қанча тез бўлса шунча яхши.

Асли бу ният Тўра Соҳибда аввалдан бор эди. Бир кунмас бир кун бу ерга ўрислар ёки инглизлар келиши мумкинлигини идрок ойинасида яққол кўриб турарди.

Унинг устига, Нодиршоҳ замонидан эътиборан Афғонистонда аста-аста форсий тил, яъни давлат тили ўрнига афғон тили катта нуфузга ми́на бошлади. Муомалада фақат форсий ва афғон тили ҳукмрон... Кўча-кўйда ҳамма шу тилларда гаплашишади. Миллатлар ўртасида тафриқаланиш авж олди. Сен ҳазорасан, панжширийсан, мўмандийсан, патонсан, қандаҳорийсан, тожиксан, ўзбексан, туркмансан ва ҳоказо деб аташлар кўпайди, яъни фирқа-фирқа бўлиб ажралиш бошланиб кетди. Ҳар қадамда бир миллат кишининг бошқа миллат кишисига писандасиз қарашлари,

этиборсизлик, гоҳида ҳурматсизлик кўринишлари намоён бўлиб турарди.

Шундай танг вазиятда болалар тарбияси, истиқболи қандай бўлади, тилимиз унутилиб кетмайдими, - буларнинг барини пухта ўйлаш лозим эди. Ўз маданиятимизнинг, урф-одатларимизнинг унутилишига, анъаналаримизнинг бузилишига, оёқости қилинишига асло йўл қўйиб бўлмайди, йўл қўймайдилар ҳам. Саид Маҳмудхон Тўранинг бунга ишончи комил!

Хуллас, барини, яъни ўзлигимизни сақлашимиз зарур ва шарт!

Аммо қандай қилиб?..

Қандай йўл билан?..

Бу муаммо афғонистонлик ўзбеклар бошини оғритган нарсага айланди.

Уларнинг, албатта, шу пайтлар Ўзбекистонга қайтиб келишлари мумкин эмасди, буни барча идрок этиб турарди. Кошкийди, бунинг имкони бўлса!.. Кошкийди, имкони бўлса!.. Дунёда ўзбекларга урф-одати, тили яқин бўлган бир озод туркий давлат бор, унинг номи Туркиядир. Агар кўчиб кетиладиган бўлса ёлғиз шу мамлакатгагина бориш мумкин. Ҳа, фақат Туркия мамлакатига. Саид Маҳмудхон Тўра, бу иш қилинадиган бўлса, қанча тез бўлса шунча мақбуллигини англади. Лекин у ерда ҳам яхши замонлар келгунча туришади, кейин фурсат етганда Она юртга қайтишади.

Шу пайт Афғонистонда бир туркиялик аскарӣ доктор яшарди. Асли аскарӣ доктор бўлса ҳам ўзи мулкӣ сифотда хизмат қиларди. Ўзбекларга хайрихоҳ, ҳамиша ёрдам қўлини чўзадиган, бемору бетобларга қараб турадиган, меҳрибон бир одам бўлганидан ватандошларимиз уни ўзларига яқин кўрардилар. Аскарӣ докторнинг исми Халил Гурун эди. Халил Гурун Туркиянинг Афғонистондаги консулхонаси билан музокаралар олиб бориб, ватандошлар учун Туркияга кўчиб кетишнинг осон йўлларини қидирди. Бир чеккаси, уни консулхонада яхши билардилар ва ҳурмат қилардилар. Халил Гуруннинг бошқа сафоратхоналарда ҳам танишлари кўп эди. Бу ҳам ишнинг битишида қўл келди. На-

тижада Саид Маҳмудхон Тўра бошлиқ тўқсон уч ўзбек оиласи Туркияга кўчиб кетиш истагини билдириб, ижозат сўраб Туркияга ҳукуматига расмий мурожаат этдилар.

Албатта, бу ишлар афғон ҳукуматидан яширинча олиб борилди. Афғонистон подшоҳи Муҳаммад Зоҳиршоҳ бундан огоҳ бўлганда, у юртдан кетишга ижозат бермаслиги аниқ эди, Саид Маҳмудхон Тўра бунини яхши биларди. Лекин Туркияга кўчиб кетиш нияти тобора кучайиб борди ва Муҳаммад Зоҳиршоҳ ҳукмронлиги даврида узоқ йиллар кўнгилларни забт этган муқаддас орзу, омонга айландики, амалга оширмаса иложи йўқлиги муқаррар бўлиб қолди.

Ими-жимида ҳужжатлар тўплашга киришдилар. Тўқсон уч оила аъзолари учун паспортлар тайёрлаш, Покистон визасини олиш ва сафарга керакли яна бошқа бир турли қоғозларни тахт қилиш лозим эди. Бу ишларга салкам икки йил кетди.

Саид Маҳмудхон Тўра ўз ҳовлисини сотиб йўлга бироз маблағ жамғариб олди, вақтинча бир муридининг уйига кўчиб ўтди. Бошқа ватандошлар ҳам аста-аста шундай ишларини ботиришиб, кам-кўстларини тўғрилаш ҳаракатида бўлдилар.

...Ниҳоят Афғонистондан чиқиб кетадиган кунлар ҳам етиб келди... Барча Саид Маҳмудхон Тўранинг Қори Абдурасулхон деган муриди уйига тўпландилар. Бу ерда Туркияга кетаётган муридлардан, ўзбеклардан ташқари жуда кўп афғон муридлари ҳам хайр-хўшлашмоқ учун келишган эди. Қори Абдурасулхоннинг кенг ҳовлиси бу кеча гавжум бўлиб кетди. Катталар қатори бола-бақралар, ўғил болалар, қиз болалар бўлиб, улар ичида Саид Маҳмудхон Тўранинг ўн икки яшар ўғли Насруллоҳ ҳам аралашиб юрарди.

Насруллоҳ Тўра ҳикоя қилишича, жамоат жам бўлганда қизиқ ҳодиса рўй беради. Тўсатдан икки қиз худди бир варакайига тутқаноқ тутгандай қалтирай бошлайдилар. Ўн-ўн икки ёшлардаги қизалоқлар хуруждан бақириб-чақиришга тушадилар. Ҳамма ҳайратда: «Шайтонлаб қолди! Шай-

тонлаб қолди!» деярди. Саид Маҳмудхон Тўра қизларга ажина хуруж қилганини пайқади. Дарров мудохала айлаб, куфсуф этгач, қизалоқлар бироз ўзларига келдилар.

- Нима истайсизлар? - сўради Саид Маҳмудхон Тўра....

Қизалоқларнинг бири ажина хоҳиши ила бирдан бундай деди:

- Ажина пошшосиман... Тўра Соҳиб, биз сизни отамиздай кўрамиз, пиримиз деганмиз. Энди бизни ташлаб кетмоқдасиз. Бундан жуда ҳам қайғудамиз... Аммо йўлингиз очиқ бўлсин, деб келдик...

Қизалоқларнинг бири ҳаммани ҳайратда қолдириб Саид Маҳмудхон Тўрага бир гулдор тасбиҳ билан иккита беш рупиялик пул берди ва деди:

- Бу пулни чўнтагингизга солиб олингиз. Ҳеч бир вақт худо сизни тангликда қолдирмасин, пулсизлик балосидан сақласин...

Ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган бу воқеа ҳамма муридларнинг кўз олдида рўй берди...

Шундан сўнг барча тонггача зикр тушиб чиқди, ажиналар бўлса ўз маконларига қайтиб кетдилар. Қизалоқлар ҳам соғайиб, ота-оналарининг қувончига қувонч қўшдилар.

Саид Маҳмудхон Тўра эрталаб жамоатга қарата бундай деди:

- Энди сафарга отланамиз...Хўш... Ҳар куни бир-икки оила Пешовар томонга қараб йўлга чиқсин. Тўдаланиб юрилмасин. Шубҳага қоламиз, бу бўлмайди. Аста-аста кўчиб кетамиз. Мен энг охирида, ҳаммадан кейин йўлга чиқаман. Бу ерда кўз-қулоқ бўлиб туришим керак, бирон кор-ҳол юз бермасин... Пешоварда Қори Абдусалом деган киши бор, муридимиз, шу кишининг уйида учрашамиз...

Хайр-хўшлашиш бошланди. Барча, афғонистонлик муридлар ҳам, кўчиб кетаётган ўзбеклар ҳам худди илк марта кўришишаётган қадрдонлардай фавқулодда меҳру таважжуҳ билан бир-бирларини бағирларига босар эдилар.

Узилгиси келмаган кўнгиллар чехраларга ғамгинлик кўлкасини солиб, кўзлардан ногаҳон томчи-томчи ёшларни оқизар эди...

XXII. ЛИРИК ЧЕКИНИШ

Муҳтарам ўқувчим, Саид Маҳмудхон Тўра карвони Афғонистондан чиқиб тоғу тошлар, дашту биёбонлар, шаҳру қасабалар, юртлар ошиб Туркия мамлакати сари бораверсин. Сиздан узр сўраб, озгина лирик чекиниш қилишга журъат этаман.

Халқимизнинг энг эзгу одатларидан бири қадим замонлардан бери ота-боболар, аجدодлар руҳини шод этиш, уларни хотирлаш, вақти-вақти билан эслаб туриш, муборақ номларини унутмай авлод-авлодларга етказишдан иборат бўлиб келган. Бу ўзини маданиятли халқман, деб ҳисоблаган миллатга тегишли фазилатдир.

Қадимдан халқимизда ҳар бир авлод ўз шажарасига эга эди. Шажарага қараб бу сулоланинг турмуш тарзи, даври, умуман тарихи ҳақида тўла тасаввур олиш мумкин. Афсуски, ўтмишимизга қизиқиш қаттиқ қатағон қилинган пайтларда, хусусан шўролар даврида бу эзгу одат кўпда унутилиб кетди. Бу, албатта, атайин қилинган, чунки халқ ўзининг шонли тарихи саҳифаларини ёддан чиқариши лозим, йўқ эса у қулдай хизмат қилмайди, вассалом.

Энди биз, озод мамлакат фуқаролари, буюк тарихимизни англаб етишга шиддат билан киришган ва миллатимизнинг жаҳон тарихига, маданиятига қўшган улкан ҳиссасини бутун кўрки билан англаб етишга ҳамда жаҳонга кўрсата олишга бел боғлаган инсонлар, бу одатларимизни изчил тиклаб бормоқдамиз. Суриштириб келинса, ҳамма улуғлар бизда... Озодликка чиққаннимиздан сўнг, буюк боболаримиз Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Наср ал-Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд аз-Замаҳшарий, Хожа Аҳмад Яссавий, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро, Баҳовиддин Нақшбанд, Амир Темур Кўрагон, Мирзо Улуғбек, Заҳриддин Муҳаммад Бобурларнинг қутлуғ тўйлари бўлиб ўтди.

Қадимий шаҳарларимиз Самарқанд, Бухоро, Термиз, Хива, Шаҳрисабзларнинг «таваллуд» кунлари нишонланди! Қарши, Марғилон ва бошқа шаҳарларимиз тўйлари олдинда турибди.

Бизнинг бундай тутумимиз, шубҳасиз, ота-боболар, аجدодлар руҳини шод этади.

Биргина Амир Темур Кўрагон тақдирига назар ташлайлик. Фикри ожизимча, мустақиллик энг аввало Амир Темур қисматида намоён бўлди. Қандай улкан ўзгаришлар! Кишининг қалбига ғурур солғувчи ўзгаришлар! Мен бу ерда даставвал зоҳирий эмас, балки Амир Темур ҳақидаги ботиний ўзгаришларни, яъни онглардаги, энг муҳими, қайсар онглардаги ижобий эврилишларни кўзда тутмоқдаман.

Ўз юртида «қотил», «босқинчи» деган номлар билан аталган буюк бобомиз, айтиш лозимки, фақат озод Ўзбекистонда, халқимиз мустақиллик нашидасини сура бошлаган даврда, чинакам исми жисмига мос «ўзига бек» бўлган замонда шарафли фарзанднинг чинакам қадр-қимматига эга бўлиб бораётир. Бунда даставвал Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг улуғ хизмати, кўргизган саъи ҳаракатлари ва бемисл жасоратини айтиб ўтмоқ жоиздир.

1996 йилда ЮНЕСКО Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш ҳақида қарор қилди. Ўзбекистон ҳукумати шу йилни «Амир Темур йили» деб атади.

Жаҳоннинг турли мамлакатларида Амир Темурга бағишланган анжуманлар, учрашувлар бўлиб ўтди, соҳибқироннинг Онаватанида эса бу санани нишонлаш фавқулодда миллий байрамга айланиб кетди! Айниқса, Европанинг қоқ маркази - Парижда бўлиб ўтган тантаналар тарих зарварақларига олтин ҳарфлар билан ёзилишига асло шубҳа йўқ! Унда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг иштирок қилиши алоҳида аҳамият касб этди. Айтинг-чи, тарих шундоқ бир қутлуғ ҳодисанинг қачон шоҳиди бўлган?.. Бир эслайлик-чи... Йўқ, бундай ҳодиса ҳалигача юз бермаган эди. Бунини ўйлаганда, кўнглинг ададсиз қувончларга тўлади. Такрор-такрор таъкидлаб чарчамайдиган ҳақиқат!

Дарвоқе, ўзим гувоҳ бўлган буюк бобомизга боғлиқ бир ҳодисани айтиб ўтишни лозим топаман. Амир Темур тантаналари йили, яъни 1996 йилда каминага АҚШнинг Вашингтон Университети таклифи билан Сизтлга бориб «Марказий Осиё зиёлилари Сталин қатағонлари даврида» мавзуида ёзилган юз саҳифадан ортиқроқ курс маърузаларимни мазкур билим даргоҳи талаба-ю

аспирантлари ҳузурида ўқиш насиб этди. Ўзбек маданиятининг садоқатли тарғиботчиси, Ўзбекистон Миллий университети Фахрий доктори, Вашингтон Университети профессори, таниқли турколог Илза Сиртаутас хоним ташаббуси билан университетда шу йил апрел ойида «Амир Темур ойлиги» ўтказилди.

Бир ой давомида «Амир Темур ва унинг даври Фарб олимлари асарларида» (профессор Илза Сиртаутас маърузаси), «Амир Темур қабиласи: барлослар» (Мюнхендан келган профессор Қавомиддин Барлос маърузаси), «Амир Темур сиймоси тарихий ва бадиий адабиётда» (каминанинг маърузаси) ва бошқа бир кўп маърузалар тингланди. (Ўрни келиб қолди, айтиб ўтай. 1996 йил 23–26 октябр кунлари буюк соҳибқирон таваллудининг 660 йиллигига бағишланиб Тошкентда ўтказилган “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган ўрни” халқаро илмий анжуманида мен ушбу маърузам билан иштирок этган эдим. Вашингтонда чиқадиган «Сентрал Эйша монитор» журналининг 1996 йил учинчи сониди “Амир Темур ҳақида сўз” мақолам босилиб чиққанди).

Ундан кейин ёғилган саволларни айтсангиз! Ҳар бир саволга берилган жавоб юксак маънавиятимизни хорижликлар олдида намоён қилишга яратилган имкондай туюлди менга ўшанда... Вашингтон Университети аспиранти Каган Арик эса ўзи басталаган «Амир Темур» куйини чалиб бериб барчани мамнун этди...

Буларни нима учун келтираётирман?

Бир лаҳза дўппини ерга олиб қўйиб ўйлаб кўрайлик.

Агар мустақилликка эришмаганимизда шундай бўлиши мумкинмиди? Йўқ, бўлиши мумкин эмас эди! Буларнинг бари кишини яна ва яна ўйларга толдиради...

Дарвоқе, шажаралар ҳақида фикр юритаётган эдик.

Юқорида таъкидлаганимдек, раҳматли отам Аҳмадкул сўфи Бекназар сўфи ўғли бир куни менга: «Ўғлим, афсуски, шажарамиз қоғозга туширилмаган... - деганди армон билан. - Аммо мен етти пуштимизни сизга айтиб бераман, ёзиб оласиз. Майли, шажарамиз шундоқ бошлансин...»

Отамнинг сўзларида қандайдир ўқиниш оҳангларини сезгандим ўшанда. Мен отамни қувонтириб, нажарамизни ёзиб олган эдим. Ҳатто дoston ёзмоқчи ҳам бўлгандим, бу ҳақда отамга мақтангандим ҳам.

Эсимда, Тошкентдан Андижон вилояти Шаҳрихон музофотидаги (ҳозирги Бўз тумани) Бешкал (Бешгул) қишлоғига ҳар гал келганимда, отам билан узоқ суҳбат қурадик, отам ҳамиша менинг ижодий ишларим билан жиддий қизиқар, айтиш мумкинки, имтиҳон қилар эдилар. Бу одат тусига кирган эди. Шундай ҳолат отамга ҳам, менга ҳам маъқул келарди. Ой ора-ой ора зиёрат этиб турар эдим.

1983 йил ёз ойлари эди, навбатдаги келишимда отам, “Сарбадорлар” романингизни ёздингизми?” (хурсанд пайтларида сизлаб мурожаат қилардилар) деб сўрадилар. Аввалги келганларимда роман режалари ҳақида кўп суҳбатлашгандик. Мен гўё отамни мангуликка менга боғлаб берганларидай, ўзим ҳам дунё охиригача турадигандай, (афсус, отажон, гуноҳкор ўглингизни кечиринг!) бепарволик билан: “Э, отажон, ишлар кўпайиб кетди-да, сал бир ёқлик бўлсин, ёзаман, албатта ёзаман!” деб жавоб бердим.

Отам маъюс ўйланиб дедилар: “Э ўғлим-е... Ёзиш керак-да! Ёзиш керак!...”

Шу воқеадан кейин ярим йил ўтиб-ўтмай кутилмаганда отам дунёдан кўз юмди... Маъшум хабарни Тошкентда туриб эшитдим.

Мен дабдурустдан ишонмадим. Нима, ота, тоғдай суянчинг сени шундай индамай ташлаб кетиши ҳам мумкинми?... Бу қандай адолатсизилик?... Бунга қандай чидаш мумкин?..

Бу сўзлар маъносини кечроқ бўлса ҳам, кейин англадим. Дунёнинг ғанимат эканлигини, ундан инсон боласи унумли, миллатига, инсониятга нафли фойдаланиши лозимлигини тушуниб етдим. “Сарбадорлар” тарихий дилогиямни дарҳол ёзишга киришдим, уни муҳтарам падари бузрукворим Аҳмадқул сўфи Бекназар сўфи ўғилларига бағишладим. Роман ҳозиргача шундай бағишлов билан икки марта нашр қилинди.

Отам зукко, сермулоҳаза одам эди. Бандаси шундоқ-да, отанг-онанг ёнингда бўлганда, афсуски, бундай бахтининг қадрина тўла ета олмас экансан. Бари кейин билинар экан. Отамнинг айтган сўзлари, панд-насиҳатлари, тарихдан ҳикоялари ва нақллари ҳамиша ёдимда. Илоҳо, жойлари жаннатда бўлсин. Айтганларидан иккитасини эслаб ўтмоқчиман. Ўзлари уларни гапириб юришни яхши кўрардилар...

Болаликда жуда шўх бўлган эканман. Биринчиси шу ҳақда.

...1941 йил. Отам “Озод” колхози раиси бўлиб ишларкан. Бир куни Ўратепада яшайдиган пирларимиздан муҳтарам Бадалхон Тўра уйимизга қадам ранжида қилибди. Дастурхон устида суҳбатлашиб ўлтиришар эканлар, соҳиб каромат Эшон бува бирдан сўраб қолибди:

«Фарзандлардан нечта, тағо?»

“Бир қизимиз бор... - жавоб берибди отам. — Худо хоҳласа, тағин фарзанд кутяпмиз...”

Буни эшитган Эшон бува кутилмаганда дона-дона қилиб бундай дебди:

“Ўғил кўрасиз, тағо. Эсингизда бўлсин: исмини Муҳаммад Али қўясиз!...”

Ҳайрон қолган отам: «Хўп! Хўп!» дебди, аммо ичида: “Тақсир бир тилак айтдилар-да, ҳали туғилмаган бола бўлса... Энди худо биледи-да... Худонинг ўзи ҳакам...” деб қўйибди ўзига ўзи.

Вақти-соати келиб... чиндан ҳам ўғил туғилибди! Отам дарҳол Эшон буванинг сўзларини эслабди-да, кишиларнинг, бу исм болага оғирлик қилади дейишларига қарамай, шукур айлаб фарзандини “Муҳаммад Али” деб атай бошлабди...

Орадан уч йил ўтиб, Бадалхон Тўра яна меҳмон бўлиб келиб қолибди. Эшон бува ҳали ҳовлига кириб улгурмай қараса, бир болакай, у ёқдан-бу ёққа чопиб-елиб, сакраб, ўйни бошига кўтаргудай тўполон қилиб юрганмиш. Текканга тегиб, тегмаганга кесак отармиш, еру кўкка сигмай сапчирмиш. Шўхки, нариёғи йўқ... Эшон бува сўрабди:

“Бу бола ким экан?..”

Отам хижолат бўлиб жавоб қилибди:

“Тақсир, бу ўша ўзлари отини қўйиб берган набирангиз-да! Айбга қўшмайдилар, жуда шўх... Ҳеч бировга тинчлик бермайди. Гапга кирмайди...”

“Шундайми... Балли, балли...”

“Жуда ҳам шўх... Бир дуо қилиб қўйинг, тақсир, сиз пасайсин.” — илтимос қилибди отам.

“Хўп... Хўп... Дуо сиздан айлансин! Қани келинг, бутам, келинг!...” — дебди Эшон бува ва болани ёнига ўтқизиб узоқ тиловат қила бошлабди. Сўнг оғзига «Туф! Туф!» деб, қўлларини дуога очибди-да:

“Илоҳ, бундан ҳам балтар шўх бўлгин!.. Омин. Аллоҳу акбар!...” — дебди.

“Ие! Ие!.. Тақсир... адашмадиларми? — дебди ҳайратга гушган отам. — Буёғи қандай бўлди?..”

Шунда Бадалхон Тўра бундай жавоб қилибди:

“Зинҳор шўхлигини пасайтирмангиз! Шўхидан чиқади, гаго!.. Шўхидан чиқади!.. Ҳа!..”

Иккинчиси, ота-болалар ҳақида. Бу нақл менга жуда ёқди.

Кунлардан бир кун Ота айвонда ёстиққа ёнбошлаб, ҳовлидаги боғда завқ билан ер ағдараётган Ўғлига қараб ўтирар эди. Ўғил шу қадар ишга берилиб кетдики, ҳатто дам олишни ҳам унутди. Офтоб ҳам тиккага келиб қолди. Ота гурсиллатиб кетмон ураётган Ўғлига деди:

“Ўғлим! Бас қил, кун тиккага келиб қолди...Сояга чиқ, бўлди!”

“Хўп, хўп. Отажон! Озгина ер қолди...”

Терга пишган Ўғил шундай дегач, яна ишини давом этдирди.

Ота бироз пойлади. Унинг назарида офтоб найзалари боласининг нақ миясига санчилаётгандай туюларди.

“Чиқа қол энди... Салқин тушганда қиласан, болам...” — маслаҳат берди Ота.

Ўғил эса ишдан қизганиб, сўзга қулоқ солмасди

“Ҳозир... Озгина қолди... Шуни тугатиб қўяй... Ҳозир чиқаман...”

“Ахир бошингдан офтоб ўтиб кетади-ку, болам! Ёндиришини қара!.. Чиқ!”

Ўғил ҳануз пайкалда ишлар эди...

Сабри чидамаган Ота ичкаридан келинини чақирди-да, сирли деди:

“Болангни олиб чиқиб, ана бу офтобга ўтқазиб қўй... Ўзинг ичкарида бўл. Агар ўғлим чақирса “Вой, қўлим ҳамир эди...”, “Ёғ қиздираяпман... Чиқолмайман, қозоним куйиб кетади...” дегин- да, баҳона қилиб ичкаридан чиқмай тур! Уқдингми?..”

Келин қайинотасининг ниятини тушунди ва худди айтганидай қилди.

Боланинг бошидан офтоб ўтди шекилли, безовта бўлиб йиғлай бошлади. Ўғил қараса, бир ярим яшар гўдаги офтобда қолибди! Суриштириб ўтирмай, турган жойидан хотинига ўшқирди:

“Ҳой! Қайдасан?.. Ҳой!..”

“Ҳу-ув!.. Шетдаман..” — ичкаридан овоз берди хотини.

“Болани ол офтобдан! Офтобда қопти! Тез бўл!”

“Вой, қўлим ҳамир эди-я...”

“Намунча имиллайсан? Ия! Астопилло!.. Ахир бошидан офтоб ўтиб кетади-ку болани! Ўғлимни тезроқ ол!..”

“Чиқолмайман, қозоним куйиб кетади...”

Ўғилнинг фигони фалакка чиқа бошлади:

“Ҳў-ў... Қанақасан ўзи?.. Шу... оғзимга бир нима келди... Тез бўл!”

Хотин бепарво жавоб қилди:

“Вой, сут қўйиб қўйибман-да. Тошиб кетмасин тагин...”

Ўғил қараса, бўлмайдиган. Қайсар хотини қандайдир иш билан банд шекилли... У шартта кетмонини бир четга улоқтир-да, биғиллаган болани кўтариб гўдранганча айвонга қараб юрди.

Ота барчасини кузатиб турар эди.

“Ҳа, болангизнинг бошидан офтоб ўтди?.. — жилайганча сўради Ота... — Болангизга ичингиз ачидими? Шундайми... Ундай бўлса, нега сени сояга чиқ, десам, чиқмадинг? Сен ҳам менинг боламсан... Менинг ҳам ичим ачийди. Ҳа...”

Қаттиқ хижолат бўлган Ўғил ўзини отасининг оёғига отди:

“Кечиринг! Мени кечиринг, отажон! Сизни ранжитдим... Гуноҳкор ўғлингизни кечиринг!...”

...Отамнинг бундай нақлу ривоятларни кўп билишини таъкидлаб ўтгандим. Муҳаммад алайҳиссалом, Ҳазрат Али, Имом Аъзам, Баҳоваддин Нақшбанд, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Худоёрхон, Дукчи Эшон ва бошқалар ҳақида турфа хил ҳикоялар сўзлаб берарди.

Бизнинг оталардан қарзимиз кўп... Бу қарзни бир умр давомида узиб ташлаш мумкин эмас! Бу ҳеч банданинг қўлидан келмайдиган бир вазифа...

Отамга ваъда қилинган достон мавзуга қайтайлик. Афсуски, айтиб ўтганимдай, достон ўшанда ёзилмай қолиб кетди...

Энди достон бўлмаса ҳам, лоақал, отам айтиб берган шажаранинг ўзини келтириб ўтиш билан чеклана қолайин. Отамнинг руҳлари ҳам шод бўлгай, иншооллоҳ.

Демак:

Отам - Аҳмадқул сўфи Бекназар сўфи ўғли (1910 -1984);

отаси - Бекназар сўфи Нормуҳаммад ҳожи ўғли (ваф. 1927);

отаси - Нормуҳаммад ҳожи Ортиқбой сўфи ўғли;

отаси - Ортиқбой сўфи Бойхўжаназар ўғли;

отаси - Бойхўжаназар Бобомуродбой ўғли;

отаси - Бобомуродбой Боймирза девонбеги ўғли;

Боймирза девонбеги каминанинг саккизинчи бобоси бўлади. Боймирза девонбеги Ўратепа ҳокимининг девонини бошқарган экан.

Биз ўзбекларнинг тўқсон икки элатидан бири - юз элатидан бўламиз, бизларни, ўроқли юз, дейишади. Ота-боболаримиз Ўратепа ҳокимлигида истиқомат қилганлар.. Уларнинг асил яшаган жойлари Ўратепага яқин Қорасоқол ота қишлоғи ҳисобланади.

Отамнинг ҳикоя қилишларича, Боймирза девонбеги бобомиз жуда илмли киши бўлган, саройдаги олий мансаблардан бирини эгаллаган, исмларидан кўриниб турибди, девонни бошқарган. У кишининг исмига ҳамиша «девонбеги» унвонини қўшиб айтганлар. Мамлакатда таниқли, замонанинг етук кишиси сифатида эл-юрт орасида катта ҳурматга сазовор экан. Яшаган даври тахминан 1730-1780 йилларга тўғри келади. Шунини айтиш керакки, боболаримиз йилни аниқлаш маъносида эркинроқ бўлганлар, гоҳида тахминларга суяниб кетаберганлар ҳам.. Ўзбекчилик-да...

Бобомуродбой билан Бойхўжаназар боболаримиз мамлакат қўшинида сипоҳсолор, лашкарбоши бўлиб хизмат этганлар.

Ортиқбой сўфи отасидан фарқли ўлароқ беозор, дунё билан иши йўқ, лашкару мансаблардан йироқ, сўфиёна тасаввурларга берилиб ўз ҳаёли билан ўзи банд бўлиб умр кечирган бир киши экан. Оллоҳ таоло каминанинг саъжиясини ўша бобомиздан олганмикин, деб ўйлаб қоламан баъзан...

Нормуҳаммад ҳожи, аксинча, юртда номи машҳур, ҳар бир ишга аралашиб турадиган, иззат-икромли, ҳурматли кадҳудолардан ҳисобланган. У кишини «Ўратепа ҳокимининг жўра оғаси» дейишар экан. Хизматлари ҳам саройда кечган.

Фурсати келиб қолди, боболаримизнинг Ўратепадаги Қорасоқол ота қишлоғидан Андижон вилоятидаги Бешкал қишлоғига кўчиб келиш тарихи ҳақида ҳам икки оғиз айтиб ўтиш жоиз. Бу айтиш Нормуҳаммад ҳожи даврига тўғри келади.

Ўн тўққизинчи аср иккинчи ярмида, олтмишинчи йилларда Россия Туркистонни истило этишга киришди. Ховос олингандан кейин боболаримиз катта хавф яқинлашганини ҳис қила бошладилар ва ўз-ўзидан бошқа жойга кўчиш фикри пайдо бўлди.

Қаерга кўчилади?.. Ўйлаб-ўйлаб, Фарғона водийсига, водийнинг қоқ марказига, тақир чўлнинг овлоқ бир пучмоғига, биров қидириб борса топа олмайдиган ерга кўчиб боришга қарор қилдилар... Шу ер сенга керакми, олсанг ол, биз кетдик, дунё кенг, деб ўйлаганлар-да боболаримиз. Дунёнинг тор эканлигини билишмаган чамаси... Бу ҳам ўзбекчилик. Хуллас, Нормуҳаммад ҳожи бошлиқ қирққа яқин оила чўлга кўчиб келиб уй қуриб, дарахт экиб, сув чиқариб истиқомат қила бошлайдилар...

Шу ерда тўқсон икки ватандошимизнинг Туркияга кўчиши эсингга тушади. Ўшанда Саид Маҳмудхон Тўра олдида ҳам қаерга кўчиш муаммоси кўндаланг турганди. Ўхшаш манзара...

Янги қишлоқнинг номи йўқ эди. Номи ҳақида шундай ривоят бор. Қўқон хонлиги тарих саҳнасидан кетиб, ўрнида Туркистон генерал-губернаторлиги тузилган паллалар... Бир кун Тошкентдан ўрис танобчилари келишиб ерларни ўлчамоқчи бўлишибди.

Чор империяси маъмурлари забт қилинган ҳар бир қарич ерни ҳисобга олиб империя харитасига киритишга шошилардилар. Босиб олинган ер, унинг ҳар бир қаричигача улуг империя ҳисобига дарҳол киргизилиши шарт, мустамлакачиларда таомил шундоқ эди. Танобчиларга ёрдам бериш учун қишлоқ оқсоқоли бешта норғул йигитни ажратибди. Иттифоқо, беш йигитнинг барчаси кал экан! Қишлоғимиз ўшандан “Бешкал” аталиб кетибди. Бу бир ривоят. Бошқа ривоятга кўра, қишлоқнинг номи манғит қабиласининг “Бешкал” уруғи номидан олинган экан... Тагин билгувчи Аллоҳнинг ўзидур.

Болаликдан “эт билан тирноқ” жонажон дўстим, Ўзбекистон халқ шоири Тўлан Низом иккимиз она қишлоғимизни ўз шеър ва дostonларимизда “Бешгул” деб шарафлаб келамиз...

Шажарамизни давом этдираман. Бобом Бекназар сўфи жуда ҳам содда, оқкўнгил, келбатли, бақувват киши бўлган экан. Отамнинг айтишларича, унинг қув ҳамсоялари бобомнинг соддалигидан кулишиб, ҳар хил қитмирликларни ўйлаб топишаркан. Шулардан бири. Жўралар йиғилишиб халфана палов қилишмоқчи бўлишибди. Ҳамма нарса бор экану аммо ёғ йўқ экан. Жувозга борсалар, - ёпиқ. Нима гап, деб сўрасалар, бекорчиликдан пашша қўриб ўтирган жувозчи: «Ҳўкиз касал бўпқолди. жувоз айлантиргани бошқа нарса йўқ», деб жавоб берибди. Шунда: «Ёғни қайдан топамиз? Наҳотки, бугун ош емасак? Нима қиламиз энди?...» дейишиб жўраларнинг бошлари қотибди.

«Бекназар! - лебди шунда йигитлардан бири билдирмай ёнидагиларга кўз қисиб. - Ёғ топмасак бўлмайди... Бун биласан. Ош қиламиз, деб қўйганмиз. Ўзинг жувозга тушиб қўяқол. Бошқамизнинг кучимиз етмайди-да бу жувозни айлантиришга... Бўлмаса, ўзим шартта тушиб қўя қолардим-а.. Беш-олти марта айлантисанг бир ошлик ёғ чиқади. Бўлақол, оғайнижон!..»

Бекназар қараса, барча ўртоқлари унга илтижо билан тикилиб туришибди. У дўстларига ёрдам бергиси келди. Шартта бўйинтуруқни бўйнига илиб жувозни айлантира кетди. Жувозчи тездагина бир ошлик ёғ чиқариб берди. Мамнун бўлган йигитлар ўша кун ошни пишириб едилар, яйраб ўтирдилар... Лекин Бекназар ўша кундан бошлаб ўзига «ҳўкиз»лақабини орттириб олди... Фурсат келиб қолганда, қитмир жўралар, албатта, бу лақабни эслаб кулишар эдилар...

Отам Аҳмадқул сўфи Бекназар сўфи ўғли 1910 йилда Андижон вилоятининг ҳозирги Бўз туманига қарашли Бешкал қишлоғида туғилган. Еттига кирганида Октябр тўнтариши рўй берди. Замон алғов-далғов бўлиб кетди. Отамда етарли даражада ўқиб билим олиш имкони бўлмади, Бешкал

қишлоғи чет бир гўшада жойлашган эди, йўллар йўқ, шўр ерлар бўлганидан ёмғир ёғди дегунча, юриб бўлмай қоларди. Шу сабабдан ёгингарчилик, қиш бошланса, қишлоқдаги одамлар то баҳоргача уйларида чикмай яшар эдилар.

Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида ташкил этилган рабфак (рабочие факультеты)дагина ўқиб отам етарли савод чиқаришга муваффақ бўлди. Бироқ, 1929 йилда ўзбек алифбоси ўзгартирилиб лотинга ўтилиши вазиятни қийинлаштирди. Лотин алифбосида яхшигина савод чиқариб олган отамдай кишиларга 1941 йилга келиб яна мушкуллик туғилди: бор-йўғи ўн икки йил ҳукм сурган лотин алифбоси такрор ўзгартирилиб энди крил алифбосига ўтилди! Қисқа муддатда алифбомиз уч марта ўзгартирилди! Миллатга, унинг маданиятига ҳурматсизлик бундан ортиқ бўлмас керак, деб ўйлайман.

Отам турли раҳбарлик лавозимларида ишлади. 1939 йилда Катта Фарғона канали қурилишида ишгирок этди. 1942 йилда ўзи отилиб чиқиб урушга кетди. Даставвал бир муддат Тошкент яқинидаги Товоқсой қишлоғида машгулотларда қатнашди. Кейин Иккинчи Белоруссия фронтида артилерист-наводкачи бўлиб хизмат қилди, чунки отам ёшлигидан яхши мерган овчи бўлган эди.

Жанглarda иштирок этаётганининг еттинчи ойи эди, Смоленск оstonасида қаттиқ ярадор бўлди.

Даволаниш учун тўққиз ой госпиталда ётишга тўғри келди. Оғир ярадор бўлган, илинибгина турган чап қўлни олиб қолиш керакми ёки кесиб ташлаш керакми - бу ҳақда докторлар баҳс қилишиб бир фикрга кела олмас эдилар. Отам ҳаммасини билиб турар: «Илоё, шу чап қўлимни таҳорат учун обдаста тутишга ярайдиган қилиб қолдирсанг бўлгани...» деб кечалари худога илтижо айлаб чиқарди. Ниҳоят, катта бир доктор қўлни кўриб, кесилмайди, деган қарорга келди...

Урушдан иккинчи гуруҳ ногирони бўлиб қайтган отам бир умр ўша докторни, «кофир бўлса ҳам» дуо қилиб ўтди. 1944 йилда Фарҳод ГЭСи қурилишида фаол иштирок этди. 1951- 1953 йилларда Киров қишлоқ совети раиси бўлиб

ишлади. 1954 йилда тухматга учраб ҳибсга олиниб, олти йилга кесилди ва Сибирга юборишга қарор қилинди...

“Мени чулчутнинг ичига ташласалар ҳам, бир тўғрам нонимни топиб ейман. Бундан хавотир олма! - деб онамни юпантирдилар отам. - Фақат болаларга эҳтиёт бўл. Айбим йўқ, тезда қайтаман”.

Беихтиёр Саид Маҳмудхон Тўранинг Демазанг зиндонига ташланиши воқеалари ёдинга тушади...

Отам Кемерово ўрмонларида дарахт кесиш билан шуғулланди. Онам Турдихол Эгамназар қизи олти боласи билан авф сўраб, Москвага юқори идорага хат ёзгани учун (хатга оилавий бир суратимизни ҳам қўшиб юборгандик, суратга онам, опам Раҳимахон, мен, синглим Биби Солиҳа, укаларим Рустамбек, Мадаминжон ва Азаматлар билан бирга тушгандик, ўшанда ўн икки ёшда эдим) отамнинг иши қайта кўриб чиқилди...

Бир ярим йил деганда (иш кўрилгунча шунча вақт ўтди) отам айбсиз бўлгани сабабли қамоқдан озод этилди.

Бу 1955 йилда юз берди...

Мен буларни мустамлакачилик замонида тарихимизга, хусусан, шажараларимизга бўлган муносабатни кўрсатиш учун келтирдим. Ҳа, халқимизда шажара туйғуси, демакки ота-боболарга иззат-икром туйғуси атайлаб топтаб юборилган эди.

Мана шу маънода ҳозир келтиражак шажара тарихимизнинг асил анъанасини кўрсатувчи бир намуна десак муболаға бўлмайди.

XXIII. ЎТМИШГА ИККИНЧИ САФАР

Кобулда Қори Абдурасулхон уйидан ватандошларни кунма-кун Пешоварга кузатар экан, Саид Маҳмудхон Тўра уларнинг кўзланган манзилга соғ-саломат етиб олишлари ташвишини чекарди.

Бир кун китобларини титкила ётиб, қўлига сандиқчанинг ичида сақланаётган «Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий насабномаси» тушиб қолди. Қарийиб ўн қаричча келадиган, йиллар нафасидан сарғайиб кетган юпқа, бағоят сифатли султон қоғозига араб, форс, ўзбек тилларида чиройли ҳуснихат билан ёзилган “Насабнома” меҳроблаги сандиқда ҳамisha Убайдулла Самарқандийнинг “Сирож ас-соликийн ва латойиф ал-орикийн”⁸ рисоласи билан ёнма-ён сақланарди.

Ҳа, кейинги пайтлар ташвишлар кўпайиб тез-тез қўлига олиб турадиган бу шажарани, нафақат бу шажарани, умуман, бошқа рисоаларни ҳам варақлашга фурсати бўлмади. Бундан тан олиши керак. Аждодлар руҳини шод этмоқ учун нечанчи бор ўқиган шажарани яна қўлига олди, ёнида эса “Сирож ас-соликийн ва латойиф ал-орикийн” рисоласи турарди. Уни “Маноқиб Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий” деб ҳам атайдилар. Уларни мутолаа қилиб Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳаёти ҳақида батафсил тасаввур олиш мумкин.

Шажара ҳақида шуни айтиш лозимки, чиндан ҳам у муътабар бир бебаҳо ҳужжатдир. Ҳужжатнинг қадри балан-

⁸ Ушбу асарни рус олими А.А.Семёнов таҳлил қилиб ўрганиб чиқиб у ҳақида китоб ҳам ёзган. Китоб “Ўрта Осиёнинг XVI аср этнографик адабиётининг нодир ёдгорлиги” деган номда 1941 йилда Тошкентда босилиб чиққан.

длигини уни тасдиқлашган ўттиз қозиюл қуззотнинг қутлуғ имзолари ҳам кўрсатиб турибди. Шажарага назар ташлаб, не-не авлодлар ҳаётини бир нигоҳда илғаб олиш мумкин, у бамисли бир оинаи жаҳон, оинаи қисмат... Бамисли Жамшиднинг гитийнамо жомидай минг-минг йиллик тақдирлар яққол намоён бўлади.

Саид Маҳмудхон Тўра муборак ҳужжатга қўл узатар экан, ҳар сафар вужудини мислсиз ҳаяжон чулғаб олади... Шажаранинг бошида чорёрлардан бири пайғамбаримиздан кейинги биринчи халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху номлари турибди. Ул зот, расулуллоҳ қайиноталари, яъни Биби Ойшанинг падари бузрукворлари, милодий 572-634 йилларда яшаганлар.

Саид Маҳмудхон Тўра аллақандай бир таважжуҳ билан улуғ аждоднинг муборак номларига лаб босди, кўнгил лавҳида эса Муҳаммад Расулуллоҳнинг шарафли ҳаёти ва ислом ривожи йўлида тиниб-тинчимаган бобокалон умри бир-бир жонланди.

Ушбу асно 1487-1571 йилларда умр кечирган бобоси Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг Абу Бакр Сиддиқ жанобларига ўн еттинчи авлод бўлганлигини дил-дилдан ҳис қиларкан, яратганга шукроналар келтирди... Ўзи эса Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийга ўн учинчи пушт ҳисобланади. (Саид Маҳмудхон Тўранинг 1887-1959 йилларда яшаганлигини эслатиб ўтамиз.) Авлодлар оқими ана шундай давом этади...

Саид Маҳмудхон Тўра ҳар гал Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийгача бўлган аждодлар силсиласига назар ташлаб қизиқ манзаралар шоҳиди бўлади.

Мана... Саид Маҳмудхон Тўранинг:

отаси - Саид Исҳоқхон Тўра,

бобоси - Маъсумхон Эшон шайхулисломдир.

Маъсумхон Эшон отаси - Қўқон хонлигида йирик ула-молардан саналган Муҳаммад Валихожа ҳисобланади.

Дарвоқе, “Насабнома”нинг ўзигача бўлган даврини қоғозга кўчирган ҳам мазкур Муҳаммад Валихожа эди.

Ундан кейин шажара шундай юқорилаб боради:

Муҳаммад Собир Хожа —

Раҳматуллоҳ Хожа —

Калон Хожа —

Иброҳим Хожа —

Салим Хожа —

Раҳим Хожа —

Хожа Калон —

Хожа Фатҳуллоҳ —

Муҳаммад Мирак —

Хайринисо ойим —

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий...

1487 йилда туғилган Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий билан 1887 йилда туғилган Саид Маҳмудхон Тўра орасида тўрт юз йиллик масофа ётибди...

Улкан шажаранинг зикр этилган қисмидан кўриниб турибдики, бу силсилада машҳури офоқ зот, шубҳасиз, ўзбек халқининг ардоқли фарзандларидан бири Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳисобланади. Халқпарвар ул зот ҳақли равишда Ватанимиздан етишиб чиққан етук ислом таълимотчиларидан бири. Ўз даврида нақшбандия тариқатига раҳнамолик қилган. эл ҳурматига сазовор азиз-авлиё сифатида тан олинган. Табиийки, Саид Маҳмудхон Тўра номдор аждоди билан фахрланади ва ўзидаги ҳоли қудрат валийлик, соҳиби кароматлик шижоатларини ўша бобосидан кўради.

Саид Маҳмудхон Тўра машҳур бобоси ҳақида аждодлардан қолган, авлоддан авлодга ўтавериб, баъзан афсонага айланиб кетган нақлларни бир-бир эслай бошлади...

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий асли Чодакда Хўжа Фатҳуллоҳ деган ўз замонасининг етук алломаларидан бирининг оиласида туғилган. “Чустий” нисбасидан кўриниб турибдики, Мавлоно Фатҳуллоҳ оиласи Лутфуллоҳ чақалоқлигидаёқ Чустга кўчиб ўтган бўлса керак. Дунёни таниш ҳарқалай Чустдан бошланган деб ҳисоблаш мумкин.

Ривоят қилишларича, кунлардан бир кун Қуръони мажид тиловатига қаттиқ берилган Хўжа Фатҳуллоҳнинг руҳ

ила вужудлари фароғатга чўмиб турганда, Аллоҳ таоло ту-
гилажак ўғлининг исмини Лутфуллоҳ деб қўйишини унинг
дилига солади... Шу сабабдан унинг исми “Лутфуллоҳ” (Ал-
лоҳнинг лутфи) деб қўйилади. Лутфуллоҳ гўдакликданоқ
жуда зеҳнли, ҳушёр, фаросатли бўлиб ўса бошлади.

Нақл этишларига кўра, Мавлоно Лутфуллоҳ онаси
оғирбўй эканлигида тушига катта сув кирган экан, гўё бор
оламни сув қамраган эмиш... Бу эса Мавлоно Лутфуллоҳ
Чустийнинг келажақда машҳур мироб ва сув муҳандиси
бўлиб етишишига башорат сифатида қабул қилинади. Чин-
дан ҳам кейинчалик Мавлононинг кўп саъи ҳаракатлари
билан Фарғона водийсида, Чуст ва Кўқон атрофларида кўп
булоқлар кўзи очилиб, кориз ва ариқлар қазилган эди.

Етти ёшида Қуръони каримни тўла ёд олишга эриш-
ган Лутфуллоҳ ўша пайтда нуфузи баланд ҳисобланган
Чодак мадрасасида бир муддат таҳсил олгач, Самарқанд-
га борди. Йирик уламолар давраси уни Қуръони карим
илми, илми ҳадис, илми тафсир, нақшбандия таълимоти
оламига олиб кирди...

Аллоҳни англаб етмоққа руҳнинг юксак камолоти та-
лаб этилади, бунинг учун ёлғиз ибодатнинг ўзигина кифоя
эмасдир, балки тоат-ибодат билан бирга ҳалол меҳнат
қилмоқ керак бўлади.

Муборак ҳадисда айтилганидек, ибодат ўн қисмдан ибо-
рат бўлиб, шундан тўққизтаси ҳалоллик талаби, қолган
биттаси эса - ибодатдир. “Дил ба ёру даст ба кор” - кўнглинг
ёр (худо)да бўлсин, қўлинг ишда, - нақшбандийликнинг
буюк шиори, у комил инсонлар ҳаётининг маъно-мазму-
нига айланди. Билимга чанқоқ Лутфуллоҳга Хожа Убай-
дулло Аҳрорнинг шоғирди Мавлоно Шоҳ Ҳусайн устозлик
қилди. Изланиш ва таҳсил йиллари давом этди. Кўп ўтмай
бутун Самарқанд аҳли хушфезл, ақлу заковати таҳсинга

лойиқ, билимни ўтқир ёш йигитни ҳурмат билан “Мавлоно” “Мавлоно Лутфуллоҳ” деб атаёт бошладилар.

Бин билимаган Мавлоно Лутфуллоҳ замонасининг етук алломаларидан сабоқ олди. Марғилонда Шайх Ҳусомиддин қўлида таҳсил кўрди, кейин Тошкентда Шайх Муҳаммад Қозидан илм сирларини ўрганди.

Шайх Муҳаммад Қози илмда номи чиққан олимлардан бўлиб, Ҳўжа Аҳрор Валийнинг суюкли шогирдларидан эди. Шу ваздан, чинакам билим олмоқчи бўлган кишилар, валийлар унинг суҳбатларидан баҳра олишга интилардилар. Мисол учун, машҳур Аҳмад Хожагий Косоний, яъни Маҳдуми Аъзам ҳам ул зотнинг энг ардоқлаган шогирдларидан ҳисобланган.

Тадқиқотчиларнинг аниқлашларича, Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий фақатгина ҳужрада ўқиб, китоблар варақлаб билим олиш билангина чекланмаган, балки эгаллаган билимининг амалда татбиқ этиш ниятида ўз устози Шайх Муҳаммад Қозига ҳамроҳ бўлиб, сидқидил хизмат қилиб, бирга эл-юрт кезиб, эзгулик гоилари ва тасаввуф таълимотини халқ ичида ёйишга интиланган. Оқибатда шогирд ўз фидойилиги ва шижоати билан устозининг ҳурматиға сазовор бўлди, дуосини олди. Келажакда уларнинг авлодлари қудандачилик ришталари билан бир-бирларига қаттиқ боғланиб кетганларини ҳам таъкидлаб ўтамиз, бу ҳам диққатға сазовор ҳодиса ҳисобланади.

Милодий 1515 йилда Шайх Муҳаммад Қози оламдан кўз юмганда, юртда нақшбандия тариқатига ўша пайтда кўзга кўринган дин ва давлат арбоби Маҳдуми Аъзам раҳбарлик қила бошлади. Табиийки, Шайх Муҳаммад Қозининг кўп шогирдлари сингари Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳам янги устоз оstonасига бош урди ва тездаёқ Маҳдуми Аъзамнинг энг ишончли, иқтидорли шогирдиға айланди. Улар орасида йигирма тўрт ёш фарқ бор бўлса ҳам, устоз ёш шогирдиға ўзининг муносиб ўринбосари сифатида қарарди. Ўттиз йилдан ортиқ давом этган устоzu шогирд мақомидаги бу чинакам дўстлик, биродарлик кейинчалик авлодлар тилида достон бўлиб қолди.

Ўқиб-ўрганиш, изланиш натижасида Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий тариқатнинг хуфия илмини пухта билиб олди. Унинг соҳиб каромат, валий эканлиги эл оғзига тушди. Энди у турли сир-синаоту воқеа-ҳодисаларни аввалдан фаҳм эта олиш, кўра билиш, айтиб бериш салоҳиятини намоён эта бошлади, муриду мухлис сони ортди.

Муридлари ичида юртнинг таниқли кишиларини, давлат арбобларини учратиш мумкин бўларди. Масалан, ўн олтинчи аср ўрталарида Тошкент ҳокими бўлган шайбоний Амир Бароқхон Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийга ихлос қўйганлардан эди, у муридлик мақомида ҳамиша пир билан кенгашиб давлат ишларини олиб борган ва эл ичида адолатли ҳукмдор сифатида ном чиқарган, танилган. Бу борада тадқиқотчиларимизнинг изланишлари ҳали янгидан-янги ажойиб маълумотларни намоён этиши шубҳасиздир.

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг эл-юрт ҳурматиغا, халқ муҳаббатига сазовор бўлганлигига яна бир сабаб, бу унинг халқпарварлиги, кўпнинг оғирини енгил қилишга қаттиқ бел боғлаганлиги ҳам эди. Қаерга қадами тегса, ўша ерга файз кириб, бирон ариқ, сардоба, кўприк ёки кориз пайдо бўларди. Юртнинг чинакам кадхудосига айланган, катта-кичикнинг тўй-ҳашаами дейсизми, бошқа ташвишларими, барча-барчасида ҳозир у нозир Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий, бир касби мироблик эканлиги сабаб, бутун Фарғона водийсида сув муаммоларини ҳал қилишда бош-қош эди.

Тадқиқотчиларнинг гувоҳлик беришларича, Чустийнинг Тепакўрғон, Ёрқишлоқ, Олмос, Файрат, Шоён, Дуоба, Ҳисорак қишлоқларида Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг ўзи бош бўлиб қаздирган ариқ ҳовузу коризлар, очдирган булоқлар, ҳисоблаб чиқилса, уч юздан ошиб кетар экан. Халқ ичида Ғовасойдан сув оладиган Чустсой ва Тўдасойлар Мавлононинг чизган режаси асосида қазилганлигини ҳозир ҳам гапирадилар. Мазкур сойлар, мана беш юз йилдирки, оби ҳаёт билан тўлиб оқади, элнинг кори хайрига яраб келади.

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий Чодакда туғилиб ўсган ҳовлида ҳозир ул зотнинг авлодлари истиқомат қилади. Ҳов-

лида беш аср илгари қурилган икки муъжаз хона ҳамда кейинроқ қурилган пастаккина дарчасиз хона мавжуд. Дарчасиз хонада Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг рамзий қабри бор. Бу ердаги бир туп олма дарахти Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий томонидан экилган, дейишади. Узоқ умр кўрадиган бу олма, ривоят қилишларича, беш юз йил давомида саккиз марта қуриб қайтадан кўкариб, япроқ ёзган экан. Барчаси ул муборак зот номлари билан боғлиқ ва шуниси билан авлодларга азизу мўътабардир.

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳақида жуда кўп ривоят ва афсоналар тўқилган. Афсоналар синган ҳақиқатнинг парчаларидир, деганларидай, улар замирида улкан ҳақиқатнинг зарралари ётади. Тадқиқотчиларимиз томонидан эл оғзидан ёзиб олинган, эл оғзида юрган афсоналар, нақллар жуда ҳам сиқик, гўзал, сермазмун. Улардан намуналар келтириб ўтмасак бўлмас...

...Водийда икки машҳур шайх бор экан. Бири - энг обрўли уламолардан ёши улуг, ҳурмати сарбаланд донгдор Қосим шайх, иккинчиси - ундан анча ёш, салоҳиятли, зукко, номи эл оғзига тушиб қолган - Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий. Барча уларга ҳавас билан қарар эканлар. Алломалар кўп вақтларини шариат аҳкомлари ҳақида баҳслар билан ўтказишар, муноқашалар олиб боришаркан. Ичларида эса, пайт топилса, рақибимни бир мот қилиб қўйсам, деган ниятлари ҳам йўқ эмас экан...

Иттифоқо, шу пайтлар Шаҳанддан унча узоқ бўлмаган қишлоқлардан бирида водий аёллари ичида дурри якто, кўрку латофатда тенгсиз, донишманду зебо Лангар момо деган аёл кун кечираркан. Унинг овозаси юртни тутиб кетибди.

Кўп одамлар, менга ёрдам қилинг, мана шундай иш бўлиб қолди, буни тушунтириб беринг, бу ёғи нима бўлади ва ҳоказо турли йўллар билан ул аёлнинг ҳузурига ке-

лишга баҳона излашаркан. Мақсад аслида зебо аёл суҳбатидан баҳраманд бўлиш, бир бор ойдай жамолига кўз ташлаш холос... Икки алломаи замон ҳам бу овозаларни кўплан эшитиб, қулоқлари динг бўлиб юрар эканлар-да. Аммо бу ҳақда бир-бирига ҳеч нарса демас эканлар.

Кунлардан бир кун ушбу аёлни зиёрат этишга аҳд қилишибди, кўнгилларида пинҳона мақсадлари - рақибининг олдида нима қилиб бўлса ҳам ул ягонаи давроннинг эътибори-ю меҳрини қозониш, кўпроқ лутфу карамига эга бўлиш... экан.

“Шунчаки, зиёрат-да, бир ожиза ҳолидан, ҳовли-турмушидан хабар олиб қўяйлик...” - дебди Қосим шайх...

“Ҳа, ҳа, ожизалар ҳолидан хабар олмоқ кони савобдир...” - дебди Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳам...

Шундай қилиб улар бир-бирларига сир бой бермабдилар.

“Арзигулик тухфа билан бормоқ лозим... - кенгашибди Қосим шайх... - Қуруқ бориб бўлмайди...

“Ҳақ сўзладилар, шайх жаноблари! Қуруқ бориб бўлармиди! Ҳадя билан бормоғимиз керак!” - қўллаб-қувватлабди таклифни Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳам.

Қосим шайх тухфага қимматбаҳо буюм олибди. Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий эса шайхни ҳайратда қолдириб, ўз хўржинига тухфа деб бир дона қовун уруғини ташлаб қўйибди холос. Бошқа ҳеч нарса олмабди. Бунни кўрган Қосим шайх, Мавлоно ҳадяси бағоят ночор бўлди, бизники эса анов-манов эмас, тоза бир жўра атлас, топилмайдиган хилдан, илтифот кўпроқ бизга бўлади-да энди, деб ичида қувониб қўйибди.

Улар зеболар зебоси Лангар момо ҳовлисига етиб келибдилар.

Салом-аликдан сўнг Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий хўржиндан фарқ пишган, шираси ўткирлигидан тарс ёрилай деб турган битта қовун олиб Лангар момога тутқазибди.

Қосим шайх ҳам ўз тухфасини Лангар момога узатар экан, ҳалиги бир дона уруғнинг хўржинда қандай қилиб шундай қовунга айланиб қолганига ақли етмай, таажжуб-

да қолибди ва ичида Мавлоно Лутфуллоҳ кароматига тан берибди, аммо сиртига чиқармабди, билдирмабди.

Лангар момо бу номдор фозил кишиларни ғойибдан яхши танир экан. Соҳиби каромат бўлганлиги учун, фаросатли закий аёл гап нимада эканлигини фаҳмлаб етибди. Ҳеч нарсани сезмагандай, очик чеҳралик билан катта зиёфат берибди, сийлаб меҳмон етибди, бир хил муомалада бўлибди...

Кузатар пайтида, Лангар момо ҳам ҳар бир меҳмонга биттадан қовун тортиқ қилибди...

Зебо аёл меҳмондорчилигидан хушнуд бўлган ва та-шаккурлар изҳор этиб хайр-маъзур қилишган Қосим шайх билан Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийлар бироз нари кетганларидан кейин тўхташиб, ўзларига тортиқ қилинган қовунларни кўришга ошиқибдилар.

Қизик манзара намоён бўлибди.

Шайхга тегишли қовун пишиб ўтиб кетган, юмшаб ичи тушган экан.

“Ё, ажаб!...” — дебди таажжубда қолган Қосим шайх...

Мавлоно қовуни эса, аксинча, ҳали бироз хом, пишишига пича бор экан...

“Ё, ажаб!...” — дебди Мавлоно...

Алломалар ҳайратга тушишибди, бир-бирларига термилганча, доно аёлнинг бундай қилишида қандай маъно яшринганини ўйлаб бошлари қотибди.

Кўпни кўрган донишмандлар бунинг ҳикматини, Қосим шайхнинг ёши ўгинқираб қолгани-ю Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг ҳали бироз ёшроқ эканига нозик ишора деб, изоҳлайдилар...

...Бошқа бир ривоятда келтирилишича, кунлардан бир кун Мавлононинг куёви ва шогирди Хожа Исҳоқ Валий отасининг қабрини зиёрат этгани Даҳбедга бормоқчи эканини маълум қилибди.

Махдуми Аъзамнинг ўғли Хожа Исҳоқ Валий Мавло-
нонинг иккинчи қизи Биби Ниқояга уйланган эди. Мав-
лоно Лутфуллоҳ Чустий куёвини кузатаётиб, нечундир:
“Қайтганингизда кўп олтин билан келинг!” деб ғалати-роқ
тилак билдирибди. Хожа Исҳоқ Валий қайинотасига ҳеч
нарсa демабди-ю аммо кўнглидан: “Падари бузрукворим-
нинг қабрларини зиёрат этмакка кетаётган бўлсам, олтину
зар, хазина ахтариб кетаётган бўлмасам... Мавлоно нечун
бундоқ дедилар экан?” - қабилида сўзлар кечибди.

Хожа Исҳоқ Валийнинг водийдан ташриф буюраётга-
нидан бохабар бўлган Самарқанд ҳукмдори, - улар эса
Махдуми Аъзамнинг муридлари эдилар, - катта совға-са-
лому тансуқот билан кутиб олибди.

Саройда лабдабали зиёфатлар қилинибди. Меҳмон қай-
таётганда унинг хўржинини кўплаб олтину зар, дуру забар-
жад билан тўлдириб кузатибдилар. Шундагина Хожа Исҳоқ
Валий Даҳбедга келаётган чоғида устозлари Мавлоно Лут-
фуллоҳ Чустий билдирган тилакни эслаб, ул зотнинг каро-
мат қилганларини англаб етибди ва ичида қойил қолибди...

...Яна бир ривоятда Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг етук
шогирдларидан фасоҳатманд ва зукко Мулло Ҳасан Ҳожи
ҳақида нақл қилинади.

Қабодиёнлик Мулло Ҳасан Ҳожи етти йил пирининг
хизматини қилади ва катта ҳурматга сазовор бўлади. Шунга
қарамасдан шогирд қандайдир шайтон васвасасига учиб,
кўнглида устозига нисбатан шубҳалар пайдо бўла бошлайди.

Буни сезган устоз бир куни шогирдини ҳузурига чорлай-
ди ва қизиқ суҳбатга тортади. Суҳбат асносида Мулло Ҳасан
Ҳожи Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ҳузурида сирли равишда
уйқуга кетади. Шунда Мулло Ҳасан Ҳожи туш кўради...

Тушида ажойиб ораста ва гўзал бир боғда юрганмиш.
Мевалар фарқ пишган, олма-ю ноклар, анорлар кўзларни

кувнатади, олтиндай товланган узумлар гўё “Мени ол!” дегандай имлайди... Шу палла Мулло Ҳасан Ҳожи хоҳиш пайдо бўлиб, фарқ пишган бир бош узумни узиб олибди. Эндигина бир донасини оғзига солай деганда, уйғониб кетибди...

Уйғониб қараса, қўлида ўша боғдан узиб олган бир бош узум эмиш... Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий шогирдига кулиб қараб турган экан...

Ҳайратга тушган МуллоҲасан Ҳожи дарров ўзини пирнинг оёғига ташлаб, ўринсиз шубҳаланганини айтиб, устоздан шак келтиргани учун кечирим сўрабди...

Бундай нақлларни кўплаб келтириш мумкин.

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг икки қизи бор эди.

Катта қизини Хайринисо ойим дердилар, яна Пирзода ойим деб ҳам атардилар, айти пайтда муҳтарама хоним “Зайнул мастурот”, “Тожил мастурот” сифатлари билан улуғланардилар.

Яна бир қизи - Биби Ниқоя Махдуми Аъзамнинг ўғли Хожа Исҳоқ Валийга тушганлигини юқорида айтиб ўтган эдик.

Умуман, ўзбек халқининг икки машҳур фарзанди Махдуми Аъзам ва унинг иқтидорли шогирди ҳамда давомчиси Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий муносабатлари ҳақида бироз тўхталиб ўтиш лозим кўрилади.

Аввало, улар замондошдирлар, иккинчидан, устозу шогирддирлар. Устозу шогирдлик шу даражага етадики, ота-ю фарзанд мақомига эришадилар.

Айтишларича, Махдуми Аъзам шогирди Мавлоно Лутфуллоҳни ардоқлаб, унга ёлғиз қизини узатиб, ўзига куёв қилмоқчи бўлган экан. Лекин тақдирда битилганини четлаб ўтишнинг иложи йўқ... Бу қутлуғ ният амалга ошмай қолади...

Мавлоно Лутфуллоҳ бошқа қизга уйланади ва хижолат бўлиб хийлагина устоз кўзига кўринмай чет-четда юради... Аммо тездаёқ орадаги гина-кудуратлар унутилиб, аввалги

қадрдонлик алоқалари йўлга қўйилади, устозу шогирдлик ришталари яна боғланади. Чунки икки мўътабар зот ҳам комил инсонлардан эдилар, улар кечиримлилик бизга пайғамбардан мерос эканлигини ҳамиша ёдда тутардилар ва унга амал қилардилар...

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий барибир кўнглида устознинг ожизасига уйлана олмаганлигидан хижолат бўлиб юрарди. Кейинчалик ушбу хирачиликни дилдан кетказиш чорасини топгандай бўлади - қизи Биби Ниқояни Махдуми Аъзамнинг ўғли Хожа Исҳоқ Валийга узатади ва устозу шогирд авлодлари бир-бирига қарийдошлик ришталари билан боғланиб кетадилар.

Саййид Аҳмад ибн Жалолиддин Косоний, маданиятимиз тарихида эса Махдуми Аъзам, Махдуми Аъзам Даҳбедий деган номлар билан машҳур бўлган буюк юртдошимизнинг ҳаёти Ватанимизнинг огир ва тарқоқлашишга юз тута бошлаган йилларига тўғри келди.

Руҳида беоромлик сезган, дарди талабга мубтало Махдуми Аъзам Тошкентга йўл олди, Хўжа Аҳрор Валийнинг шогирди машҳур Шайх Муҳаммад Қозига мурид тушиб, хизматларини адо этишга киришди, дардига даво излади.

Машҳури офоқ Хўжа Аҳрор Валийнинг муборак ҳужрасида чилла ўлтириш бахти унга насиб этди, бу катта шараф эди.

Оқибатда тасаввуф сирларини теран ўрганди ва элга таниқли аллома бўлиб етишди.

Устози Шайх Муҳаммад Қози кароматлар ва хаворик одатлар соҳиби бўлган Махдуми Аъзамга катта баҳо берди, рубъи маскунда Мавлоно Хожагий Аҳмадга тенг келадиган одам йўқлигини таъкидлади.

Жуда кўп ҳокиму амирлар, беклар “Буюк хожа” унвонига сазовор кўрилган Махдуми Аъзамга қўл бердилар, ўзларини муридлик мақомида тутдилар. Мисол учун, шайбоний ҳукмдор Убайдуллоҳхон, теурий Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Кармана ва Миёнкол ҳокими шайбоний Жонибек Султон, Абдулазизхон ва бошқа кўп номларни келтира оламиз.

Убайдуллоҳхон (вафоти милодий 1539 йил), “Убайдий” тахаллуси билан ижод қилган мумтоз шоирларимиздан бирidir. Кутби олам Махдуми Аъзам билан “Махдуми Аъзамга қул берган, хизматларинда турган, Ҳикмат дўконин қурган ул Убайдий султонхон” орасида муршиду муридлик даражасидан ҳам юқори чин дўстлик ва ҳамкорлик, ҳам-фикрлилик, баҳамжиҳатлик ҳолати вужудга келдики, бу тарихимизда алоҳида ўрганилишга лойиқ бир ҳодисадир.

Убайдуллоҳхон ўз пирини бағоят ҳурмат қилар, ундан хабар олиб турар, кўп ҳолларда давлат ишларида ва ижод борасида пирининг маслаҳатларига таяниб иш кўрарди.

Махдуми Аъзам Убайдий ижодини ардоқлаб, унга кенгашлар бериб турарди, ҳатто унинг ғазал ва рубоийларига теран шарҳлар ёзганлигини олимларимиз таъкидлайдилар. Убайдий эса Бухорода ўз саройи ичида пири комил учун хос хужра бунёд қилдирди, у ерда кўп бор устознинг ажойиб суҳбатларидан баҳраманд бўлди, давлату дин, илму адаб хусусида мубоҳасалар олиб борди. Махдуми Аъзамнинг йигирма еттита рисоласини алоҳида бир мажмуаъ тарзида кўчиртирилишида бош-қош бўлди. Бу ҳазрат асарларининг илк бор бир муқова остида жам бўлиши эди...

Заҳириддин Муҳаммад Бобур билан Махдуми Аъзам ўрта-сидаги муносабатлар ҳам диққатга сазовордир. Мирзо Бобур ҳам Ҳазрати Махдуми Аъзам этагини тутганлардан эди.

Бобур Хўжа Убайдулло Аҳрорнинг “Рисолаи волидия” асарини ўзбек тилига таржима қилади, унга ўзининг бир неча рубоийларини илова этиб кўчиртиради ва камоли эҳтиром ила Махдуми Аъзамга жўнатади. Мамнун бўлган Махдуми Аъзам қўлёзмани ўқиб илҳомланади ва “Бобурия” рисоласини қоғозга туширади.

Махдуми Аъзам илм аҳлини давлат устиворлигининг асоси деб билади, тараққиётни шунга боғлайди. Ҳазрат-

нинг фикрича, олимнинг эл-улусга фойдаси тегадиган илми ҳеч қачон унутилмайди, ҳамиша халққа хизмат қилаверади. Муридлари ҳисобланадиган давлат раҳбарлари билан мувоҳасалар қураб эканлар, уларга илм аҳлидан, зиёлилардан ҳамиша хабардор бўлиб туришларини уқтиради, ҳамиша илмни тараққий этдириш чораларини кўришни, бусиз давлат ҳалокатга юз буриши мумкинлигини таъкидлайди.

Давлатни бошқариб турган одам адолатли, қалби пок, виждонли, ўткир зеҳнли, тadbиркор, талабчан, узоқни кўра оладиган, кучли ақлу заковат соҳиби бўлмоғи зарур. Машҳур ҳадисда айтилганидек, бир соатлик адолат олтмиш йиллик ибодатдан афзаллигини доим ёдда тутмоғи мақбулдир.

Тадқиқотчиларнинг гувоҳлик беришларича, Махдуми Аъзам ўттиздан ортиқ рисоалар битган. Қуйида ҳазрат асарларидан айрим парчалар⁹ келтирамиз.

“... Эй толиби содиқ!

Хўжагон, қуддиса сирриҳу, тариқатда бу тўрт калимани бинойи асил, яъни бузруклар бу тўрт калимани тариқат биносининг тўрт аркони дебдурлар. Агар солик бу таълимотнинг бирисини қилмаса, бинойи тариқи вайрондур. Хуш дар дам, назар дар қадам, сафар дар ватан ва хилват дар анжуман. Чунончи, ҳазрати олийшон мақбули ҳазрати Раҳмони муҳибб ва маҳбуби қулуби дарвешон Убайдуллоҳхон айтурлар:

*Ҳар лаҳза ватан ичра сафар қилгумдур,
Юрмакда қадам узра назар қилгумдур,
Хилват тутубон ҳам анжуман ичра мудом,
Хилватни қурбатга гузар қилгумдур.*

⁹ Парчалар Н.Жабборовнинг Махдуми Аъзам Даҳбедийга бағишланган тадқиқотидан олинди.

То солик бу калимани камоли риоя бирла тутмагунча бу тариқнинг ниҳоясига етмайдир...”

Ориф билан зоҳид орасидаги фарқ ҳақида

“...Ул бузруквориким, ўзини халқ орасида фосиқ қилгай зоҳид бўлгай, ани уламолар ойга ташбеҳ қилурлар. Ой осмонда, дунёда бўлгай. Анинг шуъласини халқ кўрарлар, танавурлар нури ҳам паст бўлгай, мартабаси ҳам паст бўлгай. Ул бузрукким, султон ул-орифийн монанд Боязид Бистомий, анингдекларни офтобга ташбеҳ қилурлар. Чунки офтобнинг шуъласи тўртинчи осмонда бўлгай, етти қат осмон сабабидин мунаввардур. Нурининг ғалабасидин ва иссиғлиғидин ҳар нечук одам кўра олмагай, яъни мурод кўрмакдин тонимоқ бўлгай.

Зоҳид Ҳақ таолонинг сўзига машғул бўлгай,

Ориф Ҳақ таолонинг ўзига машғул бўлгай.

Зоҳид халқни илми зоҳир бирла даъват қилгай,

Ориф халқни илми ботин бирла даъват қилгай.

Зоҳид муриди таважжух бирла тарбият топгай,

Ориф муриди маърифат бирла тарбият топгай.

Зоҳиднинг оёғи бир ерда қарор олмагай,

Ориф пойи шикасталиғ ва истиқоматлиғ эрур.

Зоҳиднинг кўзи беғам бўлгай,

Орифнинг кўзи пурнам бўлгай.

Зоҳиднинг кўнгли қаттиқ бўлгай,

Орифнинг кўнгли юмшоқ бўлгай.

Зоҳид пулга боққай,

Ориф Ҳаққа боққай.

Зоҳид халқ орасида саломатлиғ бўлгай,

Ориф халқ орасида маломатлиғ бўлгай.

Ориф муридиининг ботинидан хабардор бўлгай.

Зоҳид ҳар на келса халқдан кўргай,

Ориф ҳар на келса Ҳақдан кўргай.

Зоҳиднинг талаби беҳишт бўлгай,

*Орифнинг талаби дийдор бўлғай.
Зоҳид муриди­нинг қўлини олғай,
Ориф муриди­нинг кўнглини олғай.
Зоҳид ўзини уриб кўзидин ёш чиқарғай,
Орифнинг кўзда ёши, оғзида кулгиси бўлғай.
Зоҳид халқни ўзига йиғмоқни хоҳлағай,
Ориф халқдин узулмакни истагай.
Зоҳиднинг кўзи ҳушёр, кўнгли кўзи ғафлатда,
Орифнинг кўнгли бедор, кўзи ғафлатда бўлғай.
Зоҳиднинг тили зикрда бўлғай,
Орифнинг дили зикрга машғул бўлғай.
Зоҳид элнинг айбини очқай,
Ориф элнинг айбини ёбқай.*

Бу ўн тўққиз хислатнинг бири ҳар кимда бўлмаса вали деб билурлар, ориф биллоҳи деб бўлмас...”

Фикримизча, ушбу икки парчанинг ўзиёқ ҳазрат Мах­думи Аъзамнинг бутун дунёқарашини, ҳаётининг мазму­нини, маслагини кўрсатиб бериш учун кифоядир.

Шуни таъкидлаш лозимки, жуда кўп давлат арбоблари ҳазратга мурид сифатида пир деб этакларини тутган бўлса­лар ҳам, Махдуми Аъзам Расулуллоҳнинг: “Амирларнинг олийжаноби фақирнинг оstonасида, фақирнинг ёмони амирнинг оstonасида туради”, деган муборак ҳадисларини доимо эсда сақларди ва унга қатъий амал қиларди, айни пайтда ўзгаларни унга даъват этарди.

Машҳур тарихчимиз Абу Тоҳирхожа ўзининг “Самария” деган жуда қимматли тарихий асарида Махдуми Аъзам ҳақида бағоят тўлқинланиб қалам тебратади: “...Даҳбедлик Махдуми Аъзам деб машҳур бўлган мавлоно хожатийнинг асл юрти Фарғона вилоятига ва Андижонга қарашли Косон кентида­дур. - деб ёзали тарихчи. - У ўша ердан кўчиб Даҳбед қишло­ғига келиб ўрнашди. Бу киши қутб ул-аброр хожа Убайдулло Аҳрорнинг муриди бўлган ҳазрат мавлоно Муҳаммад Қози­нинг муриди эди. Ҳазрати Махдуми Аъзам жанобларининг мақомот, ҳолат ва кароматлари шундайким, бу нодоннинг

қалами уни тақрир ва таҳрир қилишга ожизлик қилади. У кишининг мақомотлари ҳақида машҳур китоб бўлиб, унда ҳам у зотнинг ҳолатлари қисқа ёзилган... ”

Тадқиқотчиларимиз Маҳдуми Аъзам саксон ёш умр кўрган, деб ҳисоблайдилар. Ҳазратнинг бир байтида ҳатто бу ҳақда ёзилган ҳам экан:

*Ҳаштод сол ҳалқа задам бар дари умед,
Ҳоки би кафф гирифтам ва навмид меравам...*

Мазмуни:

Саксон йил умид эшигини қоқдим-у,
Қўлимга тупроқ олиб ноумид кетмоқдаман...

Ҳазрат Маҳдуми Аъзам албатта ноумид кетмади, унинг ортида кўплаб шогирдлари қолди. Шогирдларининг ичида эса энг қадрлиси Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий эди.

Маҳдуми Аъзам ҳали ҳаётлик чоғларидаёқ издахомларда ва анжуманларда муридларига доим: ”Биздан кейин сизларга Мавлоно Лутфуллоҳ етакчилик қиладир” — деб такрорлашдан чарчамасдилар. Бу жумла мардумга маълуму машҳур эди. Маҳдуми Аъзам суюкли шогирдига ўз қўллари билан ўн уч марта ”Иршоднома” ёзиб, тасдиқлаб, тасаввуф тариқатига раҳбарлик қилишга фотиҳа берган эди.

Шу сабабдан ҳам у Маҳдуми Аъзам вафотидан сўнг ҳақли равишда хожагонлар тариқатига етакчилик қилишга киришди. Ушбу тариқат ўзининг мустаҳкам ҳаётий асослари билан қудратли эди. Унга кўра, инсон худога тоат-ибодат қилиш билан бирга, ҳалол меҳнат чекмоғи керак, ўз ризқини пешона тери билан топмоғи лозим, таркидунёчилик этишдан мутлоқ ўзини тийсин...

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийнинг юртда обрў-эътибори катта эканлигини қуйидаги маълумотлардан ҳам тасаввур қилиш мумкин. Мавлононинг куёви Хожа Исҳоқ Валий бир неча марта Ҳиндистонга сафар қилади ва хожагонлар билан бобурийлар ўртасида Маҳдуми Аъзам ва

Заҳириддин Муҳаммад Бобур замонларида бошланган пиру муридлик ришталарини мустаҳкамлаб давом эттиришга саъи-ҳаракат кўргизади...

...Саид Маҳмудхон Тўра яна кўп нарсаларни эсларкан, кўнглида чексиз ғурур туйди.

Эҳ-ҳе, бу қутлуғ она тупроқда не-не улуғлар ўтмаган, бу қанчалар улуғ ва қутлуғ тупроқ! У шу тупроқда туғилди, бундан фахру ифтихор қилади, чунки у ана шундай улуғлар ворисидир, ана шундай улуғларни ўстириб вояга етказган халқнинг фарзандидир! Бун юракдан чуқур ҳис этади.

Аммо, афсуски, ундан айрилиқда кун кечиришга мажбур бўлгани кўзини ёшлайди, бағрини ўяди. Аллоҳдан умиди борки, буюк Ватани албатта кун келиб ҳурликка чиқади, дунёга эркин ва озод руҳ бўлиб парвоз қилади.

У албатта Ватанига, Ўзбекистонга қайтади! Яна бу томони Аллоҳга аёндир, бордию Ватан озодлигини кўриш унинг тақдирида бўлмаса, шубҳасиз, бу фарзандларига насиб этажак! Насиб этажак! Ва фарзандлари Ватанга қайтиб унинг гуллаб-яшнаши, равнақи йўлида жон фидо қилажаклар!

У фарзандларига бу ҳақда ҳар лаҳза уқтириб келади. Ҳа, Ватан, эл-юрт, миллат йўлида фидойилик кўргизиш бобокалони Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийдан, балки ундан ҳам олдинги аجدодлардан келаётган қутлуғ одатдир ва бу одат авлоддан авлодга ўтаверади, ўтаверади...

Зеро, бу ўзбекнинг қадим-қадимлардан қон-қонига сингиб кетган эзгу одати, мероси...

Бироз изоҳ бериб ўтишни лозим топамиз.

Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ва унинг даври ҳақида таниқли олимлар тадқиқотлар олиб борганлар. Бу ерда машҳур рус шарқшунослари В.В.Бартольд, А.А.Семёнов, таниқли ўзбек шарқшунос олимлари И.Абдулла-

ев, Ҳ.Бобобековларнинг маълум илмий тадқиқотларини назарда тутамиз.

Хусусан, А.А.Семёнов ХУІ асрда битилган Убайдуллоҳ Самарқандий қаламига мансуб “Сирож-ас соликийн ва латойиф ал-орикийн”, - бошқа номи “Маноқибӣ Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий”, - рисоласини чуқур таҳлилдан чиқариб, юқорида таъкидлаганимиздек, бу ҳақда китоб ёзди. Бу китобнинг номи “Ўрта Осиёнинг ХУІ аср этнографик адабиётининг нодир ёдгорлиги” деб аталади. У 1941 йилда Тошкентда нашр этилган эди.

Исматилла Абдуллаев наманганлик ёш тадқиқотчилар Муроджон Исмоилов ва Темурали Икромовларнинг “Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий” (1998) рисоласига ёзган сўзбошисида, муаллифларнинг Мавлоно аждод-авлодлари ҳақидаги икки нодир шажарани машаққатлар ичра излаб топганлари ҳақида қувониб ёзади. Тадқиқотчилар шажараларни бир-бирига муқояса қилиб тадқиқ этиб, Мавлононинг ўттиз пуштларини аниқлаб чиққанлари, таниқли олимимиз таъкидлаганидек, чиндан ҳам мақтовга сазовор, эътиборга лойиқ қутлуғ ишдир. Бу нарса, айниқса, Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий ва ул зотнинг устозлари, бошқа тарафдан қудалари Махдуми Аъзам Косоний сингари машҳур тасаввуф олимлари ҳаёти ҳамда фаолиятлари ҳали кам ўрганилган бир пайтда катта аҳамият касб этади.

XXIV. ТУРКИЯ САРИ

...Афғонистондан кўчган ватандошлар бирин-бирин Покистонга, аниқроғи, Пешоварга боришиб бир такяхонада йиғила бошладилар.

Хаммани кузатиб бўлиб энг охирида йўлга чиққан Саид Маҳмудхон Тўра оиласи Пешовардаги таниши Қори Абдусалом ҳовлисига бориб тушди. Ватандошлар Афғонистондан соғ-саломат чиқиб олганларидан Аллоҳга шукроналар келтирар эдилар.

Бухоро республикасининг таниқли арбобларидан, Саид Акрамхон Тўранинг куёви Усмон Хўжа ҳақида юқорида таъкидлаб ўтган эдик, у бу пайтда Пешоварда яшарди. Усмон Хўжа юртдошлар атрофида парвонадай чарх уриб, уларнинг ёнидан бир лаҳза бўлсин нари кетмади, қўлидан келганча иззат-икром кўргизди.

Ватандошлар Пешоварда қирқ беш кун бўлишгач, поездда Покистоннинг бош шаҳри Карачига қараб йўл олдилар. Шаҳарнинг Калакут номли маҳалласи уларга манзилгоҳ бўлди. Ўн беш кун деганда бу ерда ҳам сафар қариди: тўқсон икки оиланинг бари бир вопурга миниб, денгизда бир ҳафта саёҳат қилиб, Ироқнинг Басра шаҳрига етиб келдилар.

Басрадан йўл Бағдодга тушди. Бағдодда, Бобили муаззамда ўз замонида ўзбеклар томонидан қурилган катта такя бор эди, карвон хотиржам ўша ерда қўним топди. Ўзиники бўлгани қанчалар яхши эканлигига Саид Маҳмудхон Тўра яна бир марта амин бўлди.

Бу ерларга ҳам ўн беш кунлик насиба сочилган экан. Фурсатдан фойдаланиб, Саид Маҳмудхон Тўра оиласини олиб Карбало даштига борди ва Имом Хусайн қадамжоларини зиёрат қилди.

Шундан сўнг карвон Туркия тупроғига қадам қўйди...

Мосул шаҳрига келганларида йўл бесаранжомликлари бироз барҳам топгандай бўлди. Йўл ташвишлари, кўч-кўнгал-гайлари жонига теккан Саид Маҳмудхон Тўра ота-боболарнинг “Камбағал бўлсанг кўчиб кўр” деган мақоли маъносини теран англаётгандай эди. “Ҳеч банданинг бошига кўчиш ташвиши тушмасин-а!”, дерди Тўра Соҳиб ичида. У эса бундай ташвиш залворини бир неча марта тортиб кўриб улгурди.

Мосул шаҳрида карвонни катта ҳурмат билан қарши олдилар. Майдон гавжум, тантанавор аскарий мусиқа янграрди. Ҳориб келган ўзбеклар дастурхонларга тортилган таомлардан тановул айлашар, сафар машаққатлари адо бўлганига ишонгилари келиб-келмай масъуд бир кайфиятга чулганган эдилар.

Шаҳарнинг катталаридан бири, ҳокими бўлса керак, сўз олиб бундай деди:

- Хуш келибсизлар! Ҳаммамиз туркмиз. Иншоллоҳ, бу ерда ўз юртингизда юргандек юра оласиз... Сизларни давлатнинг ўзи ҳимоя қилади.

Кейин ҳоким муҳожирлик шартлари ҳақида гапирди. Муҳожирликнинг икки хил йўли бор.

Биринчиси, “сарбаст муҳожир”, яъни эркин, озод бўлиш. Сарбаст истаган шаҳарига бора олади, яшай олади.

Иккинчиси - “искон муҳожир”. Исконлар тўлиқ давлат ҳимоясида бўладилар. Уларга ер, мол-мулк, умуман инсон яшаши учун зарур бўлган ҳамма нарса давлат томонидан муҳайё қилинади.

Саид Маҳмудхон Тўра карвони муҳожирликнинг сарбаст йўлини танлади. Уларга Кўнё билан Жайлонпинордан ер ва жойлар ажратилди, пода-пода қўйлар берилди, қурилиш ашёларию тахта-ёғочлар билан таъминланди.

Муҳим енгилликлардан бири, сарбаст муҳожирларнинг ўн йилгача давлат солиқларидан озод қилиниши бўлди.

Барча ишлар яхшидек эди, аммо Саид Маҳмудхон Тўра кўнглини она Ватани, Ўзбекистон, Фарғона водийси, Чуст

хаёли банд этган, юртга қайтишдек улуғ умид ҳамиша нурлантириб турарди. Ҳар намоздан сўнг “Аллоҳ, ўзинг Ватанга йўл очгин, ўзинг мададкор бўлгин!”, деб илтижо қиларкан, “Ҳаж” сурасининг ўзи ардоқлаб ўқиб юрадиган охирги уч оятини ихлос билан қироат айларди.

Уни Туркиянинг мужоҳидлар ва ғозийлар жамиятига аъзоликка даъват этдилар. Бош қўшди. “Туркистон ёрдамлашма жамияти” эса бевосита ватандошлар ташвишлари билан шуғулланадиган идора эди. Қайси ватандош қаерда истиқомат қилмоқда, тирикчилиги қанақа, аҳволоти нечук - бари-баридан хабардор бўлиб турадиган, лозим топилса кўмак берадиган бирлаштирувчи жамият эди бу. Ҳар бир ватандош бу жамиятга ҳар ойда бир миқдор маблағ билан ёрдам бериб турарди, жамият ана шу аъзолик бадаллари ҳисобига фаолият юргизиб келарди.

Жамиятнинг муҳожир ўзбеклар маблағига сотиб олинган Адана шаҳрида жойлашган кўркам биноси ҳозир ҳам ватандошлар билан гавжумдир.

Саид Маҳмудхон Тўра қайси идора билан ҳамкорлик қилмасин, барчасида Ватанга интилиш, Ватан билан алоқалар боғлаш имконларини қидирарди ва шу эзгу ниятда саъй ҳаракат кўргизарди.

Шу ерда бир чекиниш қилсак деймиз.

Ўзбек халқи бой меросга эга. Уни ҳақли равишда олтин мерос деб атайдилар. Мерос доирасини биз бироз кичикроқ тарзда тушуниб келаётганимизни таъкидлаб ўтмоқчийдим.

Мерос деганда, одатда, буюк боболаримизнинг хорижга олиб кетилган қўлёзмалари, тарихимизни акс эттирувчи асарлар, давлатимизга оид ҳужжатларни англаймиз. Бу тўғри, албатта. Лекин хорижларда бизларнинг меҳримизга зор бўлиб ётган бошқа меросларимиз ҳам бор. Масалан, Эроннинг Жавоҳир музсейида сақланаётган Амир Темур қиличи, Москвада қурол-аслаҳа палатасида турган (эшитишимизча) Хива хонининг олтин тахти, Туркияда сақланаётган Мирзо Улуғбекнинг нақшин-нигор китоб сан-

диғи ва ҳоказолар ҳам ўзбек халқининг мероси ҳисобланади. Бундай меросимиз жуда кўп.

Энди уларга хорижий мамалакатларда турли даврларда ота-боболаримиз томонидан бунёд этилган иморатлар, бинолар, такиялар ҳам қўшилди. Маълумки, кўп асрлар давомида ватандошларимиз Макка, Мадина, Бағдод, Басра, Қуддуси шариф, Истамбул ва ҳоказо шаҳарларга сафар қилишиб турли сабабларга кўра ўша ерларда муқим яшаб қолганлар. Ўша ерларда ўз маблаглари ҳисобига масжидлар, такиялар ҳамда бошқа иморатлар бунёд этганлар. Ҳа, ҳа, ўша кўчмас мулк дейиладиган бинолар, уй-жойлар, такиялар ҳам бизнинг меросимиз, мулкимиздир. Мисол учун, Истамбулнинг Ускудор мавзеидаги машҳур ўзбеклар тақиясини келтириб ўтиш мумкин. Ҳаммаси ўзбек халқининг молмулки ҳисобланади. Бунини унутмаслигимиз даркор.

Улар ҳақида ҳам қайғуришимиз керак бўлади. Улар ҳақида қайғуриш мустақил ҳукуматнинг, озод Ватан одамларининг ҳаққи-ҳуқуқидир.

Шулар ҳақида ўйлар экан, бир ҳодиса эсимга тушди. Тошкентда Россия истилосидан сўнг бир поляк костёли бино қилинган эди. Костёл - католикларнинг ибодатхонаси. Ҳозир ана шу костёл - у Биринчи Тошкент медицина институтининг биносига яқин - полякларнинг саъи ҳаракати билан таъмирланмоқда. Поляк халқининг мероси-да. Мумкин экан. Энди у Польшадан йироқда, поляк миллати қадриятларини тарғиб этишга хизмат қилади.

Мусофирчиликнинг янги манзилида Саид Маҳмудхон Тўра ватандошларнинг бошини бир жойга қовуштириш, уларга кўмак бериш, Ватан билан алоқалар боғлаш, фарзандлар тарбияси ва бошқа муаммолар билан банд бўлди. Ҳар қаерда бўлганидек, атрофида муридлару издошлар парвона эдилар, бир лаҳза ҳоли вақтлари йўқ...

Насруллоҳ Тўра соҳиб каромат, валий падари бузрук-
вори ҳақида кўп нақллар эшитганди. Отасининг ўз оғзидан
тинглаганлари эса ундан ҳам кўп... Айниқса, Аллоҳнинг
буюргани, деган сўзга мисол бўла оладиган ушбу воқеа ҳеч
унинг эсидан чиқмайди.

Жуда гаройиб воқеа...

...Чустда савдоси юришган, инсофли бир Раҳимбой деган
дўкондор бор эди. У эл-юрт ичида ҳурмати баланд, ўзига
тўқ, уйида сандиғи тиллою кумуш дуру забаржадга тўла,
қўрадаги қўй-қўзиларининг маъраши ҳовлини тутиб ётар-
ди. Суюнбой исмли иши касод бўлган, ичиқора бошқа бир
дўкондор буни кўриб гаши келиб юрарди. Ўйлаб-ўйлаб ҳасад
ўтида куйиб-ёниб кул бўлаёзган Суюнбой Раҳимбойнинг
уйига ўғриликка тушиб, сандиғини уриб кетишни кўнгли-
га тугади. Уй эгаси ҳамиша хонада болта билан ухлар экан.

Бир куни Суюнбой ярим тун бўлганда девор ошиб Ра-
ҳимбойнинг ҳовлисига тушади... Атроф сокин, тинч экан.
У хонадон соҳиби ухлаб ётган хонага кирганини ҳеч ким
сезмади. Суюнбой гира-ширада чақалоқли бешикни, унинг
ёнида эр-хотин ётганларини кўрди, улардан нарида девор
тагида марғуб сандиқ кўзга чалинди. Оҳиста эшикнинг
тагида турган болтани қўлига олди ва барчасини бирма-
бир ўлдириб, кейин сандиқни шип-шийдам қилиб кет-
моқчи бўлди...

Лекин шу палла бегуноҳ чақалоқнинг оҳи етдими ёки
Раҳимбой билан хотинига худонинг раҳми келдими,
ҳарқалай, Суюнбой бу ниятидан қайтди. “Қўлимни қонга
ботириб, уларни ўлдириб нима қиламан? — ўйлади Суюн-
бой. — Бошқача йўл тутаман... Бешикни аста оламан-да,
ҳовлининг этагига обориб қўяман. Кейин ёпқичини очиб
кутиб тураман. Бола йиғлайди, ота-оналари унинг олдига
чошиб келадилар... Ўшанда пайтдан фойдаланиб уйга ки-
риб сандиқни очаман-да, бор-будини шипириб кетаман...”

Раҳимбой чўчиб уйқудан уйғониб кетди. Қараса, хоти-
ни йиғлаб ўтирибди.

“Войдод! Боламиз йўқ, боламиз!..” — дод солди у.

“Нима? Нима?... Нега йўқ бўлади? Шовқин қилма, кечаси ахир!”

Раҳимбой шундай деб хотинини юпатарди-ю ўзи ичидан зил-зил кетарди.

Бирдан ҳовли этагидан чақалоқ овози эшитилди. Эр-хотин апил-тапил югуриб бешик ёнига бордилар ва иккиси икки ёнда ёпқични очиб шоша-пиша чақалоқнинг юзларини силаб, қўл-оёқларини пайпаслаб кўра бошладилар. Соғ-саломат эканлигини билишиб худога шукурлар қилдилар, бу синоатнинг қандай юз берганига ақллари етмай ҳайратда дам бешикка, дам осмонга боқар эдилар.

Суюнбой шу заҳотиёқ уйга кирди, сандиқ ёнига бориб кичиккина қулфини очишга чунон уринди, аммо улдасидан чиқолмади. Сўнг жаҳл устида қулфга болта урди. Сандиқни очиб, пулу тилло буюмларни қопчиққа сола бошлади... Эндигина қопчиқни қўлига олиб ўрнидан турмоқчи бўлган эдики, шу палла ер қаттиқ силкинди!.. Зилзилага дош беролмаган уй ғасирлаб қулади... Шаҳарда бутун маҳаллаларда қий-чув бўлиб кетди.

Эрталаб Раҳимбой не кўз билан кўрсинки, уйи вайрон бўлибди. Қайғуга чўмиб, юраклари эзилди. Ниҳоят: “Бирон чорасини қилиб сандиқни олиб чиқай, ахир бутун бойлигим унинг ичида”, деди ўзига ўзи ва ичкарига кирмоқчи бўлди. Аммо эшик қулаб тушган, эшик деганнинг ўзи йўқ эди. Дарчадан ичкарига назар солганда яна ҳайратига ҳайрат қўшилди: сандиқ устига тушган иккита йўгон хари ўртасидан кўзлари бақрайганча ўлиб қолган Суюнбойнинг боши чиқиб турар, қўлида қопчиқ бор эди... Атрофда тилло буюм ва тангалар сочилиб ётарди...

Саид Маҳмудхон Тўра бу ҳикояни айтиб берар экан, ҳар гал шундай дерди:

“Ҳамиша Аллоҳнинг буюргани бўлади... Раҳимбойнинг сандиғидаги моллар ҳалол меҳнат билан топилгани учун худо асради. Уларни Суюнбойга буюрмаган эди. Худи шундай, она юртимиз ҳам ҳозирча ёт келгиндилар қўлида, аммо

ишончим комилки, жаннатдай тупроғимиз уларга буюрилмаган! Вақти келиб, уларнинг дасти қирқилгай бешак-шубҳа! Бобокалонлар макони, ота макон, она юртимиз фақат ўзимизники, ўзимизникидир...

Ватан албатта озод бўлади! Майли... Биз кўрмасак ҳам сизлар шуни кўринглар, озод Ватанимизда бошингизни баланд кўтариб, мағрур юриш сизларга насиб этсин! Ватанимизни севингиз, қадрига етингиз! Аллоҳдан тилаганим шу! Албатта, Ватанга қайтажаксиз! Буни ёдингиздан чиқармангиз!”

Энди унинг барча умиди фарзандларидан эди. Худога шукур, фарзандлари мўмин-қобил, уддабурон бўлиб вояга етдилар. Саид Маҳмудхон Тўра буни кўриб ич-ичидан қувонади. Француз маърифатпарвари Шарл Луи Монтескьёнинг: “Ватанини севган отагина она юрт меҳрини фарзандлари қалбига жо эта олади” деган сўзлари гўё Саид Маҳмудхон Тўра ҳақида айтилгандек туюлади...

Ҳа, фарзандларнинг шундай униб-ўсишлари учун у озмунча меҳнат қилмади, азият чекмади. Чунки улар мусофирчиликда яшашади, бу ерда лоқайд, дангаса, ишёқмас бўлиб яшаш мумкин эмас, шундай бўлса болалар кейин қийналиб қолишади. Ота-онани изтиробга соладиган нарсаси ана шу.

Ота-она фарзандларидан нимани истайди?

Фарзандларнинг ақлли, эс-ҳушли, билимли, меҳрибон, боодоб ва ишбилармон бўлиб ўсишлари, камолотга етишлари ота-онанинг чексиз бахти.

Ота-онага шу керак холос.

Саид Аҳмадхон Тўра, Насруллоҳ Тўра, кейин биргина қизи Мушарраф Тўра, кейин Фатҳуллоҳ Тўра, Лутфуллоҳ Тўра, Халил Тўра, Ҳабиб Тўра... Ҳаммаси ҳам ақлли, ўз ишига моҳир, энг муҳими, бир-бирлари билан иноқ, бир-бирларига меҳрибон, ҳар бирининг ҳурмати ўз жойида... Бундан кўнгли бағоят таскин топарди.

Умри ғурбатда ўтган ватандошлардан бири: “Ўлсам, бошимдаги дўппим билан кўминглар. Мункар-накир кирибоқ ўзбеклигимни билсин, бу дунёда кўп азоб тортдим,

энди охиратда қийнамасинлар...” деган экан... Ватандошлар бу гапни кўп такрорлардилар.

...Саид Маҳмудхон Тўра 1959 йил 20 сентябр куни етмиш икки ёшида Адана шаҳрида тангри раҳматига борди. Йигирма икки-йигирма уч ёшларида илм излаб юртни тарк этган ватандошимизнинг салкам ярим аср умри мусофирчиликда саргардонликда кечди.

Ўшанда Насруллоҳ Тўра ўн тўққиз ёшда эди, ҳаммаси ҳозиргидек кўз ўнгида турибди.

Сўнгги йўлга кузатишда катта жамоат жам бўлиб, дафн маросимида тумонот одам қатнашди...

Ҳаво иссиқ, дим, нафас олиб бўлмайди. Маржондай тизилган машиналар нола чеккан мисоли қаттиқ “дуг-дуг”лаб, изма-из қабристон сари оҳиста силжиб борарди. Ўтган-кетганлар: “Ким дунёдан ўтибди?”, деб сўрашар, Саид Маҳмудхон Тўра эканлигини билишгач, беихтиёр йўлларида қайтишиб, оқиб бораётган тўлқинга қўшилиб кетишарди.

Адана шаҳрининг табиати жуда ажойиб, бу ерда октябр ойидан апрелгача кунлар ёғинли кечади. Бошқа ойларда об-ҳаво қуруқ келади, қирқ-қирқ беш даража иссиқ бўлади, бир томчи ёмғир анқога шафе...

Шу куни ғаройиб ҳодиса юз берди. Тобутни Асрий мазорга эндигина элтган эдиларки, мазор тепасида тип-тиниқ осмонда қаёқдандир бир парча булут пайдо бўлди. Саид Маҳмудхон Тўра жасадини қабрга қўйишлари билан ҳалиги булут бир қуйиб бердики, ҳамма ёқ сув бўлиб кетди, атрофга салқин бир тароват уфурди.

“Ҳа, Саид Маҳмудхон Тўра соҳиб каромат, валий инсон эдилар, худойи таоло пиримизни ўзининг оби раҳмати билан сийлади”, дейишди одамлар. Шу издахомни ўз кўзлари билан кўрган соҳиби қалам ватандошлардан Собир Сайхон, Жўрақори Бўтакўзлар ўша ҳодисани эслаб ҳайрат билан гапириб юрадилар.

Дарвоқе, ватандошимиз Жўрақори Бўтакўз ҳақида бир-икки оғиз сўз айтиш истаги туғилди. 2004 йил охирлари эди. Ушбу китобни битириб, босмага беришдан олдин уни

ҳозир Тошкентда истиқомат қилаётган зукко ва донишманд ватандошимизга ўқиб, лозим топилган жойларга таҳрир назари билан қарашларини сўраб мурожаат этдим. У киши қўлёзмани синчиклаб ўқиб чиқдилар, айрим керакли мулоҳазаларни билдирдилар ва ушбу мактубни каминага йўлладилар. Китобда тасвирланган воқеалар шохиди бўлган, айниқса, қаҳрамонимиз Саид Маҳмудхон Тўрани яқиндан билган кишининг фикрлари ўқувчиларимиз учун қизиқарли бўлишини назарда тутиб, мактубни келтириб ўтишга қарор қилдим.

МАКТУБ

*Хоки-ю аз нуриён покизатар
Аз мақоми фақру шоҳи бохабар.*

ИҚБОЛ

Ҳурматли Муҳаммад Алижон.

Ҳорманг, эсонмисиз? Соғлигингиз орзуимдир. “Абадий соғинчлар” номли рўмонингизни ўқидим, тўғриси айтсам, сиз қўлга олган мавзу ҳали етарли даражада очилмаган, ўрганлмаган соҳа эди. Бу мавзу бир пайтда гўзал, айни пайтда малул ҳайратангиз эди.

Жумладан, Саид Маҳмудхон Тўра ҳазратларининг ибратли ҳаёт йўлларини кучли қаламингиз билан равон тилда ўқиган киши баҳрлана оладиган услубда баён қилиб беришингиз барча қатори мени ҳам мафтун этди. Бу ҳаракат билан сиз, Тўрам ҳазратларининг тимсолларида, чет элларда, фироқ водийсида гоҳ адашиб, гоҳ унинг учқунини кўриб, Она Ватанлари сори талпиниб, интилиб машъал бўлғудек миллий маданиятга муҳтож жигаргўшаларингизга: “Жигарларим! Сизларчи унутмадик, бормисизлар, соғмисизлар авлодларим, биздан айрилиқда аҳволингиз нечук кечди” деб Она Ватанлари — азиз Ўзбекистоннинг муборақ қўлини улар томон узатиб, хайрли иш қилибсиз.

Саид Маҳмудхон Тўра ҳазратларининг саргузаштларини бекаму кўст ёзиб олинишида, тарихимизнинг бир парчасини ўрганишимизда ёрдамчи бўлган катта оғамиз Саид Аҳмадхон Тўра билан укалари Насруллоҳ Тўра жанобларига раҳматлар айтмоғимиз ўринлидир.

Энди ўрни келганда, тўрам ҳазратларини яқиндан таниш шарафига қандай ноил бўлганлигимни, фойз олганлигимни ҳамнаваз эслаб юрганимдек, шу гузал фурсатдан ҳам фойдаланиб, яна ул ҳазратни эслаб руҳларини шод этиш орзусида қуйидаги қисқа ҳикояни келтираман.

Афғонистон пойтахти Кобул. 1939 йил. Сайиджон тоғам мени қори қилиш истагида ҳукумат қарамоғидаги “Дорул-хуф-фоз” номли диний мактабга олиб борди. У ерда қорихонанинг мудирини Расул қорига мурожаат қилиб тилагини арз қилди. Қори дедики: “Акамолло(улар бизга шундай деб хитоб қилишарди) бола ҳали ёш, қуръон ёд қила олмайди. Узун чопон кийгизиб қўйибсан, узун чопон кийган бола улғайиб қолмайди-ку!” деди. Тоғам билан мен маънос бўлиб уйга қайтиб келдик. Эртаси тоғам, юр, Тўра Соҳибга борамиз, деб мени Муродхоний маҳалласига етаклаб борди. Тўра Соҳиб меҳмонхоналарида бизни меҳрибонлик билан кутиб олдилар. Дастурхон ёздилар. Иссиқ нон, ҳалво қўйдилар. Жийдагули пиёлада чой узатдилар. Сўнг аҳвол сўраб, қандай сабаб билан келганимизни билмоқчи бўлдилар. Тоғам кечаги воқеани айтиб берди. Тўра Соҳиб камзул шим киймас эдилар. Обо аждодимиз қиёфасида юрар эдилар. Қозиқдаги ҳазоралар қўлда тўқиган пиёзий чакмонларини олиб кийдилар-да, “Қани, юринглар!” дедилар. Дорул-хуффозга бордик.

Мактаб мудирини, ўқитувчилар ўлтиришган экан. Ҳаммалари ўринларидан туриб: “Хуш омадед! Хуш омадед, Тўра Соҳиб!”, деб эҳтиром кўрсатиб тўрга таклиф этдилар. Ҳал-аҳвол сўрашгандан кейин: “Хайр бўлсин Тўра Соҳиб, бизга қандай хизмат бор?”, дейишди. Тўра Соҳиб пойга(к)да ўлтирган бизни қўллари билан ишора қилиб мақсадни айтдилар. Мактаб мудирини: “Тўра Соҳиб, булар тунов кунини келишувди, бола ёш бўлгани учун илтимослари рад қилинган эди,” деди. Тўра Соҳиб: “Ундай бўлса, қори бўлиш ишқидаги болани кат-

та бўлгунча мунтазир талаба қилиб олинглар.” дедилар. Мудир ўйланиб туриб: “Хўп бўлади, Тўра Соҳиб! Сиз айтганча, мунтазир талаба бўлсин.” деди-да, ҳамон қайдиё китобини қўлга олиб, отинг нима, болакай, деди-ю мени қайд қилиб қўйди. “Эртадан бошлаб Ҳофиз Тоғжмуҳаммадхондан дарс олурсан!” деди. Дарсларда бошқа талабалар билан тенг маъсулиятли, тенг ҳуқуқли талаба бўлиб қолдим...

Афғонистон подшоҳи Муҳаммад Зоҳиршоҳ йилда беш бор қориларни Арки Шоҳийга даъват этиб, шоҳона зиёфат берарди. Ана ўша зиёфатлар ҳам Тўра Соҳибнинг иштироки-сиз ўтмас эди. У киши туфайли мактабни яхши баҳолар билан битириб чиққач, Кобулда Жўрақори бўлиб танилдим. Ҳукумати Илоҳиянинг вакили Мавлоно Мансурнинг ҳар йил таровийҳ намозида бўлиб ўтадиган хатм қуръонларида забардаст қорилар қаторида иштирок этдим. Айниқса, Ҳиндистон, Покистонда қорилигим соясида кўп обрў кўрдим. Бу обрўлар халқ ичидагина эмас, давлат арбобларидан тортиб, юқори, қуйи ҳар табақаси мени ҳурмат қилар эди. Ватандошларимнинг ҳар қандай мушкулларини осон қилиш учун тегишли идораларга борганимизда, мен танимасам ҳам, улар мени таниб ўринларидан туриб, илтифот билан: “Ҳофиз Соҳиб, хуш келдингиз!” деб, ҳатто айримлари чой, бискувит (кулча) келтириб, бизга қандай хизмат бор, дер эдилар. Уларда таъма, ришват¹⁰ деган гап йўқ эди. Иш ҳамон ҳал бўлар эди. “Ҳофиз Соҳиб, эртага келинг, ёки, бу ишнинг иложи йўқ” деган сўзни эшитганим йўқ, ўйлаб қарасам. Бу воқеаларнинг айримлари Покистоннинг “Жанг”, “Анжом”, “Навоий вақт”, “Имрўз” каби катта газеталарида ёзилиб чиққан. Мусофират ўлкасида шундай яшашимда Тўра Соҳибнинг табаррук ҳиссалари бор. Ғурбат диёрида бечора бўла туриб мендек катта-ю кичик таниган, улардан самимий ҳурмат кўрган мусофир дунёда оз бўлса керак. Шунинг учун Тўра Соҳибни ҳамиша эслаб юрамен, ётган жойлари жаннатда бўлсин.

¹⁰ Ришват — пора, маъносида.

Муҳаммад Алижон, нима учун мактубимнинг бошида Ҳиндистоннинг улуғ шоири Муҳаммад Иқболдан байт келтирганимни англагандирсиз. Байтнинг теран мазмунига қарангиз: тупроқдан яралган бўлса ҳам, нурдан бўлганлардан покизароқ зот, гадоликдан то шоҳлик мақомигача барча нарсадан хабардордир, дейилади унда. Саид Маҳмудхон Тўрани эслаганимда беихтиёр мазкур байт ёдимга тушгани бежиз эмас... Чиндан ҳам, Саид Маҳмудхон Тўра гадоликдан то шоҳлик мақомигача барча нарсадан хабардор, ўзи тупроқдан бўлса ҳам нурдан бўлганлардан покизароқ бир зот эди...

Хулоса шулки, Ўзбек улусидан мутасаввуфлар чиқиб туриши тўхтаб қолгани йўқ. Аҳмад Яссавийдан бошланган тасаввуф Робияхоним Балхий, Жалолиддин Балхий Сумма Румий, Баҳовуддин Нақшбандий, Хўжа Аҳрор Валий, Шоҳ Машраблар силсиласи Маҳмудхон тўра ҳазратлари тимсолларида кейинги авлодга боғланадур.

Демак, ишончим комилки, келгусида ҳам Ўзбек улусидан мутасаввуфлар, авлиёлар чиқиб атрофга нур сочиб турғувсидур. Машойихлар Ўзбекистонни “Боғи бузургон”, деб бекорга айтмаганлар.

Сўнги сўз шулки, ушбу қийматли, қизиқарли асарнинг вужудга келишида хизматлари кўрилган азизларни такрор-такрор табриклаб, уларга узун-узун умрлар тилаб, севгиларимни билдириб эсонликлар тилаймен.

Жўрақори Бўтакўз,

*феврал 2005 йил
Тошкент.*

Чиндан ҳам, Саид Маҳмудхон Тўранинг қутлуғ номи ватандошлар орасида катта ҳурмат билан тилга олинар эди. У бунга ўзининг ҳалоллиги, адолатпарварлиги, садоқати, Ватан озодлиги йўлидаги шижоат ва шиддати туфайли эришди. Шу сабабдан Шаҳобиддин Яссавий Исмоил Шайх ўғли ўзининг “Туркистоннинг аччиқ ҳақиқатлари” (1984)

номли, юртимиз тарихи ҳақида бой маълумотлар берувчи, сермазмун китобида тарихимизда Ўғизхондан тортиб бизнинг асримизгача бўлган табаррук зотларимиз ҳақида тўхталар экан, Ихвалибод Саид Маҳмудхон Тўра шахсиятига ҳам алоҳида жой ажратади. Адиб Саид Маҳмудхон Тўра Саид Исҳоқхон Тўра ўғлини мушаххас олим, мунаввар мубориз, равшан фикрли, маданий кўринишли инсон деб таърифлайди, унинг шадидан мустамлакачиларга ашаддий душман эканлиги ҳақида ёзади. Саид Маҳмудхон Тўра, дейди адиб, ҳамиша ўз миллатининг ўзлиги учун курашди, Озодлик ва Ватан истиқлоли учун кўп заҳматлар тортди, унинг тортган заҳматлари қадрлашга ва ҳурматга лойиқдир...

Саид Маҳмудхон Тўра ҳақида ҳар гал ўйлаганимда, юқоридаги самимий ва жозибадор сўзлар эсимга тушади.

Ажабо, она миллатингнинг бир вакили, халқингнинг бир фарзанди шундай шарафга сазовор бўлганидан, сен уни танимасанг ҳам, сен билан у яшаган давр бошқа-бошқа бўлса ҳам, беихтиёр ғурурланиб кетганингни билмай қоласан киши.

Ватан туйғуси, ватандошлик туйғуси шу бўлса керак-да...

XXV. УШАЛГАН АРМОН

Саид Маҳмудхон Тўранинг Саид Аҳмадхон Тўра, Фатхуллоҳ Тўра деган ўғиллари ва қизи Мушарраф Тўра Туркияда истиқомат қилишади.

Лутфуллоҳ Тўра, Халил Тўра ва Ҳабиб Тўралар Америка Қўшма Штатларида яшашади. Улар Саид Маҳмудхон Тўранинг фарзандлари эканликларини, табаррук падари бузрукворнинг қилган ўғит-насиҳатларини доимо ёдда сақлайдилар.

Она Ватанни севиш, миллат иши учун доимо тайёр туриш, фидойилик туйғуси улар учун ота меросдир. Шу сабабдан ҳам уларнинг босган қадамлари шиддатли, ниятлари бутун, кўнгиллари равшан. Ота дуосини олганликлари шундоққина кўриниб туради. Улар қаерда бўлмасинлар, ўзларини Ватан ва миллат иши учун масъул сезадилар ва бу билан фахрланадилар.

Насруллоҳ Тўра Саид Маҳмудхон Тўранинг Муаззизхон Иноятуллоҳ Тўра қизидан кўрган тўнғич ўғли. Муаззизхон, авлод суришириб борилса, Худоёрхоннинг набираси бўлиб чиқади. Ота томонидан Мавлоно Лутфуллоҳ Чустийга, она томонидан Худоёрхонга, берироқ келиб Алихонтўра Соғунийга бориб уланадиган оилада тугилмоқ ҳам Аллоҳнинг бемисл инояти, меҳрибончилигидир. Бунга зарра шубҳа йўқ.

“...Ватанимизнинг мустақилликка эришгани ҳақидаги хабарни эшитган илк дамларим ҳеч қачон эсимдан чиқмайди. Мен ўша пайтда Берлин шаҳрида эдим. Вужудимни қамраб олган туйғуларни сўз билан ифодалаб бўлмайди. Худди бугун тилга киргандай, атрофимдаги инсонларга ўз қувончим, ўз Ватаним борлигини айтиш учун тил пайдо бўлгандай эди гўё...”

Юртга қайтиш орзуси билан яшаган, Ватан тупроғига бош қўйишдек нияти армон бўлиб қолган ота-онам менга ўша пайтда: “Мана сен ҳам энди эгасиз эмассан, ўз Ватанинг, ўз байроғинг бор, ўз рамзинг, ўз мадҳиянг бор. Ўз қонинг, ўз жонингдан Юртбошинг бор. Энди дарбадар бўлиб юрмайсан” деяётгандай эдилар...”

Биз ушбу сатрларни Насруллоҳ Тўранинг “Халқ сўзи” газетасида 2001 йил 16 октябрда босилган “Юрт соғинчи” мақоласидан келтирдик. Ватандошимиз ўз юрак сўзларини ёзар экан, ота-онамнинг армонига мен етдим, дейди, эллик йилча турли мамлакатларда яшаб, ниҳоят Ватанига қайтганидан ифтихор қилади.

Чиндан ҳам, мустақилликка эришганимиздан сўнг озодлик шабадаси эсиб, манглайимизга офтоб тегди!

Ўзбекистон жаҳонга чиқа бошлади, жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини эгаллашга уринмоқда. Айни пайтда қувончли бир ҳодисани ҳам айтиб ўтиш жоиздир: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов бир пайтлар таъкидлаган “қоп ичида яшаётган” Ўзбекистонга энди жаҳон кириб келмоқда, ўзининг салобати, шукуҳи, сармояси билан... Ушбу қутлуғ жараён суръати жуда баланддир, у шиддат билан давом этмоқда.

Бу жараёнда қайнаб-тошаётган ватандошларимиз кўп...

Жаноб Насруллоҳ Тўра ана шундайлардан бири бўлишга шошилди.

Саид Маҳмудхон Тўранинг ўғли Насруллоҳ Тўра, ёки соддагина қилиб “Нусрат бей”, “Нусрат ака” деб эъзозланадиган бу инсоннинг ҳаёти ҳақ йўлни қидириб, хорижда, Ватандан йироқда саргардонлик уқубатларини тортган жуда кўп ватандошларимиз ҳаётини эсга солади. Ҳар доим Ватан соғинчининг дилдаги оғир залвори остида яшамоқ, юртдан юртга кўчмоқ, Ватанга қайтаман, деган улуғ орзудан умидвор кун кечирмоқ... Бу тарихнинг қатлари кўп, дарду изтироблари бисёрдир...

Муҳтарам ўқувчим, хабарингиз бор, қиссамизнинг бошида Насруллоҳ Тўранинг 1940 йилда Кобулда туғилганли-

ги ҳақида айтиб ўтган эдик... Олти ёшида падари бузруквори Саид Маҳмудхон Тўра мударрислик қилаётган Ҳабибия ўқув юртига ўқишга кирди, илк саводини шу ерда чиқарди. Кейин Туркия, Адана... Насруллоҳ Тўра Адана лицейини битириб, Анқара олий техника ўқув юртида таҳсил ола бошлади.

Ногаҳонда бошига бало-қазо ёприлгандай бўлди — падари бузруквори, соябони Саид Маҳмудхон Тўра вафот этди...

Беш ука билан бир сингил катта акага қараб қолди, кундузи ишлаб, кечқурунлари ўқишни давом этдиришга тўғри келди.

Йигирма уч ёшга кирганида Севим Юракли деган турк қизини учратди, тақдирлари бир экан, оила қурдилар.

Икки йилдан кейин қизи Насира туғилди, кейин ўғли Ҳоқон... Германияга кўчиб ўтгандан кейин Гёте институти-нинг кечки бўлимига кириб олмон тилини яхши билиб олди. 1972 йилда Берлин Техника университетида ўз ихтисоси бўйича докторантурани битирди ва “Херберл Линдер Фуб” дастгоҳлик фирмасида бош муҳандис бўлиб ишлай бошлади.

Кейинчалик еттита тилни пухта ўқиб-ўрганди...

Бари айтишга осон, уларнинг тагида тинимсиз изла-ниш, меҳнат, машаққат, сабр-тоқат яшриниб ётибди.

Насруллоҳ Тўранинг эсида, “Ҳаракатда баракат”, де-ган сўзларни такрорлашни яхши кўрар эди қиблагоҳи Саид Маҳмудхон Тўра ва фарзандларини ҳам шунга даъват этар-ди. Шундай бўлди, Насруллоҳ Тўра ҳаракат қилди, бир жойда тўхтаб турмади.

1974 йилда ўзининг илк “Тўра экспорт-импорт” шир-катини ташкил қилди. Берлинда иш бошлаган бу ширкат тез фурсатда Туркияда, Польшада ўз бўлимларини очди, 1979 йилда Нью-Йоркда ҳам илдиз отди... Ширкат фаоли-ти кенгайиб борди. Дунёнинг уч қитъасида иш олиб бора-ётгани учун унга Германиянинг махсус сертификати асо-сида “Тўра Интернейшнл” (байналминал) номи берилди.

Насруллоҳ Тўра тин билмади, Германиянинг маш-ҳур “Имотекс” тижорат марказига аъзо бўлиб кирди ва “Модесса” ширкатини очди. Шундан кейин кетма-кет

юзга яқин ўрта ва кичик корхоналарни ишга тушириш-да фаол қатнашли...

Шу аснода қизи Насира билан ўғли Ҳоқонни билимли ва маърифатли инсонлар қилиб вояга етказишни ҳам бир лаҳза унутмади.

Кўнглининг бир четида эса ота-оналари учун армон бўлиб қолган буюк Ватани — Ўзбекистон муқим жой олган эди.

Фурсати келганда шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, Саид Исроҳон Тўранинг ўғилларидан бўлмиш Зокирхон Тўранинг авлодлари — Лутфуллохон Тўра, Нўмонхон Тўра, Маъсумхон Тўра ва Ҳабибулло Тўралар ҳозирги кунда Чустнинг Тепакўрғон қишлоғида истиқомат қилишади. Саид Маҳмудхон Тўра ҳали Арабистонда эканлигида абадий соғинчлар оғушида интиқ бўлиб қариндошларига неча марталаб хатлар ёзиб юборган эди. Хатлар Чустга етиб келарди. Аммо амакилари эски тузум истибдодидан қўрқиб, биз бу одамни танимаймиз, бизнинг қариндошимиз эмас, деб хатни изига қайтариб юборишга мажбур бўлишарди...

Буни амакиси Лутфуллохон Тўра кейинчалик Насруллоҳ Тўрага ҳикоя қилиб берганди. Чиндан ҳам, эрадан аввал олтинчи асрда яшаган юнон масалчиси Эзоп билиб айтган экан: «Ватандан кетганлар ёт элларда мусофирчилик азобини тортиб яшайдилар, устига устак ўз юртларида улардан бегонасирайдилар...»

Вақтлар келиб бир кун ўз юртига қайтажагини орзу қилган ва ҳеч қачон ноумидликка берилмаган, Саид Маҳмудхон Тўранинг “Албатта Ватанга қайтажаксиз!” деган сўзларини ҳамиша ёдида сақлаган Насруллоҳ Тўра ногаҳон Ўзбекистоннинг мустақилликка эришганидан хабар топди, топди-ю боши нақ осмонларга етди. Ватан озод! Ватан озод ва ҳур!

У отасининг қачонлардир айтган доно сўзларини эслади: “Кишига, ўғлим, Аллоҳ таоло учта бойлик ато этади — куч-соғлиқ, ақл-тафаккур, пул-сарват, - деган эди ота. — Асил бойлик қайси бири? Пул келади, кетади. Куч келади, кетади. Ақл-тафаккур эса қолади, чинакам бойлик шулдир. Агар шу бойликни туққан еринг, Ватанинг

равнақи учун ишлата олиш насиб этса, ўзингни бахтлиман, десанг бўлади...”

Насруллоҳ Тўра она юртига қайтишга қатъий аҳд қилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг хориждаги ватандошларга чақирув-даъватига лаббай деб жавоб бериб, 1993 йилда Ўзбекистонга қайтиб келди...

Янги озод мамлакатда даставвал тижоратни эмас, балки ишлаб чиқаришни ривожлантириш муҳимлиги жаҳон тажрибасидан маълум. Узоқ йиллар мустамлакачилик шароитида бўлиб келган мамлакатда, афсуски, ишбилармонлик ва тадбиркорлик ишлари ҳам дабдурустан осонгина юришиб кетавермайди. Бу аксиомадай бир гап. Буни яхши англаб етган Насруллоҳ Тўра 1996 йилда “Тўра Интернейшнл Ко.” фирмасини ташкил қилди, кейинроқ эса Ўзбекистон карлар жамияти билан ҳамкорликда “Т&Т Интернейшнл Ко.” кўп тармоқли қўшма корхонасини ишга туширди. 1998 йилда “Камолот” жамғармаси орқали йигирма бир нафар ўзбек ўғил-қизининг турли ўқув курсларида билим олишларига ҳомийлик қилди, Андижон Давлат университетини оталиққа олди.

Шу йили “Тўра Интернейшнл Ко.” фирмаси қошида губка ишлаб чиқарадиган завод ўз фаолиятини бошлади. Унга икки юз қирқ минг АҚШ доллари атрофида сармоя қўйилди. “Ёсемин” супермаркети ўз эшиklarини ланг очди...

Суҳбатларимиздан бирида унга бундай савол бердим:

- Сармоянгизни Ўзбекистонга ишлатаяпсиз экан, бундан сизга нима фойда?

- Жавобимдан ҳайрон бўлманг, - деди Насруллоҳ Тўра жилмайиб. - Мақсадим сармоямнинг фойдасини ташқарига олиб чиқиш эмас. Асло! Қанча фойда бўлса шу юртимда қолдириш. Ахир ташқарида ота-оналаримиз бу тупроққа етишмоқ учун ҳамма нарсадан қиммат бўлган жонидан ҳам

кечиб юрт ҳажрида ёнганлар-ку. Уларнинг Она-Ватан ташналиги олдида бу сармоялар нима экан...

Жимлик чўкди.

Иккимиз ҳам бу теран сўзлар мағзини чақиб, ўйланиб қолдик.

“Ватанга келаётганда худди ҳажга келаётгандек, худди ибодат қилиш учун келаётгандек ҳис қилганман ўзимни...” деб ёзади Насруллоҳ Тўра юқорида номи зикр этилган “Юрт соғинчи” мақоласида.

Муборак ҳалисда айтилишича, - юқорида ҳам таъкидлаган эдик, - ибодат ўн қисмдан иборат бўлиб, тўққизтаси ҳалоллик талаби, қолган биттасигина ибодат ҳисобланар экан. Бунни такрор келтиришимизга сабаб. уни Насруллоҳ Тўранинг жуда чиройли изоҳлаши бўлди:

- Масжидда биз ўзимиз учунгина ибодат қиламиз. Бу -ўнтининг биттаси. Агар жамият, халқ учун бирон эзгу иш қилсак, мана бу миллат учун ибодат бўлади. Қолган тўққизтаси шу...

Миллат учун ибодат!

Қандай шоирона сўзлар!

Мен уларнинг Насруллоҳ Тўра учун шунчаки сўзлар эмаслигини кўрдим. Ҳа, бу миллати учун куйиб-ёнганлардан бўлган Саид Маҳмудхон Тўра фарзандларига хос Ҷазилатдир.

Насруллоҳ Тўра тадбиркорлик ишларини ривожлантириш асносида Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари Кенгашида маслаҳатчи бўлиб ишлай бошлади, халқаро “Олтин Мерос” хайрия жамғармаси билан ҳамкорликни йўлга қўйди. Айти пайтда Халқаро Амир Темур фондида фаолият кўргизиб келмоқда.

Ватанига қайтганидан бери миллат учун ибодат қилмоқдан тингани йўқ, қўлидан келганича халқимиз мушкулени енгил этмоқ кўмакка шошилмоқ пайида...

“Болажонларни тез ва соғлом бўлиб тузалиши учун бизнинг шифохонага баъзи тиббий асбоб-анжомлар зарурдир, - деб ёзишади Насруллоҳ Тўрага Тошкентдаги шифохоналардан биридан. — Биз Сиз жанобнинг мустақил диёримизни ўз

ота юртим, деб келиб, унинг тупроғини кузингизга суртиб, ҳамшаҳрларингизга кўп илтифоту ёрдам бераётганингиздан хабардормиз. Аллоҳдан ўз дардларига шифо тилаётган бемор болажонлар номидан Сизга чуқур ҳурмат билан ушбу шифохонага моддий ёрдам кўрсатишингизни илтимос қиламиз...”

Бошқа бир мактубда эса мана бундай сўзларни ўқиймиз: “Муҳтарам Насруллоҳ Тўра жаноблари, Университет Сизга ўзининг чуқур эҳтиромини билдириб, университетга кўрсатаётган беғараз ёрдамингиз (ҳомийлигингиз) учун ўз миннатдорчилигини изҳор этади ва ҳамкорликни давом этдиришга умид қилади...”

Мактублар кўп...

Бир мактубда хайрия йўли билан ташкилотга олти та компьютер тақдим қилинганлиги учун мамнунлик изҳор этилади. Бошқаларида эса хайр-эҳсон сифатида моддий ёрдам кўрсатилганидан миннатдорчилик билдирилади. Мусиқа мактаб-интернати уч илғор ўқувчисини Италияга Неаполь шаҳрига халқаро мусиқа танловига юборишда моддий ёрдам сўрайди; Шарқшунослик институтининг ёш тадқиқочиси Германиянинг Гессен университетида олти ой ўқиши давомида қанча молиявий кўмак заурлигини асослайди ва Насруллоҳ Тўранинг “Ўзбекистонда Ватан ва ватандошлар манфаати йўлида қилаётган хайрли ишларидан хабар топиб” бу ишда ёрдам беришини ўтинади, Шайхонтоҳур ички ишлар бўлимига эса компьютер ва нусха кўчириш машинаси керак...

Алишер Навоий ўзининг “Маҳбубул-қулуб” асарида саховат ва ҳиммат ҳақида тўхталиб, дурдона фикрларни ўртага ташлайди. У ёзади: “Саховат — инсоният боғининг ҳосилдор дарахти, балки у дарахтнинг фойдали мевасидир. Саховат одамийлик мулкнинг мавж уриб турган денгизидир, балки у тўлқинли денгизнинг бебаҳо гавҳаридир. Ҳиммат аҳлининг ихтисоси — саховатдир; бу улуғ сифат — покиза кишиларга хосдир...”

“Саховатнинг энг буюк жасурликлари Ватанга муҳаббат туфайли юзага келади...” деган эди улуғ француз мутафаккири Жан Жак Руссо.

Юқоридаги сўзлар маълум маънода Саид Маҳмудхон Тўранинг ўғли жаноб Насруллоҳ Тўрага ҳам тегишлидай туюлади менга...

У Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари Кенгашида фаолият кўргизар экан, бир неча тадбирлар ва миллий байрамларимизни ўтказишда ҳомийлик қилди. Ўзбек маданиятини, урф-одатини жаҳонда тарғиб этишда, хорижлик ватандошларни юртимизга жалб қилишда унинг инсоний фазилатлари, хушмуомала, хушфеъллиги, айниқса жамоатчилик ишларини мукаммал билиши қўл келмоқда.

Ўзбек маънавиятини, маданиятини, халқ оғзаки ижодини яна ҳам ривожлантириш мақсадида Насруллоҳ Тўра республика Маданият ишлари вазирлиги билан биргаликда айрим ҳомийлик ишларини амалга оширди, концертлар уюштиришда, асарларни саҳналаштиришда фаоллик кўргизди. Хусусан, Миллий театр саҳнасида намойиш этилган “Чимилдиқ” ва “Машраб” пьесаларини айтиб ўтмоқ керак. Ушбу асарларнинг саҳна юзини кўришида кетган барча харажатлар, актёрларнинг маошларигача Насруллоҳ Тўра ҳисобидан қопланди. Ушбу бегараз ҳомийлик спектаклларнинг муваффақиятли чиқишини таъминлади. Шунингдек, театр актёрларидан бир гуруҳи унинг ҳомийлигида Мисрда ўтказилган театр фестивалига бориб, санъатимизни намойиш этиб қайтишди. Таниқли бир рассомнинг бир неча безакли плакатларини чиқартирди, уни Францияга малака оширишга ҳам юборди...

Бундай мисоллардан жуда кўп келтириш мумкин.

Булар Саид Маҳмудхон Тўра ўғлининг саховатидан нишонлар холос...

Ўша машҳур ҳикмат ёдингга тушаверади. Чиндан ҳам, ҳар биримиз Ватан менга нима берди, деб эмас, балки мен

Ватанга нима бердим, қабилида фикр юритишимиз, ҳаракат қилишимиз керак!

Ҳар кун, ҳар соат, ҳар лаҳза...

Насруллоҳ Тўра ўз фарзандлари ҳақида қувонч билан гапиради. Қизи Насира Тўра Германияда “Модесса” фирмасини бошқаради. Ўғли Ҳоқон Тўра Туркиядаги йирик ширкатлардан бирининг эгаси. Улар Саид Маҳмудхон Тўра набилари эканликларини бир лаҳза ҳам унутишмайди. Оталари, боболари изидан боришмоқда, оталарининг умр тажрибалари ҳамиша уларнинг кўз ўнгида, ҳамиша уларга намуна бўлиб хизмат қилади. Фарзандлар кўнглида ҳам боболар юртига келиб, она миллат учун беғараз тер тўкиш ниятлари йўқ эмас...

Ота бундан мамнунлигини яширмайди.

Насруллоҳ Тўра падари бузруквори панд-насиҳатларини доимо ёдда тутати. Ота-оналари руҳларини шод қилиш ниятида неки чора бўлса ўшанга қўл уради. У 1996 йилда Чуст мазоридан ихлос билан бир халта тупроқ олиб Аданадаги Асрий мазорга элтди ва отасининг қабри узра сочиб юборди. 2001 йилда укаси Халил Тўра билан Андижонга келганларида оналари туғилган шаҳар тупроғидан бир қопчиққа солдилар ва Истамбулда дафн этилган оналари мазори устига сепиб чиқдилар... Гўё, сизларга Ватанга қайтиш насиб этмади, лоақал Ватан тупроғи нафаси келиб турсин, дегандек...

Саховатли ва хайрли ишларга қўл урар экан, буни зинҳор бировга кўз-кўз этиш ёки мақтаниш учун қилмайди, балки қалб даъвати билан амалга оширади. Ҳаётни ва яшашни шундай тушунади, шундай яшашга ўрганган. У Алишер Навоийнинг: “Бигта кулчани икки бўлиб, ярмини оч одамга берганни — сахий деб, ўзи емай, ҳаммасини муҳтож одамга берганни — ахий дўст деб бил...” деган доно сўзларини такрорлаб юришни яхши кўради ва ўзи ҳам унга ўхшашга интилади, ўхшайди ҳам. Буни фақат инсофли одамдан кутиш мумкин. Насруллоҳ Тўрани, улуг шоиримиз таъбири билан айтганда, бугунги замоннинг ахий инсонларидан бири дегим келади.

Лекин, қаҳрамонимизнинг асосий фазилатлари булар эмас... Инсофи бўлган ҳар бир одам шундай қилиши мумкин. Насруллоҳ Тўранинг асосий фазилати садоқатли Ватан ўғлони эканлигида, чинакам миллатпарварлигидадир. Шу ваддан ҳам у юртимизда хориждаги жумла ватандошлар вакили сифатида фаолият кўргизиб келмоқда. Ўзбекистонда доимий яшаш ҳуқуқига эга...

Буларнинг бари табаррук падари бузруквор Саид Маҳмудхон Тўранинг панду насиҳатлари мевасидир. Насруллоҳ Тўра қайта-қайта отасининг ушбу сўзларини эслайди. Умрининг охирлари эди, падари бузруквор бир кун и ўғлига бундай деди: “Азиз ўғлим, тақдирда бори бўлар экан, менга Она Ватанимга қайтиш насиб этмади... Афсус... Афсус... Алҳамдулulloҳ, сенга насиб этажак, ўғлим! Энди бу ерда бир гап бор... Кулоқ сол. Сен Ватанга қайтганингда шунчаки бориб киндик қони тўкилган ерни зиёрат қилиб келиш учун эмас, балки ота-боболар туғилган ер меҳрига тўйиш, у ерда қолиб томир ёйиш учун бормонинг шарт!.. Ватанда уй-жой қил, оила қур, рўзгор тебрат, дўст орттир... Она тупроққа меҳр қўйишинг учун унга боғланишинг, илдиз отишинг керак... Ўз юртингда ўз болангни етаклаб юриш сенга насиб этсин!..”

Насруллоҳ Тўра Ўзбекистонга келган йили ҳозирги рафиқаси Мавжудахоним билан танишиб қолди. Мавжудахоним асли фарғоналик бўлиб, орқа-олдини ўйлаб иш кўрадиган, босиқ, мулоҳазали бир қиз экан. Оила қуриш фикри туғилди-ю, падари бузрукворининг: “Рўзгор тебратишинг зарур... Шундагина томир ёясан. Ўз болангни етаклаб юриш насиб этсин!..” деган сўзлари ёдига тушди. Ҳа, у Она юртида илдиз отиши керак, Саид Маҳмудхон Тўранинг авлодлари ўз юртида улкан шажарани давом этдиришлари лозим! Тақдирнинг тақозоси уни шу нуқтага қамти қилиб қўйди ва бу вазифани унинг зиммасига юклади! Лекин Насруллоҳ Тўра ўзининг Туркияда қолган, болалари қарамоғида эмин-эркин яшаётган рафиқаси Севим Юраклини бундан огоҳ этиши керак...

Одоб-андишали турк аёли икки фарзанднинг онаси, дардчил бўлиб қолган Севим Юракли бу гапни эшитиб бундай деди:

“Эй болаларимнинг отаси! Шунча умр кечирдик, Аллоҳга шукур. Қайинотам жанобларининг: “Ватан”, “Ватан” дея кўп азоб тортганларини биламан... Руҳлари шод бўлсин, илоҳо. Бизни севдингиз, ардоқладингиз, севасиз, ардоқлайсиз, ташлаб қўймайсиз... Аммо кўнглим дерки, падари бузрукворимиз ҳурмати Сиз Ватанда бўлмоғингиз лозим. У ерда ҳам муҳтарам Саид Маҳмудхон Тўра зурёдлари камолга етсин! Мен дардга чалинганман, Ўзбекистонга бора олмайман, қани борсам... Сизнинг эса ёлғиз яшашингиз мумкин эмас... Шунинг учун бир мўмин-мусулмон қизига уйланишингизни истайман... Буни ҳам розилигим, ҳам ўтинчим деб билингиз...”

Насруллоҳ Тўра 1993 йилда Мавжудахонимга уйланди. Мавжудахоним билан Севим Юракли тез-тез учрашиб турдилар ва ўзларини худди опа-сингиллардай сезадилар.

Тўйдан кейин йил ўтиб худо уларга бир қиз ато этди, отини Мадинабону қўйдилар. Мадинабону Саид Маҳмудхон Тўранинг ўз юртида туғилган биринчи авлоди — набираси эди!

Мавжудахоним Ўзбекистон Миллий университетининг юридик факультетини битириб ҳуқуқшунослик касбини эгаллади.

2004 йил Насруллоҳ Тўра билан Мавжудахонимларнинг тотув оиласида унутилмас бўлиб қолса ажаб эмас...

Баҳорнинг ўрталари эди, аниқроғи, йигирма олтинчи апрел куни жаноб Насруллоҳ Тўра ҳаяжонга чулганган ҳолда хонамга кириб келди. У бемисл шодликдан ўзини қўйгани жой тополмас, ҳаётида фавқулодда бир ҳодиса рўй берганга ўхшарди. Чиндан ҳам шундай бўлган экан.

- Тинчликми?... — сўрадим дарҳол қандайдир ташвишда...

- Суюнчи берингиз, суюнчи! Ўғил кўрдик!.. Ўғил! Энди Насирахоним билан Ҳоқоннинг, Мадинабонунинг укалари бор!..

- Муборак бўлсин! Муборак бўлсин! — табрикладим чин дилдан.

Кўз олдимда Саид Маҳмудхон Тўранинг мамнун сиймоси гавдалангандек бўлди. Ҳа, соҳиб каромат, валий ва закий зот ўз ниятига етгандек, руҳи ҳам ободу фаровондек эди: чунки энди унинг зурёди ўз юртида, ўз байроғи остида, ўз қондошу жондошлари билан ҳамсаф бўлиб, қаддини тик тутган ҳолда яшайди!

- Исмини нега сўрамаяпсиз, ўғлимнинг исмини?... — савол ташлади жаноб Насруллоҳ Тўра...

- Хаёлим бошқа ёққа кетибди.. Узр... — дедим мен. — Дарвоқе, исми нима бўлди?

- Исми... Исмими? Исми... — бироз тўхтаб қолди жилмаяр экан боши осмонда бахтиёр ота... — Исми “Амир Темур” бўлди!..

- Амир Темур?..

- Ҳа, Амир Темур... Бунинг ўз сабаблари бор. — ўйланиб деди Насруллоҳ Тўра. - Ўғлим туғилганини эшитиб қавму қариндошлар, амакилари, холалари роса қувонишди, улуғ бир исм қўяйлик деб ният қилишди. Ёру дўстлардан ҳам шундай тилаклар билдирилди. Ажабо, бир улуғ исм танлашим лозимлиги тушимда ҳам аён бўлди. Китобга қараганимда бу фикр тиниқлашди, сайёралар кўринди. Ҳақиқатдан, ўғлим Тошкент вақти билан 13:50 да туғилди, бу вақт қуёш буржи ихтиёрида бўлади. Яна бир қизиқ жойи шундаки, ўзим 25 апрелда туғилган бўлсам, ўғлим 26 апрелда туғилди, аммо туғилган вақтимиз, қарангки, дақиқасига-ча бир-бирига тўғри келади. Тагин бир томони, улуғ бобомиз Амир Темурнинг таваллуди ҳам апрелда юз берган. Шунинг учун уни “Амир Темур” деб атадик...

- Ўз улусингизга, юртингизга бўлган ихлосу меҳрингизга муносиб исм қўйибсиз... — дедим мен. — Улуғ боболаримизнинг номлари ҳам бизга мерос, улар авлодларда давом этмоғи керак... Ватанини озодликка чиқариб, шоншавкати дунёларга ёйган бобомиздан бу кичик Темурбек ҳам илҳомланиб турсин, келажакда эл-юртига самимий хизмат қилсин, деган улуғ ниятлар билан ўғлингизга

шундай исм қўйганлигини сезиб турибман... Илоҳо, узоқ умри билан берган бўлсин. Муборак бўлсин!

Шундай дедим-да, Насруллоҳ акани табриклаб, бағримга босиб ўз хурсандчилигимни изҳор қилдим.

Насруллоҳ ака билан кунда, кун ора учрашганимизда, албатта, Амир Темур ҳақида ҳам сўрашни унутмайман...

Етти ойлик бўлган чақалоқ ҳозирдан худди бошида каттакон юрт ташвиши бордек жиддий эмиш... “Ўғлим ҳеч йиғламайди... Жуда сабр-тоқатли...” деб мақтаниб қўяди Насруллоҳ Тўра... Шундай дер экан, ҳозирданоқ ички бир шуур билан ўғлини Она-Ватан камоли учун муборизлар сафида бошини баланд кўтариб шахдам қадам ташлаб бо-раётган ҳолда кўради... Кўзлари беихтиёр ёшланади.

Хушмуомала, хушфеъл, закий инсон Насруллоҳ Тўра жаноблари билан суҳбатларимиз ҳамиша сермазмун кечади. Суҳбатларда ён дафтаримга Насруллоҳ Тўра баён айлаган бир неча мулоҳазаларни қайд этиб қўйган эдим.

Мана, айримлари:

Биринчи қайд: “Ҳар бир ўзбек фарзанди ўз миллийлигини йўқотмасин. Ҳеч қачон хорижнинг номақбул одатларини ўрганмасин. У ўзлиги билан оламга танилсин, дейман...”

Иккинчи қайд: “Мустақиллик даврига қадар Европанинг кўплаб давлатларини кўрдим, Германиянинг Берлин ва Дюссельдорф шаҳарларида йигирма йил яшадим. Гўзал Швецарияда ҳам бўлдим. Нечоғлик бахтки, она юртимда бундай гўзал жойлар жуда кўп экан. Аллоҳ берган бу табиат инъомини асрашимиз лозим. Бунинг учун ҳар бир ватандош тенг қайғурмоғи керак..”

Учинчи қайд: “Ривожланиш йўлида дадил одимлаётан Туркияда аҳолининг ўттиз фоизи саводсиздир. Ўзбекистонда аҳолининг ёппасига саводхон эканлиги мени ҳайратга солди...”

Тўртинчи қайд: “Мустақиллик — муқаддас туйғу. Худо ато этган бу муқаддас туйғу абадий бўлиши учун тупроғимизни, тилимизни, динимизни, урф-одатимизни сақлашимиз керак, ҳур миллатимизни гард юқтирмай асраб қолишимизни болаларимизга ҳам ўргатишимиз керак...”

Бешинчи қайд: “Мендан, яна бошқа қариндошларингиз борми, деб сўрайдилар. Ўзбекистонда йигирма беш миллион, чет давлатларда беш миллиондан ортиқ ўз жонимдан ва қонимдан бўлган қариндош ватандошларим бор, деб жавоб бераман...”

Олтинчи қайд: “Ўзбекистонни кўзмунчоқдек асрайлик, Ватанни муқаддас билиб, унинг қадрига етайлик, азизлар! Зеро, у ҳар биримизни боқувчи, кийинтиргувчи, ардоқлагувчи, эъзозлагувчи Онадир!...”

Қайдлар, қайдлар...

Шундай фидойи инсон тақдири ва ҳаёти билан танишиб, табиийки, хаёлларга бериласан киши...

Ростдан ҳам, замонамиз қаҳрамони шулардир, юрти, Ватани учун сидқидилдан хизмат қилаётган фидойи инсонлар!

- Ер юзида кўҳна, қадимий тарихга эга бўлган эркин, мустақил Ўзбекистон барпо бўлди... – дейди жаноб Насруллоҳ Тўра. — Падари бузрукворим Саид Маҳмудхон Тўра шундай кунларни орзу айлаб ўтдилар. Истиқлолимизни қўллаб-қувватлаш, юртимизнинг гуллаб-яшнашига баҳоли қудрат ҳисса қўшиш энг эзгу ниятимдир, шу йўлда ҳаракат қилавераман, худо хоҳласа... Валинеъматим отам, меҳрибоним онам армони энди ушалганини кўриб турибман. Аллоҳга шукур! Мен энди юртимда умримнинг охиригача яшаб, бу муқаддас Заминда абадул абад қолгани келдим...

Насруллоҳ Тўранинг кўзларида табассум ўйнар эди.

Озод Ватанингиз муборак бўлсин!

XXVI. ХОТИМА

Ҳа, дунёда бир макон борки, у ҳақда ўйлаганингда кўнглинг
фараҳларга тўлади...

Бу — Ватан, Она-Ватан... Киндик қони тўкилган тупроқ...

Она юртинг омон бўлса, ранги рўйинг сомон бўлмас, дейди
ўзбеклар.

Ватанни улуғлиги учун эмас, киндик қони тўкилгани, туққан
юрт бўлгани учун севадилар, деган экан салкам икки минг йил
аввал римлик файласуф ва давлат арбоби Луций Анней Сенека.

Ундан юз эллик йил кейин яшаган қадимги юнон адиби Лу-
кианнинг фикрича, биргина “Ватан” сўзининг ўзи қўрқоқни
ҳам жасурга айлантириб юбора оладиган қудратга эгадир.

Элга қўшулғон эш топди, деб уқтирганди Алишер Навоий.

“Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзлондим, Ёраб, бу не юз қаро-
лиғ бўлди?...” сўзларини ёзган эди афсусу надомат билан За-
ҳириддин Муҳаммад Бобур...

“Дўстгинам, Ватанга жонни тикканмиз, Кўнгли орзула-
ри фидо ўшанга!” – хитоб қилган эди ўн тўққизинчи асрда
рус шоири Пушкин...

Турли замонларда турли миллат донишмандлари томони-
дан Ватан ҳақида айтилган ҳикматларнинг адади йўқ... Ҳам-
масида Ватаннинг инсон учун нечоғлик буюк иқбол эканлиги
тараннум этилади...

Ватан,

Ватан.

Ватан!...

Муҳтарам ўқувчи!

Мана, Ватандан айри тушган Саид Маҳмудхон Тўра
тақдири ҳақида битган китобим ҳам охирлаб қолди.

Ушбу тақдир юзлаб, минглаб ватандошларимиздан фа-
қат бирининг тақдири холос.

Агар мусофирчиликда кун кечирган, “Шириндир Ватаннинг аччиқ тутуни” сўзларини узларига тумор қилиб олган, абадий соғинчлар оғушида қолган жуда кўп ватандошларимиз ҳаёти билан яқиндан танишиш, суҳбатлашиш имкони топилганда эди, яна ҳам ғаройиброқ тақдирлар қиссасини тинглаш мумкин бўларди!

Бунга ишончим комил.

Саид Маҳмудхон Тўранинг бутун умри давомида Ватанга қайтиш орзуси билан яшагани, Она юртига интилгани жуда ҳам ибратли. Шукурлар бўлсинки, унинг фарзанди Насруллоҳ Тўра жаноблари ота ўғитларини азиз тутиб Ватанига қайтди, ота-боболар армонлари ушалишига эришди.

Аждодларнинг умр қиссалари авлодлар учун бир умр сабоқдир.

Бошқача айтганда, қиссадан ҳисса чиқармоқ авлодларнинг вазифасидир.

Биз ҳам, гапнинг сираси, ўша вазифани адо этмоқ учун қўлимизга қалам олдик.

Шояд, кимгадир сабоқ вазифасини ўтаса...

Ватан муқаддасдир!

Ватан бизга ўзимиздан кўра азизроқдир!..

Битди.

2002 — 2005 йиллар.

Сиэтл, АҚШ — Тошкент.

МУНДАРИЖА

I.	Муқалдима	3
II.	Кобул	9
III.	Мусофирхонада	19
IV	Янги рўзгор	26
V	Саид Маҳмудхон Тўра	31
VI	Ҳижоз сари	41
VII	Мадинаи мунавварада	47
VIII	Сабоқ сирлари	51
IX	Тоға билан учрашув	59
X	Нотинч замонлар	62
XI	Муродга етган мурид	66
XII	Ўтмишга биринчи сафар	73
XIII	Кобулдаги янги ҳаёт	96
XIV	Бухоро консули	100
XV	Амир Омонуллохон ҳузурида	116
XVI	Норбўтахон Тўранинг омади	120
XVII	Демазанг ҳибсхонаси	125
XVIII	Бачаи Сақонинг парвози	133
XIX	Саид Нўъмонхон Тўра ташрифи	142
XX	Саид Маҳмудхон Тўра каромати	146
XXI	Узилгиси келмаган кўнгиллар	150
XXII	Лирик чекиниш	154
XXIII	Ўтмишга иккинчи сафар	167
XXIV	Туркия сари	186
XXV	Ушалган армон	199
XXVI	Хотима	213

МУҲАММАД АЛИ

АБАДИЙ СОҒИНЧЛАР

Роман-хроника

**Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт жамғармаси”
нашриёти Тошкент— 2005**

Муҳаррир

Пирмат Шермуҳамедов

Техник муҳаррир

Адҳам Мойдинов

Мусаҳҳиҳ

Азиза Аҳмедова

Босишга рухсат этилди 15.04.2005 й. Бичими 60x84 ¹/₁₆.
«TimesUZ» ҳарфида териблиб, офсет усулида босилди. Босма
тобоғи 13,5. Нашриёт ҳисоб табағи 12,8. Адади 5000
Буюртма №49. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт жамғармаси”
нашриёти, 700000, Тошкент ш. Ж. Неру кўчаси 1-уй.

Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasida chop etildi.
Тошкент ш. Олмазор кўч. 171 уй.